

**Ідейно-
теоретична
спадщина
Дмитра Донцова
і сучасність**

**Матеріали
науково-теоретичної
конференції**

Міністерство освіти України
Запорізький державний університет

**Ідейно-теоретична спадщина
Дмитра Донцова і сучасність**

*Матеріали
науково-теоретичної конференції*

Запоріжжя
«Просвіта»
1998

ББК 63.3 (4 УКР) 611

Редакційна колегія:

доктор історичних наук, професор Ф.Г.Турченко,
доктор історичних наук, професор С.М.Тимченко,
доктор філологічних наук, професор В.А.Чабаненко,
кандидат філологічних наук, доцент Т.Г.Шевченко,
кандидат історичних наук, доцент В.М.Мороко,
кандидат філологічних наук, доцент М.С.Васьків.

Ідейно-теоретична спадщина Дмитра Донцова і сучасність
(Матеріали науково-теоретичної конференції). – Запоріжжя:
“Просвіта”, 1998. – 144с.

Рекомендовані читачу матеріали присвячені життєвому шляху і творчій діяльності видатного українського мислителя Д.І.Донцова. Публікацію цих матеріалів планувалося приурочити до науково-теоретичної конференції, присвяченої 110-ій річниці від дня народження Д.І.Донцова, яка з незалежних від організаторів причин у 1993 році не відбулася.

ISBN 966-7362-20-5

© *Автори тез та матеріалів*
© *Упорядкування Старуха О.В., 1998.*

ДМИТРО ДОНЦОВ НА РОЗДОРЖЖІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

1. Повітове південноукраїнське місто Мелітополь – вихідна точка життєвого шляху Д.Донцова, який почався в 1883 р. Минуле міцно зв'язувало його з іншим історичним регіоном України – Слобожанщиною, де жили його предки. Після навчання в університеті Санкт-Петербурга він опинився у Києві, столиці України. В 1908 р. Д.Донцов емігрував до Галичини. 30-літнім він уже мав глибоке уявлення про внутрішнє і міжнародне становище всіх українських земель. Це справило значний вплив на еволюцію його поглядів. Формування Донцова як особистості відбувалося в процесі усвідомлення ним України як історичного цілого, України – в соборності її земель, в єдності історичної долі її народу. Це перша обставина, вплив якої на долю Донцова біографи враховують недостатньо.

2. Вихідним пунктом ідеологічної еволюції Д.Донцова був соціалізм, до якого він прилучився, навчаючись у Санкт-Петербурзькому університеті. Його соціалістична соціально-економічна платформа доповнювалася автономістською політичною позицією. Соціалізм і автономія у складі Російської держави – таким він бачив майбутнє України. Подібні погляди були властиві тоді переважній більшості політично активного українського громадянства. Автономістсько-соціалістична ідеологія складала стійку історичну традицію, потужне інтелектуальне поле, яке втягувало в себе нові покоління молодих українців, формуючи їх політичну свідомість. Вирватися з цього поля було дуже важко.

3. Еволюція поглядів Д.Донцова пов'язана перш за все, з усвідомленням ним суті російського імперіалізму, згубного впливу “москвофільства” на політичну думку України, неможливості перебудови Росії на федеративних засадах. По-друге, Д.Донцов зумів по-новому оцінити геополітичне становище України в умовах назрівання світової війни. Його блискуча промова на другому українському студентському з'їзді у Львові 1913 року “Сучасне політичне становище нації і наші завдання” містила програму сепарації України від Російської імперії при спіранні на Австро-Угорщину. На думку Донцова, це був перший крок до усамостійнення України. Але Австро-Угорщина не вічна, її швидкий розпад неминучий. У цьому Донцов був упевнений. Подібними ідеями керувалися в 1914 р. організатори Союзу визволення України, першим

головою якого був Д.Донцов.

4. У розпал війни Донцов вийшов з СВУ. Це не був розрив з ідеєю самостійності. Навпаки, Донцов приходить до висновку про несумісність самостійності й соціалізму і пориває з соціалістичною більшістю СВУ.

5. Українську національно-демократичну революцію Д.Донцов зустрів переконаним самостійником і антисоціалістом-консерватором. Участь в Українській демократично-хліборобській партії і гетьманській адміністрації 1918 р. логічно випливала з його політичних поглядів. Такою ж логічною була і критика Д.Донцовим П.Скоропадського, коли той оголосив федерацію з Росією.

6. Незважаючи на досить активну діяльність у дореволюційний період і в роки Визвольних змагань, Д.Донцов до початку 20-х років мало виділявся на політичній арені України. Правда, він дещо випередив інших учасників визвольного руху в усвідомленні необхідності самостійності України. Але серед сучасників Донцова були й ті, кому ця істина відкрилася набагато раніше, ще в кінці XIX-го – на початку XX-го ст., і втілилася в діяльності “Братства тарасівців” і Української народної партії (М.Міхновський, І.Липа, брати Шемети та ін.). Думка М.Сосновського, біографа Д.Донцова, що до революції 1917-го р. серед українців “було ще дуже мало таких людей, які б, як Донцов, бачили в такому світлі і з таким розумінням проблематику українського відродження”, недостатньо вмотивована. Врешті-решт, самостійниками після III-го і IV-го Універсалів Української Центральної Ради стали члени всіх українських національних партій.

7. Вирішальними у житті Донцова стали 20-ті і 30-ті роки, коли він поставив перед собою історичної ваги питання: які причини поразки Визвольних змагань українського народу в 1917-1920 рр. і що слід зробити, щоб на черговому історичному роздоріжжі український народ знову не був ошуканий, позбавлений можливості самостійної історичної творчості?

До розв’язання цих питань Донцов підійшов у всеозброєнні історичного досвіду соціальних і політичних рухів українського народу, інших народів, європейської і світової політичної і філософської думки. Головними його творами, написаними після поразки Визвольних змагань, є: “Підстави нашої політики” (1921 р.), “Націоналізм” (1926 р.), “Дух нашої давнини” (1944 р.). Перед нами вже інший Донцов. Усвідомивши у свій час Україну як органічне ціле, він тепер переосмислює її місце і роль в історичних і географічних координатах, визначає силу, спроможну стати найважливішим фактором її відродження. Ця сила – українсь-

кий націоналізм, який у творчості Д.Донцова узагальнений як “чинний націоналізм”. Характеристика “чинного націоналізму” робилася багатьма авторами. Всі вони відзначають надзвичайно сильний його вплив на формування нового покоління борців за визволення України. “Як Драгоманов опанував своїм впливом українську людину на переломі ХІХ і ХХ століть, так у 20-х і зокрема 30-х роках формування української духовності відбувалося під впливом Донцова. І один і другий відіграли в розвитку української духовності і політичної думки, зокрема на окреслених етапах, вирішальну роль,” – писав Сосновський. З цією думкою важко не погодитися.

8.Складалася традиція протиставлення націоналізму М.Міхновського і “чинного націоналізму” Д.Донцова. Вона йде від самого Донцова, який назвав Міхновського “самостійником, а не націоналістом”, а соціально-економічний лад, який передбачала програма заснованої Міхновським Української народної партії, оцінив як “стопроцентово соціалістичний”. У цьому, як і в багатьох інших випадках, Д.Донцов використовує звичайні для нього експресивні методи впливу на читачів і гіперболізує думку тих, хто не зовсім вписувався у систему його поглядів. У дійсності, у “Самостійній Україні” – головному творі Міхновського, де його ідеологія відбилася найповніше, – на соціалізм немає жодного натяку, а обґрунтування необхідності незалежності України зв’язується з посиленням на історичні права українців, тобто має типово традиційницько-консервативну основу. Що ж стосується УНП – партії М.Міхновського, – то, за оцінкою його сучасника соціаліста М.Лозинського, її ідеал “не сягає далі новочасної капіталістичної держави”. Слід згадати також про ту жорстоку критику, якої зазнав М.Міхновський з боку В.Винниченка, С.Петлюри та інших українських соціал-демократів, що не бачили в ньому соціаліста. Між Міхновським і Донцовим більше спільного, ніж відмінного. Уважне прочитання обох підтверджує цю тезу. Ці два видатні українці репрезентують різні конкретно-історичні варіанти в розвитку однієї політичної традиції – державницької.

9.Сьогодні Д.Донцов належить не лише минулому. На історичне перехрестя, за яким почалася незалежність, Україну, серед інших, вів і Д.Донцов. Попереду в молодій державі складний шлях, на якому донцовська любов до України, безкомпромісність у захисті її права на самостійне життя вкрай необхідні.

ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТА ДМИТРА ДОНЦОВА

С.Петлюра свого часу пророкував Д.Донцову фатальну роль в українському національно-визвольному русі. Упереджені радянські історики прагнули підтвердити, що вона збулася, називали відомого українського політолога, публіциста і літературного критика “ідеологом розбрату”, “поборником войовничого націоналізму”, “ідеологом фашизму”, “засновником українського фашизму” та ін. [1]. Певно, ніхто з українських політиків-теоретиків не отримував стільки титулів, як він. Водночас ця непересічна й суперечлива особистість, можливо, одна з найяскравіших в українській історії ХХ-го століття, як і його ідейно-теоретична спадщина, ретельно замовчувалися, в кращому разі всліяко перекручувалися, тобто оббріхувалися. Щодо виданої в 70-ті роки “Радянської енциклопедії історії України” (в 4-х томах), то там для нього взагалі не знайшлося жодного рядочка чи слова. Його постать, думки, погляди й діяння оцінюються по-різному. При цьому часто обходяться без вивчення його творчої спадщини. Праці Донцова треба знати не з переказів, щоб мати можливість сформулювати свою особисту, можливо, й різко відмінну позицію. Оцінюючи погляди Донцова, важливо мати на увазі, що він був теоретиком нації, а не практиком національно-визвольної боротьби.

Безперечно, серйозна наукова оцінка поглядів Донцова ще попереду. Цьому прислужиться значною мірою дана науково-теоретична конференція, присвячена ідейно-теоретичній спадщині Д.І.Донцова і сучасності, яка, по суті, є першою подією такого рангу, де мовиться про нашого великого земляка.

На еміграції видано його праці, чимало досліджень про нього. Останнім часом розпочато друкування його праць, а також різних розвідок про Донцова і в Україні [2].

Принагідно відзначимо, що погляди Донцова з плином часу зазнали докорінних змін. Так, від соціалізму, коли він був членом РУП і УСДРП, а в 1918 р. – членом Головної Управи партії Українських Хліборобів-Демократів, на початку 20-х років – одним із співзасновників Української Партії Національної Роботи у Львові, він перейшов до категоричного заперечення й неприйняття соціалізму.

Однак Донцов скрізь і завжди залишався супротивником російського імперіалізму. Зокрема, заявляв, будучи оборонцем цілковитої і повної

незалежності України, що федерація України з Росією така ж нісенітниця, як федерація Англії з Ірландією.

Погляди Донцова мали великий вплив на молодь 30-х років. Його ідеологія значною мірою була основою для виникнення й зростання ОУН, членом якої він ніколи не був.

Донцов – людина беззастережно категорична в судженнях, він не визнавав двох правд. Саме за своїм розумінням називав, як кажуть, біле білим, а чорне чорним. Його думки можуть викликати несприйняття, опозиційні точки зору. Однак останні, на наш погляд, мусять бути серйозними, чесними, категоричними, нарешті, обов'язково небайдужими до України, її народу.

Не маючи наміру беззастережно відбілювати Донцова, зазначимо, що найбільше його критикували за етику, що виправдовувала будь-які вчинки, якщо вони посилювали націю. Закликаючи націю до непримиренності зі злом, будучи політиком, Донцов справедливо вважав, що ніколи й ніде свобода не здобувалася без жертв. Вимагаючи справедливості, волів бачити Україну не покірною чужій волі, а такою, що воює за власну долю. При цьому допускав використання мирних і немирних засобів боротьби, залежно від конкретних історичних умов. Думаємо, що вдаючись до оцінок Донцова, слід враховувати час розробки ним своєї теорії, коли в Україні за ідею більшовизму безглуздо проливалися ріки крові, під гаслами гуманності люди гинули в катівнях, конали з голоду й холоду. Звідси й виходить, що такий “аморалізм” Донцова був історично обумовленим. Праці Донцова виключно співзвучні нашому часові. Так, він вважав, що національне ніколи не було й ближчим часом не стане пережитком історії, бо національне питання втратить свою гостроту тільки тоді, коли буде справедливо розв'язане. Або таке: націоналізм зникне, коли на місці імперських провінцій (республік) постануть дійсно суверенні, незалежні держави, серед них і українська, коли український народ вибере право на повне виявлення себе.

В книзі “Історія розвитку Української державної ідеї” (1917 р.) Донцов показав невмирущість і еволюцію української державної ідеї, можливості її реалізації, вважав, що вона не стала реальністю не так через несприятливі зовнішні обставини, як внаслідок суперечностей внутрішніх.

Дмитро Донцов – лишар волі і думки, духу і чину, це колосальна особистість: живий приклад, живий докір, живий пострах. Він манить багатьох, але багатьох і відлякує, і насамперед тих, хто його не бажає знати. Як писав В.Іванишин, “...під його пером українська думка сягала таких глибин, висот і обширів, зазвучала в такій інкантації (інтонації - Авт.) та

смісловій тональності, які доступні тільки надзвичайно талановитій і внутрішньо вільній людині і до яких ніколи не підніметься мовлення холоуя чи раба за покликанням”.

Свідченням значимості й постійної актуальності Донцова є те, що радянські ідеологи так і не наважилися полемізувати з ним. Його тільки ляляли. Бо полемізувати – це означало би опосередковано знайомити читачів з його думками, ідеями, оцінками, висновками. А для системи це було смертельно небезпечним. Тому проти нього, повторимо, було вжито найстрашнішого засобу: замовчування – цілковитого й абсолютного. Дмитро Іванович Донцов народився 29 серпня 1883 р. в степовій Україні, в м. Мелітополі, що в Запорізькій області. Як згадував сам, предки походили із Слобожанщини, неподалік від Воронежа. З юних років цікавився історією рідного краю, захоплювався героїчними часами козаччини.

До 1907 р. навчався на правничому факультеті Петербурзького університету. За революційну діяльність двічі був заарештований царським режимом, після чого в 1908 р. емігрував за кордон, де розвинув широку громадську працю. Ще коли навчався у Петербурзі, був членом Української Студентської Громади, вже тоді мав окрему позицію з національного питання, що окреслилося згодом у ранніх його роботах.

Закінчивши Віденський університет, 1917 р. стає доктором юридичних наук, продовжує політичну діяльність. Талановитий публіцист, він друкується в часописах “Дзвін”, “Слово”, “Діло” та ін.

У доповіді “Сучасне політичне положення нації і наші завдання” на 2-му Всестудентському з’їзді у Львові (1913 р.), підтриманий делегатами, Д.Донцов накреслив програму протиросійської політики і боротьби, виголосивши гасло відокремлення від Росії. Промова викликала шалену лютю недругів України. Не обійшли її своєю увагою і член царської Державної Думи П.Мілюков, і лідер більшовиків В.Ленін. За протиросійське спрямування виступів мав також непорозуміння з керівниками УСДРП, які не погоджувалися рвати єдиного всеросійського “робітничого фронту” за соціальне визволення і в програмах аж до 1918 р. задовольнялись “автономією”. Під час 1-ї світової війни був активним діячем і першим головою Союзу Визволення України (1914 р.), який проводив агітаційно-просвітницьку роботу серед українців, що потрапили в полон, воюючи на боці Росії. Звичайно, лівову частку робочого часу поглинала журналістика. Напередодні та в роки війни написав низку книг, як-от: “Модерне москвофільство”, “Мазепа і мазепинство”, “Історія розвитку Української державної ідеї”, “Похід Карла XII на Україну”, “Українська державна думка і Європа” та ін. Повернувшись із

Швейцарії в пробуджену революцією Україну в 1918 р., Д.Донцов пише публіцистичні твори, виступає на зібраннях української молоді тощо. До цього в 1914-1916 рр. керував Українським Пресовим Бюро в Берліні. У Києві ж та “автономія”, за яку Центральна Рада сперечалася з Тимчасовим урядом, стала однією з головних причин дальшого розходження з УСДРП. Він заперечував будь-яку спілку з Москвою, бо така федерація стане могилою для політичної та національної самостійності.

Д.Донцов не прийняв також внутрішню політику УНР. З притаманним йому максималізмом засуджував те безладдя, яке подекуди панувало в щойно відновленій українській державі. Через те Донцов підтримав Гетьманат П.Скоропадського, очевидно, сподіваючись, що гетьман зможе навести лад в Україні, обіпершись на силу зброї. Після перевороту гетьман призначив Д.Донцова директором Українського телеграфного агентства (УТА). Крім того, Донцов став членом політичної комісії, яку очолював О.Шульгін. Він брав участь в ідеологічному обґрунтуванні гетьманської влади, закликав до об'єднання всіх існуючих в Україні політичних течій для будування державності. Про це він писав, наприклад, в брошурі “Міжнародне становище України і Росія”, що вийшла у світ у 1918 р. Цікаві думки містилися і в його брошурі “Культура примітивізму”, що вийшла у тому ж році в Черкасах, у якій дуже слушно критикує вади російського політичного менталітету, притаманного й іншим слов'янським народам колишньої Російської імперії, підкреслює його антидемократичність і непослідовність.

Як зазначав один з біографів Д.Донцова М.Сосновський, ні Центральна Рада, що спиралася на об'єднання тодішніх партій, ні гетьман Скоропадський, який ці партії загнав у підпілля, користуючись допомогою зовні, не зуміли використати тих величезних можливостей, які були в Україні після вибуху революції 1917 р. Він вважає, що розчарування у потенційних можливостях українського партійно-політичного життя призвело до майбутньої еволюції поглядів Донцова, розробки ним теорії “чинного націоналізму” (інтегрального – Авт.) та тези “про провідну верству” і “ініціативну меншість”, відкидання будь-яких демократичних засад.

Після падіння Гетьманщини й приходу до влади Директорії деякий час перебуває в Києві на нелегальному становищі, а 13 січня 1919 р. емігрує до Відня. Звідти переїхав до Берна, де виконував обов'язки керівника пресо-інформаційного відділу української місії в Швейцарії.

Після ліквідації українських дипломатичних місій у 1921 р. повернувся до Відня, де того ж року видав книжку “Підстави нашої політики”.

З 1922 р. він перебуває у Львові. Тоді ж виходить з друку літературна розвідка “Поетка українського Рісорджименту” (про Лесю Українку, творчістю якої глибоко захоплювався). Д.Донцов стає у Львові співзасновником Української партії Національної роботи і редактором її органу – газети “Заграва” (1923-1924 рр.). Одночасно з 1922 р. у Львові під редакцією Д.Донцова виходить “Літературно-Науковий Вісник” (ЛНВ), а з 1933 р. – “Вісник”, навколо якого згуртовуються молоді поети, письменники та науковці, серед них – Євген Маланюк, Олена Теліга, Юрій Липа, Олег Ольжич, Юрій Клен та багато інших. Донцов у цей час видає також “Книгозбірню Вісника”.

Дещо раніше, в 1926 р.. побачила світ праця Донцова “Націоналізм”. У ній автор рішуче засуджує демосоціалізм “драгоманівців”, “провансальців”. Аналізуючи причини поразки українських визвольних змагань, викриває демобілізуючі, роззброюючі базікання “друзів народу” про “любов до братів-слов’ян”, “про всепланетний рай”, “демократію-соціалізм”, піддає їх нищівній критиці. Названа праця цього справжнього будителя духу нації декілька разів перевидавалася на чужині, поки побачила світ на рідній землі. В наступних працях на шпальтах “ЛНВ” і “Вісника” Д.Донцов продовжує розробляти ідеологію українського націоналізму, друкує численні гострі статті.

“За протипольську діяльність” у 1939 р. Д.Донцова заарештовують і відправляють до польської тюрми в Березі Картузькій. У ній він і перебуває до початку другої світової війни, наближення якої він відчував. Слід підкреслити, що в період між двома світовими війнами Д.Донцов активно виступає також у німецькій, швейцарській, польській пресі. З початком війни Донцов у новій еміграції переїздить до Бухареста. Там він редагує журнал “Батава” (1940-1941 рр.). Через переслідування гестапо Донцов змушений часто міняти місце проживання – Берлін, Краків, Прага та інші міста Європи. Однак творчої праці не припиняє. Так, в 1944 р. у Празі він пише “Дух нашої давнини”. Ця книжка продовжує і поширює ідеї його згадуваної, можна сказати, програмної праці “Націоналізм”. Крім уже раніше зазначеного, це, по суті, анафема колишнім діячам Центральної Ради та Директорії за їхню неорганізованість, надмірний пацифізм. Демократія, балачки там, де потрібні були рішучі дії, – головні, на думку Донцова, причини невдач у війні з більшовиками в ході визвольних змагань. У політиці він ставить попереду дію, а не слово. Замість демократії, спирання на широкі верстви, Донцов пропонує спирання на добірних, сильних духом провідників.

Відомо, що на Донцова справив враження поступ Німеччини, яка після розгрому в першій світовій війні і, фактично, розграбування країна-

ми Антанти зуміла зіп'ятися на ноги. а вже через якийсь десяток років заявити усім про свою міць. Проте усякі симпатії до Німеччини зникли з приходом гітлерівських військ у 1941 році. Після засудження фашистами комуністичного тоталітаризму ними утверджувався такий же, але вже коричневий тоталітаризм.

Протягом половини буремного ХХ ст. український народ так і не здобув державності, незважаючи на праведність своєї мети та мільйони розіпнутих. Тому, хто пережив той час, мабуть, здавалося, що сама нечиста сила стала на заваді державності. Очевидно, подібними міркуваннями можна пояснити й те, що в широковідомій збірці статей Д.Донцова "Хрестом і мечем", як і в останніх його працях, так чітко і виразно звучать містичні мотиви. По закінченні війни Д.Донцов з величезними труднощами дістається до Парижа. Але й там не почував себе у повній мірі упевнено й безпечно. В 1946 р. від'їздить до Лондона. Там незабаром успішно редагує газету "Український клич". Невдовзі переїздить до США. В 1947 р. перебрався до Канади, де й залишився до кінця днів своїх. У 1948-1953 рр. викладав у Монреальському університеті українську літературу. Перу Д.Донцова належить ціла низка інших, ще не згадуваних нами творів, зокрема таких, як "За який провід?", "Росія чи Європа", "Рік 1918.Київ", "Кардинал Марсіє", "Незримі скрижалі "Кобзаря", "Клич доби", "Московська отрута". "Дві літератури нашої доби", "Правда прадідів великих", "Туга за героїчним", "За яку революцію", "Заповіт Шевченка" та багато інших.

Д.Донцов також друкує свої статті в популярних часописах "Шлях перемоги", "Гомін України", "Визвольний шлях", "Америка" та інших.

Серед написаних і опублікованих за кордоном праць Д.Донцова можна назвати і такі, як "Політика принципіальна і опортуністична" (1928 р.), "Наша доба і література" (1936 р.), "Де шукати наших традицій" (1938 р.), "Дух нашої давнини" (1944 р.), "Поетка вогняних меж" (1952 р.), "Росія чи Європа" (1955 р.), "Від містики до політики" (1957 р.)

30 березня 1973 р. Д.Донцов помер у Канаді. Похований він в Америці на цвинтарі Бавнд-Брук. До кінця свого життя він вірив у постання самостійної, соборної Української держави.

Тепер він повертається в Україну в своїх творах як "невтомний сурмач волі". Проте і сьогодні він у боротьбі. Звивистий життєвий шлях Д.Донцова змальовано в ряді творів. Серед них, зокрема, книга В.Липинського (знав Донцова особисто ще з часів його першої еміграції) "Листи про братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму" (Відень, 1919-1926 рр.).

Варто також хоча б назвати такі праці, присвячені Д.Донцову: Ленкавський С. Філософічні підстави “Націоналізму” Донцова // Розбудова нації, чч. 7-8, 1928; Пушкар К. Націоналізм – критика фраз. – Л., 1933; Шерех Ю. Думки проти течії. – Мюнхен, 1949; Мартинєць В. Ідеологія організованого й т.зв. вольового націоналізму. – Вінніпег, 1954; Ендик Р. Д.Донцов – ідеолог українського націоналізму. – Мюнхен, 1955; Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. З історії розвитку українського націоналізму. – Нью-Йорк-Торонто, 1974; Енциклопедія українознавства: Під редакцією В.Кубійовича. – Париж-Нью-Йорк: Молоде життя, 1955 – 1957. – Том 2. – С.575-576 та ряд інших. Звичайно, в названих та інших працях містяться не однозначні висновки та оцінки Д.Донцова. Часом вони мають явно упереджений, суб’єктивний характер. Це стосується, на нашу думку, перш за все книги В.Липинського. Д.Донцов у ній характеризується не зовсім об’єктивно, що пояснюється неприязними стосунками Д.Донцова та В.Липинського. Але вона дає змогу побачити, як оцінювались часті “переорієнтації” Донцова його сучасниками, нехай і в дещо емоційній та занадто гострій формі. Той же В.Липинський називав твір Д.Донцова “Націоналізм” пустомельством у традиційному для своїх взаємин з Донцовим стилі. Інший відомий націоналістичний автор Ю.Липа стверджував, що націоналізм Донцова дуже подібний у своїй концепції до марксизму, головним двигуном якого є ніби ненависть і руїна всередині раси. “Зі споминів” (1924 р.) колишнього гетьмана України П.Скоропадського прямо видно, що праця Д.Донцова на посаді директора УТА не задовольняла його патрона. Мовляв, він не показав себе добрим організатором, скаржився на всіх, а сам створити нічого не зумів: схильний був до націоналістичного фразерства, а то й демагогії.

Ми вважаємо, що з публіцистичної спадщини Д.Донцова слід взяти образ людини-борця, для якої життя – “боротьба, не насолода”. Маються на увазі та підприємливість, небайдужість у всіх життєвих сферах, те, що іноді називаємо “європейською діловитістю.” Адже саме завдяки ній народи Європи досягли сьогоднішнього рівня в економіці, інших сферах суспільного життя.

Література:

1. Левинський В. Ідеолог фашизму. – Л., 1936, Горєлов М. Ідеолог розбрату // Радянська Україна. – 1990. – 23, 25, 26, 28 грудня; 1991. – 3, 9, 11, 18 січня.
2. Таран С. Вогнений світ Донцова // Молодь України. – 1991. – 22 жовтня.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНЦЕПЦІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ Д.ДОНЦОВА

Д.Донцов не був професійним істориком. Але як політик, публіцист, теоретик української національної державності, він для обґрунтування своїх поглядів часто вдавався до історичного матеріалу. Це дозволяє нам хоча б у загальних рисах визначити його погляди на історію України взагалі і її основні етапи. Концепція історії України Д.Донцова складається, на нашу думку, з таких головних положень: ще в період неоліту на територію України прийшли люди, носії двох культур – номадської і хліборобської. Кожна з них була “окремою расою, окремою фізично і психічно”.

На основі цих груп населення згодом склалися дві касты (верстви). Перша – каста провідна, державотворча, правляча, “мудра, відважна і сильна морально”, каста “мечоносців і праводавців, володарів” [1]. Друга – каста підвладна, хліборобська, яка “за плугом добре ходила”, яка “ніколи не підносилася мечем проти чужої навали, лише все старалась пересидіти кожну, причаївшись і пристосувавшись”. Цей кастовий лад був характерний для українського суспільства від найдавніших часів до більшовицького періоду включно.

Стан і розвиток нації залежить від правлячої верстви. Саме вона є носієм найвищих інтересів суспільства, формує і втілює в життя державну ідею, творить культуру. З цієї верстви вийшли творці Київської держави, козаччини, Б.Хмельницький, І.Мазепа та ін.

Підвладна верства пасивна, їй чужі високі прагнення, загальнодержавні інтереси, її ідеал – тиша, спокій, “солон’ї, борщ, і ратаї з воликами”, її духовними спадкоємцями стали інтелігенти-народолюбці ХІХ – початку ХХ ст. (П.Куліш, М.Драгоманов, М.Грушевський та ін.) з їх проповіддю демократії, лагідності, хуторянства. Часом під впливом внутрішніх і зовнішніх обставин правляча каста починає розкладатися, роль її в суспільстві послаблюється, а з шим занепадає і навіть зовсім гине держава. “За моральним упадком еліти, – говорить Д.І.Донцов, – слідує, як його тіль, заслужена кара нації” [2]. На політичну сцену виходять ідеологи юрби, “плебсу”, панує дестабілізація та бездержавність. Така зміна становища зумовила існування в історії українського народу різних періодів, які Д.Донцов називає “героїчна доба України”, “доба козацького панства”, “вік мас”, “вік юрби” і т.п.

З позицій такого розуміння історії України Д.І.Донцов дає і характеристику її головних періодів. В основі періодизації лежать “державні змагання українського народу”, створення власної держави. Він виділяє три державні утворення: Київське князівство, “королівство Галичини й Володимирії” та українська республіка – Гетьманщина.

Київська Русь виникла в X ст., коли східнослов’янські племена обох берегів Дніпра, яким загрожували кочові орди, об’єднались “під керівництвом фахових фундаторів держав норманських князів” [3]. У численних вітчизняних і зарубіжних джерелах Д.Донцов вишукує свідчення, які б підкреслювали тезу про вирішальну роль у Київській державі провідної касты, еліти, до якої відносить князів. Вони в нього наділені всіма можливими позитивними якостями: самовідданість, служіння ідеалові, набожність, почуття честі, вірність слову, мужність, моральна дисципліна, мудрість і т.п. “Була це окрема благородна порода людей, що – пише він, – яскраво відрізнялася від занурених у свої дрібні справи, відданих своїм дрібним слабостям смертних. Була це вища раса, порода, зліплена з глини, з якої доля різбить півбогів і героїв” [4]. Саме ці князі “збили до купи імперію, надали їй печать одної високої культури й віками її боронили від кочовників”. “З думок Володимирів, Святополків і Олегів як “ряд учинити о руській землі, оборонити їй від поганих”, – повстала київська імперія. А з їх дум і їх дружини про найкращий до того завдання спосіб, постав цілий внутрішній устрій лицарства старокіївського, з його окремим кодексом честі, установами дружини й боярства з взаємними правами й обов’язками князя і дружини” [5].

Суперечність між зовнішньою експансією держави і її внутрішньою консолідацією, на думку Д.І.Донцова, послабили Київську державу. “Невилічену рану” завдало їй повстання “північних (російських) князів, які вже тоді шукали захопити собі політичну гегемонію над Києвом”, зруйнування столиці Андрієм Боголюбським в 1169 р. Під гнітом татарського натиску держава почала розвалюватись [6].

Як приклад аполітичності підвладної секти, її байдужості до власної держави і готовності пожертвувати нею заради своїх вузьких інтересів, Д.І.Донцов указує на так званих “ганебної пам’яті” “татарських людей”, які, щоб зберегти свої общинні порядки, добровільно піддалися під владу татар” [7]. Це була виразна преференція (віддання переваги – Б.К.) загальної рівності під тираном, – зазначає він. – ісрархізованій свободі під власними володарями”, і критикує М.С.Грушевського за те, що той ніби схвалює даний вчинок [8].

Після падіння Київської Русі “державна українська ідея здійснилася у формі Галицько-Волинської держави”, але татарський натиск знищив і

її, українська територія попала врескті-ресіт під владу Польщі і Литви. Д.І.Донцов відзначає великий вплив давньоруської культури в Литовській державі і робить висновок, що “менше числом, на нижчій культурній ступені стояче литовське плем’я з часом мусило б поступитися гегемонією в державі на користь українському народу” [9]. Але цьому на перешкоді стала Люблінська унія, після якої Україна попала під гегемонію Польщі.

Поступовий розклад польсько-шляхетської провідної верстви вів Річ Посполиту до занепаду. Одночасно формувалось “козацьке панство”, яке через литовсько-руську аристократію успадкувало чесноти київського дружинника і князя. Почалася боротьба проти Польщі. Ця боротьба, зазначає Д.І.Донцов, мала завдання, які “не виходили за межі національного урівноправлення вищих верств українського народу та його релігії і територіальної автономії краю”. Але польський уряд не був готовий до таких змін, а революція переросла голови своїх керівників. До неї приєднались запорожці, селяни-кріпаки, які “накинули Хмельницькому власну програму”, що включала ліквідацію кріпацтва і вигнання польських землевласників. Врескті-ресіт сила подій штовхнула вождів революції до боротьби за самостійну українську державу. Таку державу у формі республіки – Гетьманщину було створено, і вона існувала до 1743 р.

Розглядаючи Переяславський трактат, Д.І.Донцов підкреслює, що це була добровільна унія двох незалежних держав. “Україна ні в якому разі не з’єдналась з Москвою в одну державу. Вона була лише, як говорить посланіє царя до українців, “прийнята під нашу високу руку й зобов’язана служити Нам, Нашому Синові і його наступникам”, однак не визнавала московських царів за своїх володарів” [10]. Але з часом починається розклад і занепад правлячої верстви держави – козацького панства, перетворення “бундючних і гордих хмельничан, дорошенківців і мазепинців в “служилоє малоросійське дворянство” чужої імперії”. Причиною було те, що “горде покоління тих, що “з Богданом ляха задавили”, по вуха погрузло в приватнім житті”, амбіцією його стало “не на Січі панувати, а на її землях жито сіяти, табуни розводити й картопельку садити в тіні чужого меча”.

На місце козацького панства прийшла “друга, невтоленна і незбайдужіла чужа еліта”, так само, як колись козацька еліта прийшла на місце польської шляхти [11]. Україна перетворилась в російську провінцію. На початку ХХ ст. склалися передумови для відродження української державності. Але цього не сталося, бо роль провідної верстви намагалась грати інтелігенція, яка за взірсь національного відродження взяла не еліту, а “селянина, простолюдина, хуторянина-хохла з домішкою ідеалів

Базарових і Марків Волохових, ідеалів здеклясованої голоти". Україна опинилась під владою більшовиків. Майбутнє України Д.І.Донцов теж пов'язував з національною елітою. "Ніколи не перестане бути спустошена земля наша, – писав він, – але відродиться в ній нова каста, нова положенням в суспільності, нова расою, нова чеснотами, властивими провідним кастам, їх державною мудрістю, завзяттям і шляхетністю" [12]. Такі, на наш погляд, головні риси концепції історії України Д.І.Донцова. Звичайно, більш широке вивчення його творчої спадщини дозволить внести у викладену тут схему доповнення, уточнення і правки.

Література:

1. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. – С.77-81.
2. Там само. – С.23.
3. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. – К., 1991 – С.8.
4. Донцов Д. Дух нашої давнини. – С.156.
5. Там само. – С.179.
6. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. – С.8.
7. Див. про це: Грушевський М.С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. – К., 1991 – С.451-463;
8. Донцов Д. Дух нашої давнини. – С.73.
9. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. – С.9.
10. Там само. – С.10.
11. Донцов Д. Дух нашої давнини. – С.27-28.
12. Там само. – С.93.

*Васьків М.С.
(Запоріжжя)*

СУЧАСНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І ПУБЛІЦИСТИЧНА СПАДЩИНА Д.ДОНЦОВА

Ми звикли до багатьох визначних діячів, у тому числі й до Д.Донцова, застосовувати широкий спектр визначень, помилково думаючи, що саме в багатогранності їх діяльності криється причина величчя цих людей. Так, Д.Донцова ми часто називаємо філософом, істориком, мистецтвознавцем тощо. Коли ж до термінів ми проявимо науково-семантичну суворість, а не метафоричність, то під цим кутом зору спадщина Д.Донцова засвідчить, що він був політологом і полум'яним публіцистом, не більше. Це зовсім не применшує його наукової величчя, вартості його праць, бо ця людина майже самотужки дала систематизуючий підсумок визвольних змагань 1917-1920 рр. і вказала шляхи боротьби у

важкі часи суцільно тоталітарних режимів 20-40 рр., коли у більшості були готові опуститися руки від безвиході. Мається на увазі донцовська теорія інтегрального націоналізму, який тому і є інтегральним, що накладається на всі царини життя нації. в тому числі на мистецтво і на художню літературу як один із видів мистецтва.

2. Українська література піддається Д.Донцовим випробовуванню на те, наскільки вона відповідає його політологічній концепції і надається для пропаганди донцовських ідей, а не стає окремим, самостійним об'єктом вивчення. Дмитра Донцова можна вважати представником соціологічного підходу до художньої літератури. Марксистки розглядали літературу як засіб відтворення й активний чинник класової боротьби. Для Донцова література – відбиток духовного життя нації, засіб або вести цю націю за собою, або заколисувати її. Такими поглядами Д.Донцов дуже близький до представника духовно-історичної школи, німецького вченого В.Дільтея (нам невідомо, чи ця подібність є результатом контактного, прямого впливу Дільтесвої теорії на Донцова, чи це тільки типологічна подібність, відтворення обома вченими віянь часу). Для Дільтея творчість Лессінга, Гьоте, Гельдерліна насамперед є відображенням духовного життя німецького народу др. пол. XVIII ст. як через зміст, так і через форму. Саме так, як “дзеркало українського життя”, сприймає Д.Донцов українську художню літературу. Різниця в пріоритетах. В.Дільтея цікавить передусім література, закони її творення й функціонування, трансформації життєвого матеріалу в художньому творі. Для Донцова важливішим є те, як суспільне життя можна побачити через літературний твір, окремі його частини.

Тому такий довільний і не завжди точний характер цитування у Донцова, ми не бачимо жодного цілісного твору зі сторінок його статей – тільки окремі ідейно-емоційні, свідомі чи підсвідомі, візії, відчуття, набір фраз, найчастіше довільний, але ці фрази повинні переконувати в істинності оцінки творчості того чи іншого митця. Таке – окремо цитатне – поводження, наприклад, з творчістю Т.Шевченка призводить до того, що його зараховують “до своїх” комуністи й націоналісти, атеїсти і клерикали, А.Луначарський і Д.Донцов. Власне науковий підхід у Д.Донцова до творчості письменників відсутній (категоріальний апарат, точне цитування і посилання на першоджерела), він йому принципово не потрібен, бо важливо не оцінити той чи інший твір, а нав'язати читачеві (слухачеві) своє бачення минулого, сучасності і майбутнього нації, своє розуміння призначення мистецтва і свої міфи про розвиток української літератури. Тому для Донцова більше важить талант публіциста, ніж науковця, що ми і бачимо в його “літературознавчих” статтях.

(Сучасники стверджували, що усні виступи Дмитра Донцова справили на слухачів набагато могутніше враження, ніж його друковані праці).

3. Надзвичайно популярною, навіть модною у наші дні стала філософія екзистенціалізму, продовженням цього стало прагнення зробити багатьох українських мислителів і митців предтечами чи послідовниками екзистенціалізму, в тому числі й Дмитра Донцова [1]. Проблеми людського буття, існування споконвіку цікавили митців і філософів, у цьому сенсі всіх їх без винятку можна назвати екзистенціалістами, але це зацікавлення мало небагато спільного з філософським ученням ХХ ст. Про певні елементи екзистенціалізму, перегук з “мадридською школою” та її засновником Х.Ортегою-і-Гасетом можна говорити стосовно концепцій Д.Донцова, але це результат не стільки впливу “мадридців”, скільки того, що теорії Ортеги-і-Гасета й Донцова мають спільні витoki – з філософії Ф.Ніцше з його вченням про надлюдину і натовп, ірраціональне й раціональне, необхідність трагедії для народження “духу музики”, переконаністю, що тільки боротьба і кров можуть принести перемогу.

Стосовно художньої літератури Донцов запозичив ніцшеанське вчення про аполонійське і діонісійське начала в мистецтві, які протистоять і одночасно взаємодоповнюють одне одного. Д.Донцов стає апологетом насамперед діонісійського начала, вважаючи, що його бракує в українській літературі, яка в переважній більшості є “аполонійською” за духом. Діонісійство асоціюється з дисгармонією, внутрішньою енергією, зривом, естетизацією непривабливого в житті, культом трагічного, антиномічного. Саме це можна спостерігати в західноєвропейських літературах, вважає Д.Донцов, які є відбитком духу нації, що, у свою чергу, продовжує формувати цілеспрямовано цей дух нації. Брак діонісійства в українській літературі свідчить про безвольність і рабську покору всього українства і про те, що митці нездатні повести українську націю на боротьбу за повне звільнення, нездатні прищепити дух експансії.

4. У своїх поглядах Д.Донцов є максималістом, який не визнає середини, тому письменників чітко розмежовує на два табори. До одного належить переважна більшість українських літераторів, які є пасивними, заматеріалізованими у своїй творчості, нестійкими, “чорнолживими” у переконаннях. До іншого належить “золота” меншість митців: письменники ХVІІ ст., насамперед фанатично-полум’яний І.Вишенський, Г.Сковорода, Т.Шевченко, Леся Українка, М.Хвильовий, “трагічні оптимісти” О.Теліга, Е.Маланок, О.Ольжич та інші. Це ті, хто дух ставить вище за матерію, хто готовий згоріти до тла заради святої ідеї, чия пое-

тика насичена середньовічною твердістю в переконаннях і екстатичною експресією.

Зрозуміло, поділ різноликої за формою і змістом літератури на дві протилежні частини є спрощеним. Ю.Шевельов умовно поділив критику на “критику вгляду” і “критику нагляду” [2]. Перша прагне розглядати кожен окремих твір керуючись насамперед його внутрішньою естетичною природою. Друга має раз і назавжди вироблене кліше, яке накладається на аналізований твір. Все, що вкладається у це кліше, – позитивне; все інше – негативне. До таких критиків “нагляду” можна зарахувати В.Белінського, більшість радянських літературознавців, Д.Донцова та багатьох інших.

До чого це призводить? До повного нерозуміння і заперечення творчості тих, хто не вписується у донцовське діонісійство (П.Куліш, М.Драгоманов, Г.Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок, Панас Мирний, І.Нечуй-Левицький, О.Олесь, М.Вороний, В.Винниченко, П.Тичина, М.Рильський, В.Сосюра та безліч інших). Одночасно Д.Донцову часто вдається вловити у творчості тих, хто вписується в його концепцію, такі моменти, які були непідвладні професійним літературознавцям. Інтерпретаторська налаштованість Д.Донцова є неперевершеним інтерпретатором пафосу творів Т.Шевченка [3], Лесі Українки [4], М.Хвильового [5], “вісниківської квадриги” [6]. Насамперед пафосу, бо він є проявом емоційно-раціональної сфери. Однак і тут Д.Донцов може впадати у надмірну абсолютизацію певних сторін (скажімо, козацький чинник у творчості Т.Шевченка чи національна проблематика у творах Лесі Українки) на догоду своїй концепції.

5. “Літературознавчу” спадщину Д.Донцова, напевно, варто сприймати передусім як складову частину усїєї теорії “інтегрального націоналізму” і пам'ятку свого часу. Одночасно її можна використати для аналізу творчості близьких ідеологові за духом письменників, але робити це потрібно з певними застереженнями, завжди звіряючись з текстами художніх творів і надбаннями вітчизняного літературознавства.

Література:

1. Квіт С. Трагічний оптимізм Д.Донцова // Слово і час. – 1993. – №3.
2. Шевельов Ю. Два стилі літературної критики // Слово і час. – 1992. – № 12.
3. Донцов Д. Два антагоністи (П.Куліш і Т.Шевченко); Шевченко і Драгоманов та ін. // Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – Львів, 1991.
4. Донцов Д. Поетка українського рїсорджїменту // Українське слово. – Т.1. – К., 1994.
5. Донцов Д. Микола Хвильовий // Українське слово. – Т.1. – К., 1994.

6. Донцов Д. Трагічні оптимісти // Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – Львів, 1991.; Донцов Д. Поетика вогняних меж // Українське слово. – Т.2. – К., 1994.

*Трофимович В.В.
(Львів)*

ДМИТРО ДОНЦОВ ПРО РЕВОЛЮЦІЙНУ УКРАЇНСЬКУ ПАРТІЮ

Важливе місце в ідейно-теоретичній спадщині Д.Донцова посідає аналіз суспільних рухів і політичних партій України початку ХХ століття. Зокрема, він простежив діяльність Революційної Української Партії (РУП), охарактеризував програмні засади й активних діячів останньої, з'ясував мотиви, якими вони керувалися, розкрив її роль у національно-визвольних змаганнях.

Як відомо, навчаючись з 1900 р. у Петербурзькому університеті, Д.Донцов входив до складу Української Студентської Громади. “Перебування на чужині, – згадував він пізніше, – викликало шалену ностальгію, яка спонукала українську колонію над Невою гуртуватися в національні організації. В.В.Радзимовська належала, як і я, до Української Студентської Громади, яка збиралася в політехнічному інституті за містом. Там бували сходи РУП-істів”. У студентські роки Д.Донцов познайомився і встановив контакти з багатьма діячами РУП, такими, як Д.Антонович, В.Винниченко, Ю.Колард, Л.Мацієвич, Н.Меленевський, О.Скоропис-Йолтуховський та інші. “Життєвий шлях цих людей був різний, – писав він. – Були такі, що лишилися вірні ідеям партії. Були такі, що потім стали гетьманцями (насамперед Д.Дорошенко), інші – націоналістами, інші – знов – соціалістами, українськими або навіть російськими, були й такі, що стали комуністами, признавши навіть над собою провідництво московської компартії (В.Винниченко). Це вже свідчить, з яких різнорідних елементів складалася РУП (що, як побачимо, й вкоротило їй віку)” [1].

Донцов не був членом РУП, оскільки розгорнув активну роботу в період, коли ця партія, прийнявши соціалістичну платформу, перейменувалася на Українську соціал-демократичну партію (УСДРП). Поновившись в лавах останньої, він з головою поринув у вир політичної боротьби. Восени 1905 р. відбувся його перший публічний виступ на мітингу українців у столиці імперії. При обшуку в нього були вилучені видання РУП. “Разом з старими українцями над Невою (Лотоцьким, Лаврентієвим, Бичем, пізнішим головою Кубанського крайового уряду в 1918 р.).

– розповідав згодом Донцов, – влаштували восени 1905 р. в актовому залі університету, перше українське політичне віче з жаданням незалежності України. За це віче, як один з промовців, я був арештований і перевезений до Лук'янівської тюрми в Києві, де мали “пришити” мене до процесу київських РУП-істів”. Після звільнення із в’язниці в листопаді 1905 р. Д.Донцов вирушив до Петербурга, проте вже через два місяці повернувся до Києва, де став членом місцевої УСДРП, до якої тоді належали А.Жук, С.Петлюра, М.Порш, В.Садовський та інші діячі. У редакції Петлюрою і Поршем газети “Слово” він надрукував свої перші політичні статті, ставши незабаром популярним публіцистом, а також безпосередньо поширював соціалістичні ідеї в робітничому середовищі. Описуючи свою нелегальну діяльність, Д.Донцов зазначав у статті “1906 рік у Києві”, що зберігаючи самостійність “у справах пропаганди й агітації, наша організація в усіх питаннях, які вимагали координації всіх соціал-демократичних сил Києва, все виступала солідарно з російськими та жидівськими товаришами... В своїй роботі ми мусили розширити роль нашої організації і не обмежувалися в своїй діяльності лише на українських робітниках. В нашій організації було немало росіян, кілька поляків, навіть один латиш” [2]. Саме в цей період почалися розходження Донцова з провідними діячами УСДРП: “Вони вважали російську демократію за нашого союзника, я – за ворога, такого ж, як і царат. Писав про це і в тім самім “Слові”, і в петлюрівській “Української життя”, нарешті, в київськім “Дзвоні” Д.Антоновича і (галичанина) В.Левицького. Одвертий мій виступ 1913 р. у Львові з програмою політичного сепаратизму і боротьби з Росією остаточно порвав мої зв’язки з партією, фактично підірвані вже давно перед тим...”. Розуміючи боротьбу з самодержавством, перш за все як боротьбу за національне визволення свого народу з-під чужоземного гноблення, Д.Донцов заперечував доцільність участі українських соціалістів у загальноросійському революційному русі. Обґрунтовуючи тодішнє негативне ставлення до інтернаціонального характеру останнього, він згадував у розмові з автором його політичної біографії М.Сосновським: “Я прийняв платформу боротьби з царатом, але відразу і завше разом з тим я ставив питання національне. На цьому тлі скоро дійшло до мого конфлікту і розриву з соціалістичним рухом і до мого виходу з УСДРП” [3].

Дослідження історії українсько-російських взаємин наштовхнуло його на думку про безперспективність співпраці українців і росіян, оскільки останні завжди намагатимуться за всяку ціну зберегти свою владу над Україною, і тому, навпаки, майбутня Україна бачилася йому лише в боротьбі з Росією. У Петербурзі Д.Донцов познайомився з брошурою

М. Міхновського “Самостійна Україна”, яка побачила світ у 1900 р. у Львові як перше офіційне видання РУП. Ця перша конкретна офіційна програма українського самостійництва нової доби “на мене, ще молодого студента, – писав Донцов, – зробила незатертий вплив” [4]. Значною заслугою цієї праці він вважав вдалу постановку проблеми українсько-російських взаємин: “Беручи участь в українському революційному русі до 1-ї моєї еміграції (1908 р.), я розумів і від Міхновського навчився розуміти цей рух як протиросійський взагалі, не тільки протирежимний”. У своїх подальших творах Д. Донцов неодноразово повертається до оцінки “Самостійної України” та партії, для якої ця програма перебачалася. Найбільш повно вона була розглянута у його статті “РУП”.

Вказавши на місце і роль РУП в історії національно-визвольного руху, Донцов підкреслив, що вона була не тільки самостійницькою партією, а взагалі першою політичною партією на Україні. “В тяжкий час, коли погасли всі вогні”, коли “в живих не бойової вчилися ми науки”, з’явилась “Самостійна Україна” М. Міхновського і повстала РУП, яка перша понесла ідею і прапор революції в маси української людності”. Зазначивши, що “Самостійна Україна” справила враження “вибухлої бомби”, він чітко виділив основні риси цієї програми.

По-перше, її тон – певний себе, виразно відважний, “шляхетний”, в якому “не було й тіні запобігливо-покірного тактовного” тону супроти...старшого брата...” [5].

По-друге, в цьому документі Д. Донцов побачив “видиво доби”, заклик поневоленої нації до збройного повстання проти її гнобителів, що, на його думку, лежало в основі програми і тактики визвольних змагань українського народу.

По-третє, у програмі РУП Донцов зустрівся з цілковито новою ідеєю – ідеєю незалежності України. Він зауважив, що Міхновський базував її, звертаючись не до “законів суспільної революції”, а до великих історичних традицій нації, до її справедливих прав на незалежне життя, до прагнень кожної свідомої своєї сили, національної спільноти жити власним, ні від кого не залежним політичним життям.

По-четверте, Д. Донцов звернув увагу на те, що Міхновський висунув “єретичне” на ті часи гасло визволення Батьківщини не просто від гніту царизму, а від “панування чужинців”, незалежно який режим буде встановлений на поневолених українських землях.

По-п’яте, Д. Донцов зауважував, що цілковито іншою була запропонована Міхновським тактика нової партії в досягненні її мети. РУП мусила усвідомити, що “Україна має свої старі державницькі традиції, але, якби навіть так і не було, то й “відсутність державно-історичної мину-

шини” не може мати аж ніякого значення для бадьорої нації, що відчула свою силу і хоче скористатися своїм правом сильного”. Вона мала стати “боєвою партією”, оскільки її чекала “довга і люта”, “кривава і безпошадна” боротьба з Росією, щоб “взяти силою, що нам належить по праву”.

По-шосте, висуваючи гасло самостійної державності, ставлячи перед партією неймовірно складне завдання по його втіленню в життя, автор “Самостійної України”, на думку Донцова, “недвозначно відмежовувався від угодово і миролюбно щодо Росії настроєної тогочасної української інтелігенції”.

По-сьоме, Д.Донцов підтримав програмну тезу про те, що на чолі будь-якої нації, а, особливо, революційної, мусить стояти група, яка знає куди і до чого вести народ. Цією групою, за задумом Міхновського, могла бути РУП, “люди віри, честі і характеру”, які піднімуть “боротьбу не лише за соціальні кривди, за економічне й політичне гноблення, а за “зневагу нації і кожного її члена”. Щирі роздуми про любов до України, висловлені Міхновським, Донцов сприйняв не як розслаблюючий сентимент, а як почуття, що “випростус хребет і дає моральну, а тим і фізичну силу для змагу і для кари за зневагу”, як палкий заклик до “синів України”, до всіх, у кого ще не плідне серце”. Пригадую, як на мене, тоді молодого студента, і не тільки на мене, – писав Донцов, – діяв його маніфест власне своїм тоном, мовою, виразністю гасла, боєвитістю і шляхетністю. Але не одного цей тон перелякав, багатьом він був чужий так, як і його ідеї. Те, що мало бути ідеологією нової партії, не завжди було співзвучне з настроями, якими жили ті, що до партії увійшли”. В цьому він побачив одну з головних причин розколу РУП, зміни її ідейного змісту і назви...”Навіть перейшовши на соціалістичну платформу, – зазначав Донцов, – могла вона взоруватися, наприклад, як ППС, яка, будучи соціалістичною, мала постулат незалежності Польщі. Замість того в програмі УСДРП була тільки точка про автономію України в рамках імперії. Той факт, стверджує Д.Донцов, що значна частина інтелігенції аж до 1917 р. оцінювала ідеї “Самостійної України” як реакційні і шовіністичні, фатально відбився на результатах національно-визвольної боротьби. Помилковими і шкідливими назвав він погляди тих українських соціал-демократів, які вважали ідеї програмного документу передчасними, оскільки, мовляв, для нормального відродження Україні треба було спочатку здійснити велетенську підготовчу роботу по соціальному розвитку народних мас в “умовах реформованої Росії”. В даному випадку власну позицію він обґрунтував, цитуючи відповідне висловлювання одного з засновників РУП Ю.Коларда. “Цей погляд був хибний та коштував нам дуже дорого, бо вся наша національна катаст-

рофа була причиною того помилкового погляду, – писав Колард, – Ми ж знаємо, що як тільки РУП розповсюдила в українській мові свої брошури “Самостійна Україна”, “Дядько Дмитро”, “Чи є тепер панщина?”, як у 1902 р. по всій Україні спалахнуло селянське повстання...”

В 1917 р. ще ніяких таких “умов реформованої Росії” на Україні не настало, як у листопаді того року на виборах до Всеукраїнських Установчих зборів українські соціалістичні партії зібрали на Україні до трьох четвертин всіх голосів, і дістали їх тому, що були вони українськими партіями, а не московськими, бо якраз всі російські партії провалились. В грудні 1917 р. до Українських Установчих зборів по тих районах, де відбулися вибори, українські партії дістали дев’ять десятих усіх голосів. Так чому ж би агітація за самостійну Україну... не могла дати успіху?” [6].

В унісон Ю.Коларду Д.Донцов відповідав, що ця агітація могла б мати колосальний успіх, тільки треба було докласти до цього зусиль та самим вірити в справу визволення України, а не чекати, що його принесуть ззовні. “Ідеї та ідейки “реальних політиків соціалізму, – з гіркотою додавав він, – згасили революційно-національний запал широких верств нації і їх знеохотили. Навернення під стяг незалежності і боротьби пришло з великим запізненням”.

Простеживши драматичні сторінки історії національно-визвольних змагань, Д.Донцов з обуренням відзначив, що “ганебна” тактика опонентів М.Міхновського неодноразово проявлялась “і в заяві лояльності до імперії (Заява “Украинской жизни” 1914 р.), і в заяві львівської радикально-соціалістичної партії з 1939 р., якою вона доручила своїм членам “лояльну співпрацю” з більшовицьким окупантом, і в федералістичних універсалах Центральної Ради 1917 р., в проханстві до столиці імперії, і в участі в офензиві Керенського, і в задавленню повстання полуботківців в Києві. Зрештою, коли змушена (“нас змушено проголосити самостійність”), подіями і неприєднаністю більшовиків, УНР пішла шляхом “кривавої і безпошадної боротьби”, яку передбачав Міхновський, і під гаслом самостійної України, то пішла під проводом людини (С.Петлюра), яка виступила з УСДРП” [7]. Оцінюючи з висоти 60-х років пройдений шлях визвольної боротьби українського народу, Д.Донцов зауважив, що рацію мав “шовініст”, “реакціонер” і романтик М.Міхновський, а не та частина національної інтелігенції початку ХХ ст., яка була заражена духом “демократичного” москвофільства, соціалізму й опортунізму. У заключній частині статті “РУП” Д.Донцов звернув увагу на необхідність старанного дослідження історичного досвіду діяльності партії, що, на його думку, мало величезне значення для україн-

ського національно-визвольного руху. З цього випливало, що РУП не мала права в угоду “реальному становищу” опускати свій ідейний прапор і гуртувати навколо нього представників різних настроїв, поглядів і вдач, “чиї серця наскрізь розідені отим “лоялізмом”, застерігав Донцов, така партія дасть своїй ідеї вилиняти і навіть приведе до заміни свого прапора цілковито іншим. “Подібне сталося в 1920-х рр. з партією, органом якої була “Заграда” в Галичині, – нагадував він, – Заснована колишніми комбатантами, продумана в ідеї незалежності України, але приймаючи в свої ряди і радикалів-соціалістів (Павлів), і советологів (проф. Кузьмович), і соціалістів (Индишевський), і людей взагалі хитливих політично (Д.Паліїв), ця партія хутко розпалася і її чолові представники просто перейшли до угодовецького табору партійної більшості (з органом “Діло”), яка під плащиком “об’єднання” в УНДО просто всякнула в себе “загравистів”.

На думку Донцова, національно-революційна партія повинна знати, що в поневоленій країні частина нації в тій чи іншій мірі пристосовується до існуючої чужої влади, “обмежуючись до “реальної праці”, оскільки є змога займатися справами лише економічної та культурної розбудови, не висуваючи ні далекосяжних гасел (або лише “про форма”, для паради), ні вимог боротьби революційної. Така маса людності вибирає і відповідних до того своїх репрезентантів, які часто... були агентами державної влади, або – її послушним зряддям. Були це з натури опортуністи, яким в голові були ні принципи, ні ідеології, ні великі ідеї, ні мілітарний дух, без чого революційна партія тратить сенс свого існування і гине... Як це і сталося... з РУП...” [8]. Д.Донцов наголошував, що справді національно-революційна партія повинна об’єднати людей “одного духу й характера”, мати відвагу протиставитись одночасно і “московщині, яку має розвалити”, і всім опортуністичним групам в Україні, під якими б пишними гаслами вони не виступали. Д.Донцов рекомендував завжди пам’ятати застережник М.Міхновського – не довіряти і не йти на співпрацю з людьми “псевдопатріотизму”, зараженим “культурою страхополохства”, “релігією лояльності” до всіх і кожного, “нечуваним сервілізмом”. Він закликав керуватись думкою, що боротьба революційної партії буде “люта й довга” та впевненість в те, що хоча “нас горстка” і “нас мало”, але “голос наш лунатиме скрізь по Україні” і кожний, у кого “є не спідлене серце, озветься до нас”.

Діяльності РУП та партій, що виникли на її основі, характеристики брошури М.Міхновського “Самостійна Україна” і, взагалі, аналізу національно-визвольної боротьби початку ХХ ст. Д.Донцов торкався і в інших працях. Так, у статті “Перед кінцем більшовизму (1917-1967 рр.)”

він, зокрема, намагався з'ясувати основні причини поразки української революції 1917-1920 рр. "Яка тоді сунула на нас сила? Та сама, що за Андрія Боголюбського, та сама, що й в добу "руїни" після Хмельниччини, за Петра й Катерини". Донцов погодився з тими істориками, які кваліфікують її як "брутальну", "дику", "варварську", "самозакохану", ворожу Окцидентові та Україні силу, що вдерлася на його Батьківщину з метою підкорити народ та пограбувати край. Захищаючи свою ідею протилежності інтересів українського і російського народів, автор статті прагнув довести, що саме останній став опорою більшовизму. "Бо коли в перші роки, – писав він, – більшовизм ще не укріпився, з кого ж рекрутувалися ті банди, які йшли відбивати Україну, як не з народу, з добровольців? І з кого ж як не з народу рекрутувався весь апарат Чєса, "бойцов" червоної армії, апаратників і ін. ..." [9].

Перерахувавши те, що Україна змогла протиставити тоді більшовицькій агресії, Д.Донцов одночасно піддав нищівній критиці ту інтелігенцію, яка не підтримала патріотичний порив народу, не протиставила свою національну ідею – чужій, Києва – Москві, не усвідомила, що в жорстокій боротьбі з ворогом мова йшла не лише про "соціальні досягнення", а й про свою владу й силу.

У статті "Перед кінцем більшовизму (1917-1967 рр.)" Донцов наполегливо рекомендував майбутнім політичним і державним діячам, які стануть на чолі України у період розпаду радянської імперії, врахувати гіркий досвід їх попередників, зайняти чітку й принципову позицію в українсько-російських взаєминах, не дати себе ввести в оману демократичними гаслами і всілякими обіцянками.

Література:

1. Донцов Д. РУП // Альманах "Гомону України". – 1960 – С.58.
2. Донцов Д. 1906 рік у Києві // Наш голос. – 1911. – ч.6-8. – С.372.
3. Сосновський М. Дмитро Донцов: Політичний портрет. – Нью-Йорк-Торонто, 1974. – С.75.
4. Донцов Д. Рік 1918, Київ. – Торонто, 1954. – С.6.
5. Донцов Д. РУП // Альманах "Гомону України". – 1960. – С.58.
6. Там само. – С.63.
7. Там само. – С.62.
8. Там само. – С.65.
9. Донцов Д. Перед кінцем більшовизму (1917-1967) // Альманах "Гомону України". – 1967. – С.42.

ДМИТРО ДОНЦОВ: ФІЛОСОФІЯ ЯК ІДЕОЛОГІЯ

Хоча Донцов пройшов кілька основних світоглядних еволюцій (від соціалізму до виразної його негачії, від антирелігійних позицій до крайнощів войовничої церкви), він ніколи не змінював головної ідеї, висловленої у львівській промові 1913 р. Уся його діяльність була виразно антиросійською, він активно відстоював ідею самостійності України.

Характерною рисою ідеології Донцова є теза, що все життя українців має йти згідно з найсуттєвішими філософськими істинами. Місце філософії в житті Донцов розуміє так: філософія, з одного боку, не може заступити політики, релігії, культури, освіти, військової справи, економіки, а з іншого боку, – життя не може обійтись без філософії.

Для світогляду Донцова характерні: а) ірраціоналізм-інтуїтивізм, б) ідеалізм-релігійність (“романтизм”, “ілюзійнізм” тощо), в) волюнтаризм-активізм, ціннісний підхід до історії, г) соціальний (національний) голізм, націоналізм (творче насильство).

Початки свідомого українського націоналізму можна, за словами самого Донцова, почасти знайти вже в М.Гоголя, П.Куліша. Виразно вони виступають у Шевченка, Лесі Українки і Миколи Міхновського. У “Самостійній Україні” Міхновського, пише Донцов, “ми бачимо новий світогляд, наскрізь націоналістичний і наскрізь активістичний. Брошура виходить з поняття нації та боротьби, як незбитих фактів історії: і на них будує свої вимоги... Для неї були іманентні революційність і зачіпний націоналізм..., тому зачисляю цю невелику брошуру до тих немногих голосів, що рвали з провансальством, кличучи до нового націоналізму”[1]. Сам Донцов будує новий націоналізм як світогляд українського народу, який визнає ідею нації, цебто ідею людської спільноти, що є, або хоче бути організованою в окрему політичну одиницю, на принципі волі, якій він надає головного значення. Але поняття волі великі мислителі визначали по-різному. Аристотель назвав її ентелехією (щось, що свою ціль несе в собі). Шопенгауер її називає волею до життя, що діє сама з себе. Донцов за Шопенгауером називає цю душевну властивість волею, підкреслюючи одночасно, що воля в такому розумінні виявляється по-різному. Останній старається будувати національну ідеологію на природних властивостях психіки, які можна досліджувати не метафізично, а феноменологічно. Отже, не на волі як метафізичному принципі світу, а на душі як нематеріальній і складовій частині буття будує Донцов свою

ідеологію – на душі, в проявах якої головне намагання і свідоме хотіння, або воля, є одним з численних проявів, на які багата людська психіка. Якщо ж хочемо філософічно окреслити ідеалізм Донцова, то він є ідеалізмом історичним, який уважає ідеї за головні рушійні сили історії [2].

Донцов у “Націоналізмі” найбільше наголошує на прагненні до діяльності, до значення, володіння, творчості, до заінтересувань, на стремління любові, соціальних і національних прагненнях тощо. Ці іманентні властивості душі, які можна звести до одного, що Донцов називає волею до життя і панування, є ніщо інше, як природне головне намагання. Таким чином, найважливіша основа національної ідеології – воля нації до життя, влади, експансії. Донцов наполягав, що всяка збірна філософія гуртової одиниці, а в першій мірі нації, повинна бути збудована лише на цій духовній силі життя. Волю не тільки не треба гальмувати, пише він, але, навпаки, – треба плекати й розвивати, бо з нею живе й вмирає надія. Зміцнення волі має бути першою й головною засадою національної ідеї, яку Донцов ставить на місце кволого провансальства (або “націоналізм упадка”, як він його називав). Таким чином, зміцнювати волю до життя, до влади, до експансії Донцов означає як першу підставу націоналізму, який він виразно протиставив драгоманівщині [3]. Другою такою підставою національної ідеї здорової нації, на думку Донцова, повинно бути стремління до боротьби та свідомість її кінечності, без якої неможливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ані триумф жодної нової ідеї, що хоче змінити обличчя світу.

Однією з головних прикмет кожної великої ідеї, поруч з двома вже зазначеними (антиінтелектуалізм і революційність) є піднесення “загального” над “поодиноким”, як “загальне” підноситься взагалі над всім “поодиноким” в просторі і часі. Це “загальне”, коли воно надихає одиниці і маси, з’являється в збірнім, особливо в національним житті в формі “загальної” ідеї. Лібералізм в усіх своїх варіантах наполягає на тому, що впровадження індивідуальних прав не лише необхідне, але й достатнє для реалізації національних прав. “Для провансальців – одиноким реальність кожний поодинокий громадянин у суспільстві з його буденними потребами. Нація була ідентична до своїх сум, і особливих завдань і цілей, інших від цілей одиниць, кляс, генерацій – не мала. Не потребувала, отже, й окремого чинника для їх здійснення – ні держави, ні правлячої верстви” [4]. Це ті ідеї, які як інтереси “загального” прогиги-ставляються інтересам “поодинокого”: одиниці, й їх механічній сумі, даній генерації, її матеріальному добробуту, Фіхте називав це романтизмом, тобто почуттям приналежності одиниці до “цілого”, бореться з во-рожим йому ладом.

“Романтичні” ідеї (що ставлять “загальне”, “ідеальне” над особистими інтересами) сполучені з релігійними сполученнями (абсолютною вірою в те, що завжди називалося догматизмом), дуже часто з’являються в історії у формі так званих “ілюзій”, “легенд”. Форма, яку найчастіше в людській історії набуває ілюзія, – це легенда “останнього бою”.

Як такий, “ілюзіонізм” входить складовою частиною (разом з “релігійністю”) до загальної третьої підстави, отже, і національної, революційної ідеї – романтизму. Таким чином, суттєвою ознакою великих доктрин, крім романтизму, є догматизм, себто загальне, бездискусійне визнання правдивості проголошеної ідеї, абсолютна віра в неї і надія на здійснення, що виявляється в ілюзіонізмі, який, у свою чергу є синтезом догматизму і романтизму. Слід відзначити ще одну характерну рису всякої нової ідеї – це її нетолерантність (фанатизм). Суттю фанатизму є те, що він стосовно до існуючого є спустошуючим і руйнуючим. Носії великих ідей, засновуючи нові релігійні або політичні віри, завжди викликали в масах почуття фанатизму.

До фанатизму національної ідеї Донцов додає ще одну прикмету – “аморальність”. “Але це не є, звичайно, пише він, аморальність в смислі повного увільнення від всякого морального ідеалізму. Навпаки, максимум етичної напруженості цих ідей та їх сторонників є звичайно високим” [5]. Чеснотою напнені всі сили душі. Твердість у вірі чи безвір’ї, в любові чи ненависті.

Шостою вимогою вольового націоналізму є справа провідної верстви, якою є завжди активна меншість. Активна меншість є мотором, який надає руху національній меншості. Вона дає мету і розгонову енергію народові, є силою, що зв’язує розпорошену юрбу в єдиний організм, робить з народу націю, яку об’єднує одна ідея. Хто впроваджує цю ідею? Народ? Ніколи народ. Так відповідав Донцов. Народ є чинник пасивний, той, що приймає ідею. Чинником активним, що несе ідею, робить її приступною цій масі, мобілізує народ для боротьби за цю ідею, є ініціативна меншість.

У загальних рисах зміст української ідеї Донцов подає в праці “Націоналізм”. Він пише: “Коли Україна хоче вийти зі стану провінції, мусить витворити собі, крім волі до влади, ту велику всеобіймаючу ідею опанування духовного, політичного і економічного нації, виповідаючи безоглядну війну всім аполітичним і інтернаціональним доктринам. Табезоглядну війну всім аполітичним і інтернаціональним доктринам. Такою ідеєю може стати в нас не всесвітянська, ані соціальна, а лише національна ідея, яка має одверто голосити свій остаточний ідеал власновладства супроти зовнішніх, – так, як і проти внутрішніх сил, які сковують її енергію, які розсаджують усяку збірну національну волю” [6].

На тлі більш поміркованих поглядів, скажімо, М. Драгоманова, В. Вернадського, політична філософія Донцова досить радикальна. Сьогодні політична доктрина Донцова може багато заважити на ідейному спрямуванні українського національного руху і держави, оскільки блискуче доводить, що стрижнем духовності в українському інтелектуальному поступі є формування і реалізація національної ідеї.

Отже, філософія як ідеологія Дмитра Донцова та її світоглядні основи мають глибоке коріння в праджерелі нашої культури, у християнській філософії, національних традиціях. А його праця "Націоналізм" посідає важливе місце в розвитку української політичної думки.

Література:

1. Донцов Д. Націоналізм. – Лондон, 1966. – С.214.
2. Дві концепції української політичної думки. В. Липинський-Д. Донцов. – Нью-Йорк, 1990. – С.122.
3. Лисовий В. Драгоманов і Донцов // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 9. – С.83-101.
4. Донцов Д. Націоналізм. – С.103.
5. Там само. – С.266.
6. Там само. – С.325.

*Ситник Ш.І.
(Луцьк)*

“ЧИННИЙ НАЦІОНАЛІЗМ” Д. ДОНЦОВА ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ

Серед забутих і заборонених імен в українській політичній думці виділяється Д. Донцов – політичний та громадський діяч, політолог, літератор. Його постать надзвичайно суперечлива, як і його доктрина чинного націоналізму.

Д. Донцов пройшов шлях еволюції від марксизму до націоналізму, від його несприйняття і заперечення в ранніх творах до обґрунтування ідеології чинного націоналізму. Для його світогляду і способу мислення характерні: а) ірраціоналізм; б) волюнтаризм; в) ідеалізм; г) тоталітаризм.

Більше того, Д. Донцов сформувався як мислитель у переломний період історії, характерними рисами якого були: криза історичного розумного оптимізму, просвітительської філософії, породження ідеологічного вакууму як наслідок позитивізму і критики традиційних ідеологій. Тому зрозуміти Д. Донцова як мислителя можна лише в контексті цих нових ідей, нового світогляду.

Нарешті, інтегральний націоналізм, представником якого був Д. Донцов, виник в Україні як реакція на поразку української революції

та втрату державності. З його точки зору відповідальність за поразку несе націоналізм XIX століття, яскравим представником якого був М. Драгоманов.

Які ж основні засадничі ідеї концепції “чинного націоналізму” і як Д. Донцов розумів поняття “українська ідея”? Фактично він протиставив свою ідеологію чинного націоналізму лібералізові М. Драгоманова. Різниця між націоналізмом і народництвом, на його думку, полягає в діаметрально протилежних світовідчуженнях: світ, де панує воля і де панує інтелект. Справедливо відмітивши абсолютизацію раціонального в М. Драгоманова, Д. Донцов разом з тим впав в іншу крайність, абсолютизувавши момент “вольовитості”. В значній мірі софістично приміняючи розуміння волі А. Шопенгауером, Д. Донцов розуміє її як силу в собі, без якої ні розум, ні інтелект не працюють. Для нього воля виступає як закон життя. Виявлення волі – це ніщо інше як “насолода розросту, виступлення поза власні межі” [1]. В цій боротьбі за розріст він розрізняє експансію як ціль, боротьбу – як засіб. Експансія виступає не тільки самоутвердженням власної волі до життя, але й запереченням її в інших. Звідси Д. Донцов виводить перші дві підстави свого націоналізму “зміцнювати волю нації до життя, до влади, до експансії... і... стремління до боротьби, та свідомість конечности...”

Перші дві підстави чинного націоналізму Д. Донцов доповнює третьою: романтизмом, догматизмом, ілюзіонізмом. Головними прикметами “романтичної доктрини” були віра в свою “вічну” правду, рішення пожертвувати її всім “досучасним”. Романтична ідея постає як ідея загальна, відірвана, яка протиставляє себе всьому окремому. Романтичний характер великих доктрин має і другий аспект: догматизм і безсанціональність, які з’являються у супроводі “категоричного наказу” і сприймаються як догми віри.

Д. Донцов правильно зауважує, що ідеї діють тільки тоді, коли творять складову частину вдачі людини. Тому однією з головних вимог “чинного націоналізму” він вважає фанатизм і аморальність. До фанатизму великих ідей, які піднімають маси, Донцов додає ще одну їх прикмету – аморальність. Як загальнолюдське поняття мораль для нього не існує. Він позитивно ставить лише до тих моральних ідей, які йдуть на користь у конкурентній боротьбі за існування окремих груп.

Таким чином, фанатизм і аморальність виступають підставою чинного націоналізму і, на думку Д. Донцова, є прикметами кожної великої національної ідеї.

Таким чином, може панувати лише та нація, яка має велику ідею, просякнута фанатизмом і має жаду до панування. Тому Д. Донцов і попо-

внює четверту підставу всякої великої ідеї: "не лише фанатична, безкомпромісова повинна бути вона, але служити інтересам поступу", який він розуміє "як право сильних рас організувати людей і народи для зміцнення існуючої культури і цивілізації".

Поряд з розкритими п'ятьма вимогами вольового націоналізму Д.Донцов формулює шосту – творче насильство та ініціативна меншість. Критикуючи поезію М.Драгоманова, його ліберальний індивідуалізм, Донцов обґрунтовує велику роль у житті нації насильства. Виходячи із свого постулату, що історія є боротьбою за панування і владу, – Донцов вказує на велику роль у цьому процесі творчого насильства.

Д.Донцов відкидає який завгодно компроміс чи спробу діалогу з іншою ідеєю, вказуючи, що лише агресивність є шляхом кожної нової ідеї. Це свого роду є відповідь на питання "як?", "яким чином?" буде творитись нова ідея. Більш важливою він вважає відповідь на питання "хто?" буде проводити її в життя. На відміну від композиції М.Драгоманова і його послідовників, які відповідали на це питання односторонньо – народ, Д.Донцов стверджує – ніколи народ. У його розумінні "народ для всякої ідеї, чи в її статичному, чи динамічному стані – чинник пасивний, той, що приймає. Чинником активним, тим, що несе ідею: тим, де ця ідея зароджується, є – активна або ініціативна меншість"...[4] Ідея ініціативної меншості з'явилась у Донцова, очевидно, як результат аналізу поразки української революції, деградації провідної верстви, світогляд якої в значній мірі базувався на концепціях М.Драгоманова та його послідовників і не міг врахувати нові політичні реалії.

Базою творення цієї верстви є для нього каста "луччих" людей, під якою він розуміє "щось подібне до Ордену: окрему положенням у суспільстві й духом верству "луччих людей" [5]. Д.Донцов обґрунтовує ідею орденів тим, що вони виступають ідеєю активної меншості. Відмінність між партією і орденом, головним чином, полягає в тому, що перший базується на програмі, тоді як другий виключно на світогляді.

Звичайно, всі перераховані підстави чинного націоналізму не могли бути втілені в людях, які сформувалися на основі ліберальних та демократичних ідей. Вони найкраще втілені в "сильній людині", ідеальному "чинному націоналістові", поняття, яке Донцов явно запозичив у Ф.Ніцше з його надлюдиною. Сильна людина – це людина ірраціональної волі, догми, волонтаристична людина. Саме така людина може реалізувати нову українську ідею. В основу української ідеї Д.Донцов поклав інстинкт панування, стверджуючи, що він властивий кожній великій ідеї. Для нього зміст української ідеї характеризувався поняттям "яскравість", "виключеність", "всеобіймаючість".

Для Донцова єдиною є лише національна ідея, причому вона рівнозначна у нього ідеї незалежності. В процесі самоутвердження нації відкидаються всякі “права”, “справедливості”, засади демократизму відходять на задній план.

З однієї точки зору позиція Д.Донцова є зрозумілою. Розпорошеність нації, загибель державотворчої ідеї, відсутність провідної верстви, невідзначеність світогляду змусили його створити світогляд, який потрапляє під визначення “тоталітарний”. Його спроба ідеологічно та світоглядно об’єднати націю приводили до того, що Д.Донцов відкидав будь-який плюралізм позицій.

Він відкидає поняття загальнолюдських цінностей, ідею людяності по тій причині, що вони не виступатимуть як об’єднуючий фактор нації. Свій зміст ідея нації повинна черпати з потреб нації, з її амотивної, ірраціональної волі до життя і панування. З точки зору Д.Донцова лише той ідеал добрий, що спирається на національний інстинкт і ставить себе понад усе партикулярне.

Як уже відмічалось, Д.Донцов творив свою ідеологію чинного націоналізму на протигагу ідеології провансальства, в першу чергу М.Драгоманова. Він чітко сформулював відмінності даних ідеологій: “уживання і панування, симбіоз і агресивність, скептицизм і догматизм, мінімум і максимум, матеріалізм і романтизм, нарід і нація, юрба та ініціативна меншість, “стихійність” і активність, толерація і виключність, раціоналізм та ірраціоналізм, партикулярність і загальність, всеобіймаючість, розум і воля, провінціалство та всесвітянство і націоналізм”. Оскільки основними засадами ідеології М.Драгоманова були раціоналізм у культурі, федералізм у державі, демократизм у громаді, то чинний націоналізм протиставляє їм “органічність і віру в культурі, власновладність у державі, провідництво, ієрархію в громаді”.

Якщо для М.Драгоманова та його послідовників щастя народу, маси були змістом життя, класова боротьба життєвою формою, безвірність – життєвим духом, то в чиннім націоналізмі “змістом життя є активність і могутність нації, життєвою формою – національна боротьба, а духом життя – “романтика”, “віра”. Поняття “націоналізм” ми можемо розглядати у двох площинах: як ідеологічну течію (як ми розглядали позицію Д.Донцова) і як “націоналізм”, синонімом якого є слово “патріотизм”, який характеризувався розвинутою національною свідомістю народу і направлений на забезпечення справедливих і законних прав нації. Виходячи з другого розуміння націоналізму, можна оцінити Д.Донцова і як патріота. Трагічний стан української нації і відсутність реальних перспектив її майбутнього були важливою обставиною, в якій формувалась

ідеологія чинного націоналізму. Мабуть, з цього і можна вивести його політичний радикалізм з його готовністю до боротьби і самопожертви. Готовність Донцова пожертвувати тисячами українських життів заради вільної України є прикладом його політичної й ідеологічної готовності на здійснення будь-якого кроку задля досягнення мети.

Найслабшими й найшкідливішими були донцовські концепції імперіалізму, ордену, “ієрархізованого суспільства”, “правлячої касты”, тоталітаризму і монопартійної диктатури.

Чинний націоналізм Д.Донцова прагнув виховати новий тип українця: “сильної людини” з незламним характером, фанатично відданої ідеалам руху та готовою пожертвувати для них собою та іншими.

Д.Донцов не ставив перед собою мети робити з своєї концепції чинного націоналізму які-небудь практично-політичні висновки. Його ідеологія була, в першу чергу, спрямована на зміну свідомості і колективної психіки українців. Як і кожна тоталітарна ідеологія, чинний націоналізм Д.Донцова ніс у собі ідею диктатури. В нього ця роль виконувала нація, і відповідно національна диктатура виступала як форма правління. Слід відмітити, що ідеологія Д.Донцова виступила як інспіруюча сила, що дала поштовх ідеології ОУН і тактиці УПА, які взяли її на озброєння, а з часом переглянули ряд вузлових моментів.

Українська ідея як соціокультурний феномен обіймає собою не окремі групи людей, не “орден” (Д.Донцов), а весь народ. Звідси національна ідея не є прерогативою націоналізму. По суті, ідеологи інтегрального націоналізму монополізували право на національну ідею, “підігнавши” її під свою ідеологію.

Націоналізм не може охопити всю національну ідейність народу і репрезентувати її виключно в ідеології націоналізму. Тому поняття “національна ідея” і “націоналізм” не є рівнозначні поняття.

Таке уточнення є важливим з тієї причини, що нині в умовах духовного, ідеологічного вакууму українська ідея займає центральне місце. Саме в ній вбачається єдина мобілізуюча сила, яка здатна забезпечити подальше відродження української держави.

Література:

1. Донцов.Д. Націоналізм. – Лондон, 1966. – С.233.
2. Там само. – С.244.
3. Там само. – С.282.
4. Там само. – С.285-286.
5. Донцов.Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. – С.7.
6. Донцов.Д. Націоналізм. – С.333.
7. Там само. – С.339.

АНТИДЕМОКРАТИЗМ ІНТЕГРАЛЬНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ: МІФ І РЕАЛЬНІСТЬ

Досить поширене протиставлення демократичного націоналізму М.Міхновського позбавленому цього милозвучного епітета націоналізму Д.Донцова. Так, М.Сосновський писав: "Міхновський був виразником українського демократичного націоналізму..., що стремів до побудови української держави на демократичних засадах, а в соціально-економічній програмі стояв на соціалістичних позиціях. Донцов розвив на українському ґрунті ідеологію т. зв. інтегрального націоналізму, відкидаючи демократію, концепцію народоправства і пропонуючи на це місце систему політичного й соціального ієрархізму..." [1].

Крайні опоненти Д.Донцова, переважно у радянському таборі, характеризували його як ідеолога українського фашизму. Не погоджуючись з такою оцінкою, частина прихильників Д.Донцова все ж таки сприймала і сприймає його як людину, що симпагізувала тоталітаризму.

Чи ж дійсно так? Нам видається, що на оцінці концепції Д.Донцова не найкращим чином позначається недостатнє знайомство з його творчою спадщиною. Радянські дослідники так званого "українського буржуазного націоналізму" за поодиноким, мабуть, винятком могли б повторити, як власні, слова В.Винниченка, що писав: "Я через цілий ряд обставин ніколи ні одної статті Д.Донцова не читав. Я тільки чув про його вплив серед галицької молоді й жалів її, бідну" [2].

Інші ж, хоч Донцова й читали, але припускалися типової помилки. Реагуючи на різкість його суджень, часто підміняли поняття і за зміст видавали форму.

Поглянемо на той час, коли Д.Донцов закладав підвалини ідеології націоналізму. Його роботи з'являються у період глибокої кризи національної ідеї, яку спричинила невдача боротьби 1917-1920 рр. за відновлення української державності. Аналізуючи гіркі уроки революції і громадянської війни, причини поразки Донцов бачив у атмосфері української революційної демократії.

Показовою в цьому плані стала стаття "Bellua sine capite", що на початку 1923 р. побачила світ у редактованому ним "Літературно-Науковому Віснику". У ній автор підкреслював: об'єктивно виражаючи інтереси мас, українські демократи, переважно соціалісти за поглядами, не змогли запропонувати просту й зрозумілу ідею, яка повела б в

“останній бій”. Їх опоненти – більшовики дали таку мету – легенду як світова революція і здійснювали її під гаслом “Смерть буржуям”.

Блискучою метою повинна була стати боротьба за національне визволення, її висунули, проте до кличу самостійності додали цілий ряд застережень типу необхідності зберігати єдиний революційний фронт з московською демократією. Остання ж у відповідь принесла війну замість миру і повалила демократичні Центральну Раду та Директорію.

Праве крило визвольного руху, будучи безперечно державотворчим і позбавленим ілюзій соціалістичного братства народів Росії, в свою чергу мало недолік, що прирікав на поразку. Воно заперечувало роль мас в історичному процесі, оголошувало майже кожний революційний рух “бандитизмом”.

Донцов вважав, що з огляду на це потрібно скоригувати тактику боротьби, визначити новий шлях. Утворення Української держави повинен забезпечити культ націоналізму, який би з’єднав маси своєю непримиренністю і конкурував з непримиренністю радянської ідеології.

Він підкреслював: “Маси не пішли за українською демократією... не лише через те, що та не мала виразної програми, але й через те, що не мала ясно виявленої волі втілити в життя хоч би й що неясну програму” [3]. Маси хотіли, щоб їх повела сильна й впевнена рука.

Це підтверджував успіх тоталітарних рухів, якими були більшовизм та фашизм. Не маючи ілюзій щодо їх суті й майбутнього, Донцов вважав, що причини їх тріумфу в державах, що перебували в аналогічній з Україною ситуації політичної нестабільності і глибокої соціально-економічної кризи, потребують детального вивчення. На його думку, фашизм і більшовизм були класичними прикладами того, як треба брати владу.

Причиною успіхів обох рухів було те, що у своїх початках вони були хоч і антидемократичні, але народні. Порушивши найглибші інстинкти мас, ініціативна меншість накинута їм свою волю і діючи надзвичайно безкомпромісно і бойовито, перемогла.

Донцов підкреслював, що відповідний досвід український національний рух повинен взяти на озброєння. У визвольних змаганнях українці мусять виступати як національний моноліт, який розуміє протилежність своїх завдань завданням, що їх розв’язують сусідні нації. В цьому не було нічого від шовінізму, у якому звинувачували націоналістів.

Відповідаючи опонентам, Донцов влучно зауважував: “Що сказали б ми про Гарібальді, Масарика і Братіяну, про Корфанта – якби вони, як це роблять наші демократи і монархісти, кликали нарід до визвольної боротьби, а одночасно переконували б про свою любов і лояльність до

австрійського, мадярського або німецького народу та про необхідність з ними "тісного союзу"? Певно, і досі існували б обидві німецькі монархії, коли б мали таких культурних, нешовіністичних противників" [4].

За Донцовим, виступити як одне ціле нація може, лише маючи когорту лідерів, не схильних до компромісів та угодовства, не схожих на політично німецьких демократів попереднього революційного чотирьохріччя. Поки нація бореться, вона повинна жити за вимогами воєнного стану, а отже, в умовах вимушеного обмеження демократичних засад організації життя суспільства.

Саме цю останню тезу Донцова його противники використовують як безперечний доказ антидемократичності його концепції. Але подивимося на неї більш пильно і звернемо увагу на слова "поки нація бореться". Донцов говорив і писав про тимчасове вимушене обмеження демократії у ході боротьби. Антидемократизм виступає у нього як засіб згуртування та концентрації зусиль нації на головній меті. Ця ж мета – утворення демократичної Української держави. Саме демократичною, побудованою на засадах народоправства, бачив він її у майбутньому. В роботах Донцова не знаходимо підтвердження того, щоб він вважав, що після зникнення загрози існуванню молодій державі вона буде тоталітарною.

У цьому принципова різниця державотворчої концепції Д. Донцова від концепцій, які втілювалися в життя на базі фашизму та марксизму.

Зокрема, марксистська концепція, як відомо, по суті своїй не може бути демократичною, оскільки базується на засадах тотального контролю держави за кожним кроком людини.

Ідеологія національно-визвольної боротьби, запропонована Донцовим, лягла на благодатний ґрунт. Вона стала основою світогляду національно свідомих українців, послужила теоретичною базою політичної практики ОУН. На 15 років Д. Донцов став незаперечним ідейним провідником і прапором руху за незалежну Україну. На жаль, зовнішньо антидемократична донцовська філософія повного самозречення в ім'я ідеї, підпорядкування їй всіх помислів і бажань конкретної особи відлякувала багатьох потенційних прихильників української державності. У послідовників Д. Донцова зростала спокуса в інтересах забезпечення більш широкої соціальної бази руху підправити свого ідеолога. У роки другої світової війни ОУН, прагнучи зробити свої лозунги більш сприйнятними для Центру та Сходу України, а також для неукраїнців, поступово відмовляється від інтегрального націоналізму на користь націоналізму демократичного. Остаточню цю еволюцію була закріплена в постановках III Надзвичайного Великого Збору ОУН у серпні 1943 р.

У повоєнні роки позиції інтегрального націоналізму продовжував відстоювати С.Бандера. У зв'язку з цим виник конфлікт між ним і опозицією як у проводі ОУН в Україні, так і в Закордонних частинах ОУН. Якщо С.Бандера вважав, що Донцов і далі залишається авторитетом у питаннях ідеології, то опозиція калялася у своїх колишніх захопленнях ним і твердила, що його роботи мали поганий вплив на мораль націоналістів [5]. Взагалі, може дійсно варто погодитися з одним із опонентів Донцова післявоєнної доби, який вказував, що українці прагнуть вкласти в поняття “націоналізм” інший, ніж Донцов, зміст. Цей більш “демократичний” зміст відповідає їх менталітету, який складався століттями. Складовою частиною цього менталітету є відсутність достатньої єдності, волі й рішучості у боротьбі за відстоювання своїх інтересів, надмірна лояльність, якщо не покірність, стосовно до тих, хто прагне нав'язати нації свою владу.

На шляхах демократичного націоналізму українці не здобули собі лаври. Утворення Української держави стало результатом внутрішньої кризи Радянської імперії. Поява України на політичній карті світу скоріше несподіваний дарунок долі, ніж логічний наслідок національно-визвольної боротьби.

Відсутність цементуючої націю єдності, на якій наполягав Донцов, байдужість значної частини українського суспільства до проблеми власної державності під час гострої політичної та соціально-економічної кризи, яку переживає Україна, викликають тривогу за її перспективи.

З огляду на це націоналізм Д.Донцова може бути не тільки історією, але й зброєю у майбутньому. Прислухаємось до слів публіциста В.Іванишина, який пише: “Його вчення і досі не втратило свого значення як основа для витворення національно-екзистенціальної методології нашого часу і як можливий варіант національної дії в умовах не виключеної політичної безвиході” [7].

Література:

1. Сосновський М. Дмитро Донцов: Політичний портрет. – Нью-Йорк-Торонто, 1974. – С.168.
2. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. – С.68.
3. Донцов Дмитро. *Bellua sine carite* // Українські проблеми. – 1992. – №4. – С.27.
4. Там само. – С.32-33.
5. Кричевський Р. ОУН в Україні. ОУНЗ і ЗЧ ОУН. Причинок до історії українського націоналістичного руху. – Нью-Йорк-Торонто, 1962. – С.40.
6. Шерех Ю. Думки проти течії. – Мюнхен, 1948. – С.16.
7. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. – Дрогобич, 1992. – С.131-132.

МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ І ДМИТРО ДОНЦОВ – РЕЧНИКИ ДВОХ КОНЦЕПЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Український націоналізм як ідеологія і як організований політичний чинник в українському національному житті – явище в українській історії відносно молоде, що сягає своїми коренями кінця XIX ст. З того часу в українській політичній термінології воно мало різне визначення. Наприкінці XIX ст. поняття “націоналізму” ототожнювалося з активною національною свідомістю та патріотизмом, але згодом воно зазнало звуження. Перед Першою світовою війною та під час визвольних змагань 1917-1920 рр. під націоналізмом здебільшого розуміли самостійництво, а коли у 1920-х роках виникла ідеологічна течія, що прийняла назву “націоналістичної” та оформилася в організований політичний рух, поняття націоналізму набрало партійного забарвлення [1]. Початковий етап українського націоналізму пов’язаний з постаттю М.Міхновського, якого часто називають “батьком українського націоналізму”, а другий етап, після першої світової війни, – з особою Д.Донцова. Міхновський і Донцов відіграли в розвитку української націоналістичної думки особливу роль, започаткувавши певні ідейно-програмові концепції та сформулювавши окреслені світоглядні позиції. Ще з кінця 30-х років серед дослідників прийнято відносити витoki українського націоналістичного руху до “Братства Тарасівців” – нелегального політичного товариства, створеного в червні 1891 р. під час відвідин групою студентів з Харкова і Києва могили Т.Г.Шевченка в Каневі [2]. За задумом засновників, серед яких був і студент юридичного факультету Київського університету М.Міхновський, воно мало виразити спротив українського народу тогочасній колоніальній політиці царату. В 1893 р. “Братство” опублікувало у Львові Декларацію віри молодих українців, складену Липою і Міхновським, в якій не тільки проголошувався примат нації на протипагу до інтересів індивідуальних чи групових, а й визначалося першочерговим завданням української людини змагатися за політичне визволення своєї нації.

Набагато ширше і досконаліше своє націоналістичне “вірую” Міхновський виклав у 1900 р. в брошурі “Самостійна Україна”, написаній на прохання Д.Антоновича для новозаснованої в Харкові Революційної Української Партії. До кінця 1902 р. ця робота Міхновського була своєрідною програмою першої в Наддніпрянській Україні політичної партії.

Для українського націоналізму засадничим було те, як він розумів ідею нації та її неминучу перемогу у цілому світі: “Коли справедливо, що кожна нація з огляду на міжнародні відносини хоче вилитись у формі незалежної, самостійної держави..., – тоді стане зовсім зрозумілим, що державна самостійність є головна умова існування нації, а національна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнародних відносин” [3]. Виходячи з таких позицій, М.Міхновський визначив і другу засаду українського націоналізму – здійснення національного визволення можливе лише внаслідок переможної боротьби з поневоловачем, не виключаючи при цьому застосування зброї. Завданням українського націоналізму є організувати народ до цієї боротьби, що має закінчитися утвердженням “однієї, єдиної, неподільної, вільної, самостійної України від гір Карпатських аж по Кавказьких” [4].

Д.Донцов високо оцінив “Самостійну Україну” М.Міхновського, підкресливши в 1926 р. в “Націоналізмі”, що, незважаючи на пріоритет галицьких радикалів (Ю.Бачинського, Л.Цегельського та ін.) у висуванні гасла незалежності України, саме в праці харківського адвоката “ми бачимо новий світогляд, наскрізь націоналістичний і наскрізь активістичний” [5]. Але після другої світової війни Донцов виступив з іншою оцінкою Міхновського, заявивши, що у Міхновського була лише ідея самостійності, а не націоналізму, що тільки він сам, Донцов, у 1926 р. виніс назву й ідею націоналізму на український політичний форум. Це твердження може видатися дивним і невідповідним до історичних фактів, але, порівнявши націоналізм Міхновського з націоналізмом Донцова, можна прийти до висновку, що заява Донцова була небезпідставною.

Справа у тому, що декларацію національних принципів у “Самостійній Україні” М.Міхновський невдовзі доповнив досить широко опрацьованою соціальною програмою, що її прийняла заснована ним у 1902 р. Українська Народна Партія. Вона виключала боротьбу за політично-державне унезалеження України та передбачала побудову на українських землях справедливого соціально-демократичного ладу. Майбутня українська держава уявлялася Міхновському як “республіка вільних людей, свободних від гніту і експлуатації”, до того ж соціалістичний ідеал уявлявся ним як такий, що “може остаточно задовольнити український та інші народи, знищити визиск, безправ’є, знищить сучасний устрій, збудований на насиллі, примусі, нерівності і пануванні” [6]. Приймаючи соціал-демократичну політичну й економічну програму, Міхновський відкидав марксистське гасло “Пролетарі всіх країн, єднайтеся”, бо не вважав за можливе поєднання інтересів панівної і поневоле-

ної націй. Підсумовуючи засади націоналістичної ідеології М. Міхновського, можна визначити, що вона:

- виходить з примату нації та національного інтересу, ставлячи їх на перше місце у загальній системі соціально-політичних цінностей і приймаючи, що національний інтерес може бути повністю забезпечений тільки у власній, ні від кого не залежній державі;

- визнає національний принцип як єдиний справді справедливий принцип укладу міжнародних відносин, тому заперечує право будь-якої нації поневолювати іншу націю;

- є виразно самостійницька і соборницька, коли мова йде про відновлення незалежної і суверенної держави української нації;

- спирається на власні сили у боротьбі за політично-соціальне визволення української нації;

- приймає принцип народоправства (демократичного ладу) на шляху політично-державної організації нації, визнаючи, що ця форма може в найкращий спосіб забезпечити інтереси широких народних мас у незалежній державі;

- приймає соціалістичні засади у питанні соціально-економічної організації нації.

Таким чином, хоч націоналістична ідеологія М. Міхновського накреслена у відносно загальній формі і виявляє автора скоріше як політичного пропагандиста й організатора, а не теоретика, проте її ідейно-світоглядні й політико-програмові елементи досить чітко визначені. Головні засади цієї ідеології лягли в основу сучасного українського націоналістичного руху, тому М. Міхновського можна вважати основоположником українського націоналістичного руху, першим, хто накреслив засади українського націоналізму як ідеології, і першим, хто зробив спробу дати початок окремій українській націоналістичній організації (УНП), що ставила собі за мету боротьбу за українську самостійну соборну демократичну державу – “республіку робочих людей”. Разом з тим, між націоналізмом М. Міхновського і “чинним націоналізмом” Д. Донцова є суттєва різниця. Ідеологія “чинного націоналізму” стоїть на засадах, яких не знає ідеологія націоналізму Міхновського: філософському волонтаризмі, антидемократизмі, політичному і соціальному ієрархізму, концепції “правлячої касті” як єдиного і виключного виразника національної волі, “ініціативної меншості”, що являється рушійною силою історії, та ідеї “творчого насильства”. Донцов відкидає принцип народоправства, визнаючи, що “ініціативна меншість”, а “ніколи народ”, є суб’єктом історичних процесів, пропонуючи на місце справедливого соціального ладу для всього “робочого люду”, про що мріяв Міхновсь-

кий, кастократичну соціальну структуру з абсолютним підпорядкуванням т.зв. підвладних класів, тобто “народу”, класові панівному, що має складатися з “луччих людей” [7].

Не підлягає сумніву, що у Міхновського і Донцова є подібні елементи в поглядах: примат нації, принцип боротьби, наголошення важливості державної незалежності нації. Але на цьому закінчуються схожості між цими двома націоналістичними концепціями, що прекрасно розумів Донцов і тому висловив твердження, що не Міхновський, а він є основоположником українського націоналізму, вважаючи націоналістичною тільки таку ідеологію, що включала б елементи, накреслені в його “Націоналізмі!” та інших творах. Отже, Міхновський і Донцов є творцями двох напрямків в українському націоналістичному русі. Міхновський був виразником і речником демократичного націоналізму, що нагадував національно-радикальний рух, який прагнув до побудови української державності шляхом революційної боротьби, не відкидаючи також інших засобів і методів. Донцов розвивав свою ідеологію “чинного націоналізму” в міжвоєнному періоді, коли в Європі святкували перемогу авторитарно-елітарні й тоталітарні рухи, що послужили Донцову зразком. Тому Українське суспільство отримало націоналістичну ідеологію, що перекликала в теоретичній площині з цими рухами. Однак, незважаючи на майже абсолютний тріумф ідеології “чинного націоналізму” в 30-40-х роках, ідеї Міхновського не загинули, а продовжували існувати, щоб вийти на поверхню життя при змінених обставинах. Під час другої світової війни в Україні відбулася обґрунтована ревізія ідейно-теоретичних засад “чинного націоналізму”, виразом якої стала платформа Української Головної Визвольної Ради і постанови III Надзвичайного Великого Збору ОУН (Б). Фактично це було звільнення українського націоналізму від наслідків авторитарно-елітарного мислення і тоталітарної практики та перехід на позиції демократизму і такої соціальної програми, що, як колись це пропонував Міхновський, забезпечила б максимальну соціальну справедливість для селянства і робітників.

Література:

1. Лисяк-Рудницький І. Нарис з історії нової України. – Львів, 1991. – С.56.
2. М.Б. Український рух серед харківського студентства 1890-х років // 3 минулого. Збірник. – Варшава, 1939. – Т.2. – С.23-26.
3. Коллард Ю. Народження українського націоналізму серед харківської студенської молоді // Там само. – С.55.; Самостійна Україна. РУП.-Вецляр, 1917. – С.3-4.
4. Там само. – С.22.
5. Донцов Д. Націоналізм. – Лондон, 1966. – С.153-154.
6. Програма Української Народної Партії. – Чернівці, 1906. – С.3.

*Добржанський О.В.
(Чернівці)*

**ДОНЦОВ ПРО ПОЛІТИЧНУ БОРОТЬБУ В ГАЛИЧИНІ
У 1912-НА ПОЧАТКУ 1914 РОКІВ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПУБЛІКАЦІЙ В ЖУРНАЛІ
“УКРАИНСКАЯ ЖИЗНЬ”)**

У 1912 р. у Москві побачило світ нове періодичне видання – журнал “Украинская жизнь”. Як зазначалося у вступній статті першого номера, мета проекту передбачала ознайомлення російського суспільства з національними інтересами українців, культурою українського народу, сучасним станом українського національного руху, існуючими в ньому течіями, запитами, сподіваннями, потребами, а також викриття псевдонаукових теорій, які прагнули скасувати навіть саму українську народність, та захист українського національного руху від брехні та інсинуацій, які ширилися представниками російського великодержавного шовінізму. Не про все можна було сказати відкрито, цензура лютувала, кожне слово вимагало зваженого підходу, але, незважаючи ні на що, свою лінію “Украинская жизнь” намагалася витримувати послідовно. До співробітництва в журналі, редакторами якого стали С.Петлюра та О.Саліковський, покликали кращі сили української інтелігенції – Михайла та Олександра Грушевських, Володимира та Дмитра Дорошенків, С.Єфремова, А.Кримського, М.Василенка, В.Липинського та багатьох інших. Серед них і двадцятидев’ятилітнього Д.Донцова, ім’я якого вже було відоме українській громадськості. Протягом 1912-1913 рр. на сторінках журналу ним опубліковано 14 змістовних статей [1].

Окрема серія кореспонденцій присвячувалася проблемам політичної боротьби в Галичині, безпосереднім очевидцем якої власне і був Д.Донцов. Кожна з них мала підзаголовок “Лист з Галичини”, що дає можливість звести їх в єдиний цикл. Всього з таким підзаголовком в “Украинской жизни” опубліковано 8 статей Д.Донцова. В них автор намагався поєднати ґрунтовну інформативність, щоб читач міг всебічно ознайомитися з перебігом політичних подій у Галичині та скласти про них повне враження, і глибокий аналіз, прагнення подати власне бачення існуючих проблем, можливі перспективи їх розв’язання. Крім того, ці статті, поряд з іншими, написаними у 1912 – першій половині 1914 рр., становлять певний етап у розвитку теоретичних, світоглядних поглядів

Д. Донцова, дають можливість побачити, що хвилювало його, захоплювало в той час, у чому він бачив перспективи української справи.

Політичне життя передвоєнної Галичини проходило бурхливо і суперечливо. Головним стрижнем його була боротьба між українцями і поляками з широкого спектру питань, яка періодично то загострювалася то входила в спокійніше русло. В кожній з кореспонденцій серії Д. Донцов повертається до цієї серцевини політичного напруження в Галичині, додаючи їй все нові та нові штрихи, вимальовуючи таким чином цілісну картину політичних реалій.

Однією з найболочіших проблем українсько-польських стосунків того часу стала боротьба за реформу виборчого закону до Львівського сейму. Коментуючи перебіг боротьби за виборчу реформу, Д. Донцов наголошував, що реформа є об'єктивно неминучою. Це він доводив на основі аналізу тих змін, що відбулися в краї за час існування діючого виборчого закону, тобто з 1861 р. Серед найважливіших об'єктивних змін Д. Донцов називав ріст промисловості (хоча й повільний), ріст кількості українського міського населення, скорочення поміщицького землеволодіння і перехід значної частини колишніх володінь шляхти у руки селян, посилення українського руху, нездатність сейму стати вище "вузько-плантаторських інтересів шляхти". Але незважаючи на об'єктивну зумовленість, справа реформи рухалась дуже повільно і в гострій боротьбі. Д. Донцов пояснював це тим, що в питанні реформи момент політичний тісно пов'язаний з національним. Зростання кількості депутатів від простого народу означало б не тільки демократизацію крайового сейму, але й його українізацію. Цього поляки найбільше і боялися. Тому, хоча серед поляків, як і серед українців, більшість політичних сил була за реформу, польські послы (депутати) сейму усіма засобами блокували справедливе вирішення цього питання. Д. Донцов закликав до активних дій як у Відні, так і у Львові, щоб не втратити сприятливого моменту. Разом з тим, він не заперечував можливість тимчасових угод та компромісів з поляками у цьому питанні, але в першу чергу з тактичних міркувань, щоб, закріпившись на одному рубежі, продовжити боротьбу за здобуття наступних. Тому він позитивно оцінив переговори між українськими та польськими послами у 1913 р. з цього питання та угоду, укладену на початку 1914 р., хоча і розумів її обмеженість та несправедливість. Ще одна проблема, яка знаходилася у той час у центрі уваги галицької громадськості, – боротьба за український університет. Ще у 1814 р. українці краю поставили цю вимогу як одну з пріоритетних. У 90-х роках XIX століття ця боротьба набула конкретного змісту. Кілька разів справа доходила до гострих інцидентів між студентами, а в

1910 р. під час однієї з таких колотнеч загинув український студент Адам Коцко. Торкаючись подій, пов'язаних з університетською проблемою, Д.Донцов зазначав, що вони мають не тільки культурне, як це хотіла зобразити частина періодичних видань Галичини, але й політичне значення. Він всебічно показав реакційність і протиправність дій поляків, які всіма правдами і неправдами прагнули заперечити право українців на власний університет, або якщо й допускали таку можливість, то не у Львові, а десь на периферії, що було рівнозначно першому. Д.Донцов уважно проаналізував усі аргументи поляків проти українського університету і показав їх надуманість. Так, твердження поляків про відсутність в українців належних наукових сил, які б змогли викладати в університеті, Д.Донцов пропонував вирішити тимчасово закликавши професорів з вищих учбових закладів інших країн, щоб підготувати українські кадри. І одночасно запитував, звідки ж ті кадри можуть взятися, якщо університету не буде. Д.Донцов намагався проаналізувати університетське питання в загальному контексті українсько-польського протистояння в Галичині. Він підкреслював, що головна ідея польської політики в українському питанні та, що нібито українське питання в Галичині – це домашнє польське питання, яке найкраще б вирішити полякам самим. Головна ж тема українців, навпаки, добитися права бути трактованими нарівні з іншими націями, як громадяни не Речі Посполитої, а Австрійської імперії.

Університетське питання в Галичині і боротьбу навколо нього Д.Донцов осмислював як дуже повчальний урок всьому українству. Він робив висновок про необхідність радикальніших дій з боку українців у цьому питанні, вітав обструкцію українських послів у парламенті Австрії як метод боротьби за досягнення поставленої мети. Це було важливо ще й тому, що уряд у цей час не займав чіткої позиції в університетському питанні. В імператорському рескрипті 1912 р. обіцялося заведення українського університету протягом п'яти наступних років, але конкретних дій для вирішення питання не було ні в цьому, ні в наступному роках. Тому Донцов і писав про те, щоб не відступати і не втратити ініціативу.

Д.Донцов намагався глибоко проаналізувати польські політичні сили і таким чином зрозуміти їх політику стосовно до українців. Оригінально пояснювалися причини непоступливості поляків у Галичині, їх страх перед демократизацією суспільного життя в краї. "Если бы поляки сами были "неисторическою" нацией, – писав він, – демократизация могла бы быть им только лишь на руку. Но они нация "историческая" с сильным

землевладельческим классом и растущей буржуазией. Поэтому расширение прав демократии неизбежно суживает их "стан поседанья".

Новим явищем у політиці поляків Галичини Д.Донцов називав ріст проросійських настроїв та опозиційності щодо Троїстого союзу. Він не перебільшував значення цієї тенденції, вважав, що для частини польських діячів це тонко розіграна політична карта, але не відкидав можливих перспектив її розвитку, якщо складуться для цього відповідні умови.

У контексті таких змін Д.Донцов розглядав становлення і розвиток союзу між деякими польськими політичними силами та москвофілами. Ця тенденція особливо проявилася після 1908 р., коли в Празі відбувся слов'янський з'їзд. До цього москвофіли не раз займали ворожу позицію щодо поляків, звинувачуючи останніх, що саме вони породили український рух. Кілька разів наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть москвофіли блокувалися з народовцями проти поляків. Тепер все докорінно змінилося. Головна причина такого зближення, на думку Д.Донцова, полягала в тому, що шляхи польського і російського націоналізму зійшлися в українському питанні. Кожному з них потрібна була підтримка іншого. Такий союз він вважав найреакційнішою силою в Галичині. Позицію москвофілів, їх програму та основні напрямки діяльності Д.Донцов проаналізував у статті "Русская идея в Галиции".

Аналізуючи діяльність москвофілів, Д.Донцов переконливо показав її безрезультатність, марність зусиль і був переконаний, що москвофілство уже давно б занепало, якби не допомога з-за кордону. Багато місця він приділив показу орієнтації москвофілів на найреакційніші кола Росії, чорносотенців типу В.Бобринського. У 1912 р. один з лідерів партії кадетів П.Струве опублікував статтю "Загальноросійська культура та український партикуляризм", у якій звинувачував українців у непатріотизмі. Д.Донцов зазначив з цього приводу: "А кто считает украинство вредным, тому непременно будет симпатичным москвофильство". Він не довіряв російським лібералам в українському питанні: "Украинский вопрос не есть вопрос педагогики, который решается посредством логики, красноречия и научных диспутов. Прежде всего украинские национальные требования (школа и др.) вредят безусловно интересам всех врагов культуры, независимо от ее формы. Кроме того, от удовлетворения (или от неудовлетворения) данных требований зависят интересы целых, и не только реакционных, групп русского общества. Это ясно москвофильские симпатии". В середовищі галицьких москвофілів Д.Донцов виділяв дві течії. Одну він називав "партією короля", це переважно старше покоління, яке, хоча й проповідувало москвофілські ідеї, але з

деякими обмовками, і постійно наголошувало на своїй відданості габзбурзькій монархії. Інша течія, за висловом Д.Донцова “новокурсники”, включала нове, молодше покоління москвофілів, які твердили, що вони справжні росіяни, і вимагали активних дій проти українців.

Викриття Д.Донцовим галицьких москвофілів та застереження проти “модерного москвофільства” у Східній Україні мали надзвичайне значення для ідейного розвитку українського суспільного руху, виділення пріоритетних напрямків боротьби.

У цілому, оцінюючи політичні події в Галичині та співставляючи їх з процесами в Росії, Д.Донцов поділяв оптимістичні надії і вважав, що поляки та українці в майбутньому зможуть вирішити свої проблеми шляхом взаємних компромісів, а москвофільство серед галичан остаточно відімре. Він вважав, що Австрія хоча й повільно, але неухильно рухається вперед по шляху до повної рівноправності націй, які її населяють. Такий прогноз мав певне підґрунтя, однак перша світова війна докорінно змінила політичні реалії в світі, поставила на порядок денний зовсім інші проблеми.

Багато в чому змінив свої погляди і Д.Донцов, хоча чимало теоретичних припущень, висловлених на сторінках “Украинской жизни”, знайшли продовження в його творчості 20-х – 30-х рр. ХХ ст.

Література:

1. Див.: Донцов Д. Австрийская идея в Галиции. (Письмо из Галиции) // Украинская жизнь. – 1912. – №1. – С.81-87.
2. Донцов Д. “Русская идея” в Галиции. (Письмо из Галиции) // Украинская жизнь. – 1912. – №3. – С.64-74.
3. Донцов Д. За украинский университет. (Письмо из Галиции) // Украинская жизнь. – 1912. – № 6. – С.66-81.
4. Донцов Д. По поводу последней парламентской сессии. (Письмо из Галиции) // Украинская жизнь. – 1913. – №5. – С.75-85.
5. Донцов Д. После выборов. (Письмо из Галиции) // Украинская жизнь. – 1913. – № 7-8. – С.87-93.
6. Донцов Д. Украинское соглашение. (Письмо из Галиции) // Украинская жизнь. – 1914. – №3. – С.27-35.

Д.ДОНЦОВ ПРО ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В 1917-1920 РР.

Ставлення Донцова до подій 1917-1920 рр. в Україні і розуміння ним причин поразки визвольних змагань того часу впливало з його загальної концепції історії України.

За цією концепцією визначальним фактором історичного розвитку того чи іншого народу є наявність у нього “формотворчої, будівничої правлячої касты”. В передмові до своєї праці “Дух нашої давнини”, написаної в першій половині 40-х рр., автор так пояснює, що розуміється під “кастою”. “Під правлячою кастою, під “аристократією” розумію щось подібне до Ордену, окрему положенням у суспільстві й духом верству “луччих людей”, як їх звала наша старовина, верству, яка поповнялася б вихідцями з усіх станів суспільства на підставі суворого добору ліпших, а з другої сторони суворим перецідженням, “чисткою”, охороняла б свою духовну і моральну вишність і чистість, свою форму і силу” [1].

На різних етапах історії українського народу роль правлячої касты відігравали різні верстви – “старокнязівська аристократія” (період Київської Русі), “панство козацьке” (XVI-XVIII ст.), але в силу різних історичних обставин вони втрачали “прикмети провідної шляхетної верстви”, що приводило до занепаду і втрати української національної державності. Врешті-решт Україна перетворилася в провінцію Російської імперії. На початок ХХ ст., вважав Д.Донцов, в Україні існували об’єктивні і суб’єктивні передумови відродження власної держави, її територія перебільшувала розмірами територію Німеччини, а народно-господарський комплекс мав усе необхідне для самостійного існування. Україна мала найродючіші ґрунти, що давало можливість задовольняти власні потреби в продуктах харчування і вивозити їх до Росії і за її межі. На Харківщині і Чернігівщині концентрувалось 88% виробництва цукру найбільшим у світі і т.п. “Ці цифри вказують доволі, – робить висновок Д.Донцов, – що Україна, яка годує всю Росію продуктами своїх природних багатств, має змогу багато економічних потреб свого населення заспокоїти власними продуктами і тим самим стати незалежною, замкненою господарською областю” [2].

Мали місце й духовні передумови: ідея національної державності, яка збереглася попри переслідування царизмом, церква, школа, література й мистецтво, народна творчість, всі ті “духовні зв’язки, якими українці злучені в одну націю”.

Роль державотворчої верстви в той час, на думку Д.Донцова, могли зіграти рештки “малоросійського дворянства”. В 1918 р. вони навіть стали при владі (Доба Гетьманату). Але врешті-решт дворянство виявилось нездатним до цього, оскільки не зуміло “засвоїти супроти Московщини горду мову Полуботків або автора “Історії Русів...” І тоді доля української державності потрапила до рук інтелігенції, яка ще з 60-х рр. XIX ст. почала задавати тон у суспільному житті України. “Стихийний потяг національно настроєного селянства до порядку і ладу, ворожого всякому марксизмові і всякій демократії, – писав Д.Донцов, – наше дворянство не використало, і до влади знову прийшла марксистсько-демократична інтелігенція” [3]. Термін “марксистсько-демократична”, пояснює автор, він вживав стосовно до інтелігенції тому, що її найголовніші представники (В.Виниченко, М.Грушевський та інш.) досить легко переходили “з табору народницького або протибільшовицького, до табору марксіського або пробільшовицького”.

Таким чином, на роль провідної касты, державотворця висунулася демократична інтелігенція, під якою Д.Донцов має на увазі перш за все діячів Центральної Ради і УНР. Але, як і “малоросійське дворянство”, вона не виконала цієї ролі до кінця. Чому?

Д.Донцов відзначає цілий ряд причин. Перш за все, на його думку, ідеї, які несла з собою ця інтелігенція, не мали нічого спільного з національними традиціями українського народу. Вона провела, говорячи словами автора, “різку роздільну рису між своєю правдою і тою, якою жила країна досі”, не відновила єдності “між національним відродженням, яке вона започаткувала на Україні, й добою козацької аристократії” і не почала “далі прясти обірвану нитку історичної традиції”. Ця інтелігенція пропонувала народу свої цінності, які були прямо протилежні його звичаям і вихованню. Д.Донцов характеризує їх так: “замість прив’язаності до своєї віри – байдужість до неї, замість відданості вітчизні – боротьба з “шовінізмом”, інтернаціоналізмом і шовінізм всяких відтінків; замість пошани до пам’яті предків – відраза до них як до “руйників”(козаків) і “головорізів” (князів і гетьманів); замість войовничого духу – пацифізм і бажання пристосовуватися до всякої сили; замість гордості і непокірливості – згідливість і крутість; замість плямування зла – боягузливе потурання йому; замість любові речей великих – любов до людини з

усіма її слабостями, так званий гуманізм; замість гордого спокою в нещасті – плебейське нарікання, щоб збудити милосердя і т.д.” [4].

Сама ця інтелігенція не почувала себе правлячою кастою, що стоїть над масою народу, має свої особливі функції і покликана здійснити справу державотворення. Навлаки, в ній живе віра в якусь містичну “волю народу”, у вроджену його здібність до досягнення якоїсь “правди” в суспільних відносинах. Виходячи з цього, ця інтелігенція схильна передати справу побудови нового ладу в руки народної маси, що не може привести до чогось доброго. В результаті заперечується необхідність самої ідеї, ідеалу держави. Він змінюється “ідеалом класової, родинної, групової чи особистої вигоди, блага або добробуту”.

Принижуючи державність, демократична інтелігенція, на думку Д.Донцова, не була прихильницею і суверенітету України, досягнення якого він вважав головним завданням визвольного руху. В 1913 р. він сформулював це завдання як “відірвання від Росії, зірвання всякої злуки з нею” [5]. Між тим інтелігенція, зазначає Д.Донцов, завжди прилучалася до чужої сили, що знаходило свій прояв у проєктах різних комбінацій, починаючи від слов’янофільства кирило-мефодіївців і кінчаючи радянською федерацією прибічників більшовиків. Невизначеність державницьких позицій діячів 1917-1920 рр. Д.Донцов пов’язує і з “неясністю” і “гібридністю” їх соціальної програми, її він визначає як хитання “між ідеєю приватної власності та ідеєю колективізму, між ідеєю релігійною і безбожництвом, між ідеєю рідної культури та ідеєю культури української формою, російській (більшовицької) – змістом” [6].

Недооцінюючи свою роль як провідної сили суспільства, інтелігенти-демократи не турбувалися про чистоту своїх рядів. У їх середовищі опинилися випадкові люди, без авторитету, нерідко прямо “нездари і недотепи”, а то і просто “темні сили”. “Без амбіції панування і провідництва, хитливі, трусливі і зрадливі, не поділяючи закону випробування і селекції, подібні провідники, – пише Д.Донцов, – або падали жертвами обману спритної чужої сили, або ставали попихачами більшовизму” [7]. До таких діячів автор зараховував М.Грушевського, В.Винниченка, Ю.Коцюбинського, А.Крушельницького, П.Тичину й ін.

Фатальним для українського визвольного руху стало те, що його провідники не змогли правильно розв’язати питання про шляхи і методи своїх соціальних і національних ідеалів. Це стосується перш за все відносин з Росією. Конфлікт між нею й Україною в той час, на думку Д.Донцова, вимагав безкомпромісної боротьби. “Іншого шляху не було

для України, тим більше, коли перед нею виріс такий противник, як большевизм”, – пише він [8].

Але не так думали керівники руху. Вони сподівалися досягнути своєї мети “розумним словом”, дорогою соціального прогресу, без крові, без “великих потрясінь”. Вони відреклися, зазначає Д.Донцов, від історичної традиції боротьби за самостійність України, від “духу Мазепи”. Між тим Москва для боротьби з Україною мобілізувала і в нові постаті втілювала “загарбницький дух Петра і Катерини”. “Большевики московські, – говорить Д.Донцов, – незважаючи на свою теорію, в суті речі за своїли собі давню московську традиційну ідею. По-перше: ідею окремої провідної верстви, не вибраної, а дібраної – еквівалент опричнини Івана Грізного (партія), по-друге – тиранський державний устрій Іванів московських під формою диктатури пролетаріату, старомосковський суспільний устрій під видом общини або колхозів, нетолерантну церкву профанів, що опанувала душу народа, – новою комуністичною вірою, нарешті старий дух експансивного захланного імперіялізму в вигляді гасла світової революції” [9].

Таким чином, нездатність “марксісько-демократичної” інтелігенції, що силою історичних обставин опинилась на чолі українського руху, виконати роль провідної державотворчої верстви, відсутність у неї державницької ідеї, розрив з національними традиціями призвели до поразки у національно-визвольній революції 1917-1920 рр. Правда, Донцов визнавав, що і серед цієї інтелігенції з’являлися “революційні натури”, але то були революціонери особливого гатунку, які бралися за непосильну для них справу, їх революційність була революційністю “гелота, якому йде не про свободу, а про загальну нівеляцію, про егалітарність, про рівність, про скасування соціальних різниць, щоб всі були рівні, хоч би й під тираном” [10]. І такий тиран з’явився в особі більшовизму. Звільнення від нього український народ може знайти, вважав Д.Донцов, лише “в повороті до власних традицій”.

Література:

1. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. – С.7.
2. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. – К., 1991. – С.35-36.
3. Донцов Д. Дух нашої давнини. – С.35.
4. Там само. – С.38-39.
5. Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наше політичне завдання // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. Документи й матеріали. – Сучасність, 1983. – С.177-179.
6. Дух нашої давнини. – С.46.
7. Там само. – С.42.
8. Там само. – С.51.

9. Там само. – С.56.

10. Там само. – С.57.

Єременко Л.В.
(Львів)

РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ Д.ДОНЦОВА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РОКІВ

Нема можливості детально розглянути хоча б частину багатой спадщини Д.Донцова. Буде зроблено спробу звернутися до періоду першої половини 20-х рр., коли почалася його полеміка з гетьманцями-державниками і формувалися погляди, які знайшли завершення у книзі “Націоналізм”.

Основними джерелами з даної теми є періодична преса цього періоду, в першу чергу журнал “Літературно-науковий вісник” за 1922-1925 рр., а також збірники “Хліборобська Україна”, спогади Дмитра Дорошенка, Павла Скоропадського, листування. Д.Донцов був серед тих, хто підтримав гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. Після приходу до влади гетьмана П.Скоропадського Донцов, на відміну від багатьох амбіційних діячів, погодився на важку, хоч і не найбільш ключову посаду директора державного телеграфного агентства – УТА. Про це схвально згадує Д.Дорошенко у своїх “Споминах про недавнє минуле”.

У кінці 1918 р. Донцов порвав свої зв'язки з гетьманом, критично у своїх статтях оцінив його діяльність, особливо виділяючи при цьому акт від 14 листопада 1918 р.

У 1919-1921 рр. він співробітник прес-бюро при посольстві УНР у Швейцарії. У ряді творів післяреволюційного періоду під впливом подій 1917-1920-х рр. була викладена його політична філософія. Серед цих праць найбільше значення мають “Підстави нашої політики” (1921 р.), “Націоналізм” (1926 р.), “Дух нашої давнини” (1944 р.). Ще в Берні Донцов почав працювати над “Підставами нашої політики”, яку було видано у Відні у 1921 р. Як писав пізніше Д.Донцов, писалася і “видавалася ця книга в той час, коли лідери обох соціалістичних партій В.Винниченко, М.Грушевський випускали у Відні часописи “Нова доба” і “Борітеся – поборете”, пропагуючи ідею так званого “зміновіховства”, тобто капітуляції перед новою більшовицькою Московщиною. В нашій інтелектуальній житті панувала тоді створена ще Драгомановим атмосфера захоплення новим словом правди – соціалістичними та політичними ідеями і культурою ліберальної або соціалістичної Росії” [1]. Про “Підстави нашої політики” Євген Маланюк, який у 1921 р. був у таборі

військовополонених у Тарнові, писав, що дістав там свіжовидруковану книжку, якій “суджено стати якщо не євангелією покоління (чого, на жаль, не сталося), то однією з тих небагатьох книг, які стали на межі епохи, і то не лише української” [2]. У “Підставах нашої політики” Донцов визначив і проаналізував 5 головних проблем, які стосувались України на початку 20-х років. На його думку це були:

- формулювання суті тодішнього конфлікту в світі у зв'язку з подіями в Україні;
- причини постійного антагонізму між Росією, її культурою та західним світом і західною культурою;
- головні напрямки української внутрішньої та зовнішньої політики;
- причини падіння української держави у 1917-1920 рр;
- елементи сили, на які може опертися українська політика [3].

“Підстави нашої політики” стали першою серйозною працею Донцова у післяреволюційний період, у якій були розроблені його нові погляди в галузі політичної теорії. Ця праця, за визначенням сучасників, не була сприйнята однозначно. Вона поклала початок довгим дискусіям. Заслуга Донцова в тому, що він стимулював пошуки в галузі політичної думки.

У травні 1922 р. у Львові під редакцією Донцова виходить “Літературно-науковий вісник”. Виданню його сприяв Є.Коновалець. У редакції, крім Донцова – головного редактора, були: В.Гнатюк – технічний і мовний редактор, М.Галущинський, І.Коновалець, І.Раковський, В.Дорошенко.

Донцов у цьому журналі проявив свої редакторські й публіцистичні здібності. “Літературно-науковий вісник” став виразником його ідей, поглядів. Бачимо його як політичного коментатора, критика, автора оглядів преси. Донцов тут політичний мислитель, який аналізує явища суспільно-політичного життя, формулює нові концепції. В.Дорошенко, оцінюючи роботу Донцова як редактора, пізніше згадував: “редактор провадив журнал по своїй волі й уподобі, одних притягаючи до співробітництва, а інших визбуваючись” [4]. Вже у першому номері відновленого журналу у редакційній статті під назвою “Наші цілі” було визначено основне завдання редакції і авторів – досягнення найвищої форми самовизначення нації – це єдине, що може тепер з'єднати навколо себе цілу націю. На думку автора статті, необхідно: “Вирвати нашу національну ідею з хаосу, в яким грозить згинутти, очистити її від сміття й болю, дати їй яскравий, визначний зміст, зробити з неї стяг, коло якого гуртувалася б нація... хочемо бути не об'єктом, але суб'єктом історії” [5].

Проти призначення Донцова редактором “Літературно-наукового вісника” виступили представники різних політичних орієнтацій – М.Грушевський, О.Олесь. Радянський консул у Львові Лапчинський робив тиск на дирекцію Української Видавничої Спілки, щоб усунули Донцова й поставили іншого редактора, “який повів би советофільський курс” [6].

Погляди Донцова формувались під великим впливом європейських політичних теорій. Він також уважно стежив за подіями у світі, враховував їх у формулюванні своїх поглядів. Його великий інтерес викликав прихід до влади в Італії восени 1922 р. Б.Муссоліні.

Найглибшими мислителями Європи у 1923 р. Донцов називав О.Шпенглера, Г.Ферреро (італійський історик і політолог, послідовник Гаetano Моски, який створив власну класифікацію типів державної влади). У галузі філософії, соціології великий інтерес у нього викликали А.Бергсон, Ж. Сорель, Р.Віппер, В.Зомбарт, у політиці – Т.Рузвельт [7].

Донцов поступово прийшов, використовуючи європейські політичні теорії, конкретні події життя Європи, України, до ідеології інтегрального націоналізму. При цьому він відкидав демократію, концепцію народонаправства, пропонуючи на це місце атидемократичну систему політичного і соціального ієрархізму на чолі з “правлячою кастою” – єдиним і виключним виразником національної волі. Русійною силою історичного процесу він вважав ініціативну меншість, якій народ повинен підпорядковуватися.

Про волю до влади Донцов писав, що вона виявляється “в нічому не прикритім, голім стремлінні до неї, в жадобі панування”, його захоплює “чудовий егоїзм почуття сили... творця, що хоче – проти всіх і вся – утвердити свою волю до влади” [8].

Донцов віддавав перевагу культу героя, сили, енергії, вільному духу, творчому насильству, життєвому пориву. У питаннях – раціоналізм чи воля він віддавав першість волі, волонтаризму проти інтелектуалізму [9]. У полеміці з гетьманцями-державниками, по-іншому ніж вони розуміючи революційний, перехідний характер епохи, у 1923 р. він писав, що для революційної доби “монархія так само мало пристосована, як і демократія”. Те, що не розуміли монархісти, на думку Донцова, прекрасно розуміли великі провідники революції: Кромвель, Наполеон, Муссоліні, Хмельницький та ін. [10].

Можна критично ставитись до об’єднання в одному ряду цих постатей, але це показовий приклад категоричного мислення Донцова. У працях першої половини 20-х років Донцов виклав основні засади ідеології націоналізму. Його спадщина цього періоду є внеском у теорію нації.

свідчить про суттєву еволюцію політичних поглядів одного з провідних діячів національно-визвольного руху України.

Література:

1. Донцов Д. Підстави нашої політики. – Нью-Йорк, 1957. – С.5.
2. Сосновський М. Дмитро Донцов – політичний портрет. – Нью-Йорк-Торонто, 1974. – С.204.
3. Там само.
4. Там само. – С.177.
5. Донцов Д. Наші цілі // Літературно-науковий вісник. – 1922. – Кн.1. – С.1-4.
6. Сосновський М. Вказ. праця. – С.176.
7. Літературно-науковий вісник. – 1923. – Кн.7. – С.245.
8. Донцов Д. Націоналізм. – Львів, 1991. – С.231.
9. Донцов Д. 3 роки відновленого “Літературно-наукового вісника” // Літературно-науковий вісник. – 1925. – Кн.7. – С.337.
10. Донцов Д. 3 нагоди п’ятилітніх роковин проголошення незалежності України // Літературно-науковий вісник. – 1923. – Кн.1. – С.66.

*Макарчук В.С.
(Львів)*

ПОГЛЯДИ ДМИТРА ДОНЦОВА НА ПРОБЛЕМУ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН І СУЧАСНІСТЬ

Д.Донцов ще за свого життя став живим класиком українського націоналізму. В 20-30-х рр. ХХ ст. на зміну “демократичному націоналізму” М.Міхновського прийшов “чинний націоналізм” Д.Донцова. Але вже з другої половини 30-х рр. від Донцова відходять його соратники по “Віснику” Юрій Липа, Олег Ольжич-Кандиба, далі – Євген Маланюк, Юрій Клен, Леонід Мосендз, Улас Самчук. Це дозволило відомому українському емігрантському історику Б.Крупницькому наприкінці 50-х рр. зробити висновок: “На Донцова ми можемо вже дивитися з історичного штандпункту”, бо Донцов – наше минуле, хоч і недавнє минуле” [1]. Дослідник творчої спадщини Д.Донцова М.Сосновський пояснює, що “бурхливе і блискавичне поширення і така ж відносно шкоро втрата позицій вказують на те, що ідеологія “чинного націоналізму”, як і вся творчість Д.Донцова, мали специфічний характер і були перш за все відповіддю на потреби конкретної політичної діяльності на Україні після падіння української самостійної держави” [2]. Але не лише це спричинилося до відвернення молодших ідеологів націоналізму від “класика” Донцова.

“Гарячий таврійський характер” Донцова, таким чином, спричинився до того, що аж до самої смерті на 90-му році життя його ідеологію було легше критикувати і заперечувати, ніж осмислювати і розвивати. Сьогоднішня доба дає можливість в ліберальній, вільній від ідеологічних пут обставинці, дати оцінку ідеологічній спадщині Донцова, вичленивши актуальне і відкинувши те, що не пройшло перевірки часом. В офіційній радянській історіографії Д.Донцов отримав сумнівну честь “ідеолога розбрату”. Погляди Д.Донцова на українські стосунки оголошувалися “фашистськими”, “людоненависницькими” тощо. Тільки чи це правильно? Вже у першій програмній праці “Модерне москвофільство” (Львів, 1913) Д.Донцов стверджував, що “безгранична пошана перед російською культурою” і “дивна якась залежність від поглядів, пануючих у поступових російських” кругах шкідливі, саме ця залежність “не дає українству й досі вийти з пеленок і стати на власні ноги, вона ослаблює його відпорну силу в боротьбі з посторонніми силами” [3]. Це зауваження залишається слухним і сьогодні, адже українська внутрішня політика після грудня 1991 р. майже сліпо копіює російську. Слушною можна вважати і тезу Донцова з іншої роботи цього ж періоду: українська нація, “коли вона не хоче добровільно замкнутися у тій труні, котру їй готують російські младотурки, – одиноким виходом для неї мусіла б бути програма не автономізму, лише політичного сепаратизму, в тій чи іншій формі – все одно” [4]. Разом з тим викликає заперечення думка Донцова, що “актуальним є не гасло самостійності... Актуальним, більш реальним, більш конкретним і скоро здійсненим – є гасло відривання від Росії, зірвання всякої злуки з нею, – політичний сепаратизм”. Для досягнення мети Д.Донцов допускав навіть входження України до Австро-Угорської держави при повній лояльності до імперії.

У роки першої світової війни антиросійські настрої Д.Донцова ще більше посилювалися, з’явився ряд нових ідей. Це, зокрема, положення, що: великодержавне становище Росії та її імперіалістичні змагання без посідання нею плодючих і багатих прикордонних країв (у першу чергу України та Польщі), на чому побудована вся господарсько-політична міць царської імперії, були б цілком немислимі” [5]. Справді, без України російська військова присутність в Європі (Польща, Угорщина, Німеччина, ЧССР) вже з 1991 р. втратила своє військово-політичне значення. Важко разом з тим погодитися з положенням Донцова, що “одне лише певне: держава, що має бути збудована в Дніпровій області, вирізана з тіла сучасної Російської імперії, населена народом, якого його ворожі до Росії традиції не лише не згасли, але останньою політикою Росії ще змінені, ця держава непроглядно довгий час буде до розпорядження кож-

ної політичної комбінації, вістря якої буде проти Росії". Постійна антиросійська політика була б для українців політичним самогубством. У роки української революції Д.Донцов очолює Українську Телеграфну Агенцію, співпрацюючи з гетьманом П.Скоропадським. Після переходу влади до рук Директорії Донцов ледь не був страчений... за зраду українських інтересів – проросійська політика гетьмана викликала загальне обурення. У міжвоєнні роки Донцов редагує у Львові "Літературно-Науковий Вісник" та "Вісник", що виходили тиражем до 2000 примірників. "Вісник", – писав Д.Донцов, – нищить головних ворогів українства – три М: марксизм, масонерство, москвофільство в усіх формах".

Боротьба з Росією, за словами Донцова, – "наш колективний ідеал, що диктується нам нашими історичними традиціями, нашим географічним положенням і спеціальною історичною ролею, яку судилося нам грати... В цій вічній нашій боротьбі проти хаосу на Сході, в обороні – в своїй власній державності і культурі – цілої культури Заходу, якраз лежить українська національна ідея".

У певному розумінні антиросійські настрої Д.Донцова в міжвоєнний період навіть поглиблюються. На його думку, український народ повинен шукати узгодження і порозуміння з тими державами, "інтереси яких суперечать в дану хвилину інтересам Росії".

Важливим у цій боротьбі з Росією, її політичним і військовим тиском має стати оформлення блоку центральноєвропейських держав: Польщі, Румунії, Угорщини. Вершиною філософської думки Донцова стала його праця "Націоналізм" (Львів, 1926), яка, власне, і поклала початок ідеології т.зв. "чинного націоналізму". "Головний момент, який обіймає цілу ідеологію чинного націоналізму, – писав Д.Донцов, – це момент панування, влади, активності існуючого моменту провансальства, уживання і пасивність підпорядкування обставинам, відірваним засадам, партикулярному народу, чужим ідеям є там, і активне накинення себе їм тут" [6]. І хоч філософ не конкретизує "там" і "тут", сама термінологія ("провансальство" для Донцова це синонім малоросійщини) не залишає сумніву: "там" – це Схід, Росія, "тут" – це Захід, Україна.

Протягом 40-х рр. розвиток української націоналістичної думки пішов своїм власним шляхом, а розвиток ідеології "чинного націоналізму" припинився та фактично зупинився на спадщині самого Донцова. В умовах другої світової війни український націоналізм висунув справді демократичний лозунг: "Свобода людині, свобода народам". У рядах УПА билися не лише українці, але й росіяни, представники інших народів колишнього СРСР. Теорія і практика українського націоналізму післявоєнної доби рішуче відійшла від печерного русофобства, розглядаю-

чи не російський народ, а комуністичний режим як нового ворога української незалежності. В цій системі ідей погляди Д.Донцова були уже чужими.

Література:

1. Крупницький Б. Історіографічні проблеми історії України. Збірник статей. – Мюнхен: Український вільний університет, 1959. – С.201.
2. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. З історії розвитку українського націоналізму. – Нью-Йорк-Торонто, 1974. – С.25.
3. Донцов Д. Модерне москвофільство. – Львів, 1913. – С.3.
4. Донцов Д. Сучасне положення нації і наші завдання. – Львів: Молода Україна, 1913. – С.16-17.
5. Цит.за: Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. –К.: Знання, 1991. – С.7.
6. Донцов Д. Націоналізм. – Львів:Нове життя, 1926. – С.253.

*Черненко О.М.
(Запоріжжя)*

Д.ДОНЦОВ У БОРОТЬБІ ПРОТИ БІЛЬШОВИЗМУ, СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ІДЕЇ ТА МОСКВОФІЛЬСТВА

Москва проти Києва. Геополітичне положення України визначило місце, за яким їй приречено постійно перебувати в стані боротьби між Окцидентом та Орієнтом. Будучи своєрідним кордоном двох світів, Україна змушена була першою приймати натиск північно-східної навали, як мілітарної, так і набагато небезпечнішої – духовної. Намагання “названого брата”, як вчора, так і сьогодні, “зробити з Києва – столицю філістерського гречкосійства”, з полум’яного серця “лицаря Михайлика” вирізьбити “холодні міщанські серця” визначало однозначно головну проблему – “Київ проти Москви”.

Варварія московська. За час існування Московської держави (якою б назвою вона не покривалася), бачимо потуги втілення диявольського задуму Чингіз-ханового про державу “від океану – до останнього моря”. Месіянстична московська ідея (гасла її змінюються залежно від часу) і надалі залишається загрозою для існування Окциденту. “Коли читаємо історію Європи – читаємо історію її народів. Читаючи історію Росії, – не бачимо нічого, окрім темної маси, що сліпо віддана своїм вождям, рухається нині в одному, завтра в другім напрямку”. Большевізм з його вождя, що призвела до розшарування суспільства за ознакою стану, стала одним з головних факторів руйнації України як держави. Використання будь-яких засобів задля досягнення мети, головного імперського

“розподіляй та володарюй”, з казочкою про “право нації на самовизначення, аж до відокремлення”, не було чимось новим у російсько-українських відносинах, але, знову ж таки, на цей гачок потрапляє більша частина українського суспільства. В червні 1913 р. В.Ульянов, віддаючи належне особистості Д.Донцова, пише: “Дуже важливо з націоналістами цього “пошибу” хитріше воювати”, а з листопада 1917 р., “піднявши владу, яка валялася в грязюці”, переводить слова на дію. “Суттю української політики Леніна було: вбити клин між масою народу і його верхівкою, компрометуючи останню перед першою, як їй ворожу: політика Петра I і його батька. В тій цілі старався заогнитися соціальні апетити тої маси та її домагання, згори готуючись їх не сповнити, – щоби представити себе і свою партію, партію чужинців, як одиноких обронців широких мас” – говорить Д.Донцов про діяльність “вождя” пролетаріату.

Нездатні досягти рівня державних мужів, випадково потрапивши до державного проводу, демосоціалісти на кшталт Винниченка та Грушевського, уособлюючи легітимну владу в Україні, “поважно бралися дискутувати з Леніном про суть ріжних гасел, як “інтереси пролетаріату”, “справа революції”, самовизначення націй “і прочих”, ніяк не зважаючи на те, що Ленін “рішення всякого питання клав як реальний політик в площину сили”. Вже 13 березня 1919 р. Ленін говорив: “Тепер Україна визволяється від німецьких імперіялістів, які хотіли вивезти з України 60 мільйонів пудів збіжжя, а вивезли всього лише 9 мільйонів. Ми маємо тепер совітську Україну. А совітський уряд на Україні, у відношенні до нас, коли постане питання про збіжжя, не зажадає лихварської ціни, не буде спекулянтком...! український уряд сказав: “наше перше завдання – допомогти голодуючій півночі”. “Запаси збіжжя на Україні велетенські. Взяти все відразу не можна... Стогін несеться з боку українських товаришів, що нема людей, що нема кому організувати совітську владу... Київ не пролетарський осередок. Обсудивши це положення в центральнім комітеті нашої партії, ми поставили собі завдання – спочатку зробити все, щоб зорганізувати апарат на Україні і взятися за роботу лише, коли буде зброя в руках і буде апарат, а на 1 червня дістати за це 50 мільйонів пудів збіжжя”. Отже, “метою національної політики в Україні Леніна було “мати Україну”, а в ній “апарат” своїх фактоумів, щоб “взяти” з неї якнайбільше і то за дурно – “не лихварськи”, – робить висновок Д.Донцов.

Демосоціалістичний табір. Починаючи з середини XIX ст. ідеї егалітаризму, соціалізму знаходять ґрунт в Російській імперії, народжуючи своїх ідеологів і провідників. Одним із генераторів соціалістичної ідеї стає Михайло Драгоманов. Його “українець не много просить” і “з Рус-

сю не зломить союзу”, негачія шевченкового “і вражою злою кров’ю волю окропіте”, внесло певний розлам до національно-визвольного руху, що існував в Україні на той час. Згубне дійство драгоманівщини вповні виявило себе в 1918-1920 рр. Його ідеї, підхоплені В.Винниченком, М.Грушевським та іншими діячами з табору демосоціалістів, допомогли російській меншості опанувати українську більшість. “Сама по собі чудова засада звелася на практиці до повного абсурду, бо в той час, коли українська ідея мала перед собою важучих на її життя безліч ворогів, їй проповідувалося поміркованість і залишення ненависти: в той час, коли одним фронтом стояла проти нас Росія, нас переконували, що цього фронту, в суті речі, немає, та що проти нас тільки купка “злонамерених личностей”. Більшість діячів Центральної Ради сліпо наслідувала драгоманівщину, і вони вважали, “що політичні інтереси України ідентичні з інтересами російського імперіалізму”, і лише муравйовська різня, влаштована північним сусідом в Києві, змусила їх шукати іншого шляху. Але – вже було запізно.

Д.Донцов проти москвофільства та провансальства. “Україна знаходиться всередині велетенської історичної завірюхи, що має рішати про дальше існування цілої християнської цивілізації. Там же над нашим Дніпром, вирішиться питання, чи здобуде собі Україна назад втрачене первородство на Сході Європи чи ні? Залежить це від того, які люди, якого формату й духа, підіймуться до великого завдання вивести свій нарід “із тьми, із смраду, із неволі”. Цьому питанню, якого часто не розуміють земляки, надають великого значення москалі. Вагу цього питання дуже добре розуміє Кремль. Його агенти – явні і ті під жовтоблакитною маскою – роблять все можливе й неможливе, щоб утримати наш нарід в стані обезголовленої нації рабів. Щоб ні ідейно, ні політично не був нарід, ні його еміграція очолені лодьми одної, безкомпромісової ідеї, лодьми волі і характеру”. Додати до цього щось важко, навіть зваживши, що цим словам більше півстоліття, – настільки вони відбивають наше сьогодення. Болісно спостерігати, як наші “провансальці”, думаючи вижебрати чи вишахрувати якусь Україну, все одно яку дадуть – “хоч пів дулі, аби під саму пику”, – червону чи рожеву, “усучаснену”, з печаттю того чи іншого Інтернаціоналу, тягнуть Україну на дно прірви. “Україну, в якій панувала б така чи інша “зайдократія”, в якій панували б близькі чи далекі чужинці”, маємо, розуміємо, бідуємо – але мовчимо, гадаючи, “може, то так й треба?”. Отож і маємо за репрезентантів народу таких собі “Квіслінгів-Швейків”, у яких ідеалом людини-провідника “є тип політичного маклера, крутаря і спекулянта”. Замість державних мужів, свідомих свого призначення, бачимо маклерів з доволі швидко

прогресуючою політичною імпотенцією: замість об'єднання нації "братерством духа", – меркантильно-ковбасне розшарування, релігійно-конфесійні суперечки, замість розуміння "призначення України" в світовій гамі "сильних світу цього", означення конкретних ворогів і накреслення шляху до їх побороення – суцільне самоїдство та рюмсання на невдалу долю. Розмите й майже остаточно розчавлене "масковським лаптем" відчуття національної гідності є головним чинником, що потурає занедбаності краю. Йде невпинна й невгамовна боротьба. Боротьба за людські душі. І якщо наші "названі родичі", що "мають очі наволочі", призвичаїлись до цього давно і мають певні рецепти й програми впровадження в життя своїх зловісних намірів, то ми, українці, і надалі хилитимемося між Українською Державою та Державою в Україні, між "Україною для українців" та "Україною також і для українців". Лише тоді, коли сягнемо того, що "України, якої ми прагнемо, ще нема, але ми можемо створити її в нашій душі. Можемо й повинні опалити цю ідею вогнем фанатичного прив'язання, і доки цей вогонь з'їсть у нас нашу рабську "соромливість" себе, що нищить нас", як соромливість своєї правди знищила французьку аристократію, як ідеологія "каючагося дворянина" знищила російську шляхту, а в цьому вогні спопеліють і чужі ідоли", лише тоді почнеться процес творення, лише тоді ми станемо користуватися власним розумом, їсти свій хліб, а не жебрати, як нині, по закутках чужої, т.з. "гуманітарної допомоги", або захисту від військової загрози. "Але лише тоді", бо поки не виплекаємо в собі пристрасного бажання створити свій світ з зовнішнього хаосу, поки "малоросійську ніжність" не заступить у нас заціпна любов до посідання, поки теореми – не стануть аксіомами, догмами: "соромливість" – не обернеться в "брутальність", а безхребетне "народолюбство" – в агресивний націоналізм, – доти не стане Україна нацією".

Не треба сподіватися, що час терпить, і тому марнувати його. Ні час, ні вороги, як явні, так і потаємні, передиху нам не дадуть. Тому до праці. Плекаймо в собі "український дух". "Лиш плекання зовсім нового духа врятує нас".

ДМИТРО ДОНЦОВ ПРО ПОЛІТИЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ НАЦІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

“Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім, політичним, лежить для нас покищо, з нашої теперішньої перспективи поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його досягнення, лежать просто таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеала, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки” – писав І.Франко про українську самостійність на рубежі ХХ століття [2;С.87].

Саме в цей час українські землі у складі Австрійської монархії досягли найінтенсивнішого національно-культурного розвитку. Активізується політичне життя, утворюються політичні партії. Молодь бере активну участь у політичному житті. Українська академічна молодь 14 липня 1900 р. скликала у Львові своє друге віче і проголосила постулат самостійної України. В резолюції відзначалося: “зваживши, що тільки самостійна, національна держава є одинокою формою, в якій можливий правильний розвій народу в сучасності і на будуче, зваживши, що тільки в самостійній, власній державі знайде українська нація повну свободу розвою, – українська молодь, – признає заявляє: що здвигнення самостійної української держави в етнографічних границях є неперемінним і доконечним” [3;С.78].

Після початку першої Балканської війни, коли загострилися суперечності між Росією і Австро-Угорщиною, ідея військової організації молоді знайшла відгук в політичних колах. Перед українською нацією поставало важливе завдання знайти шляхи і засоби для реалізації головної ідеї національно-політичних змагань – побудови незалежної Української держави. Це добре розуміли українські політики. З’їзд провідних діячів українських партій Галичини, який відбувся у Львові 7 грудня 1912 р., заявив, що з огляду на добро і будучність українського народу на випадок збройного конфлікту між Австро-Угорщиною і Російською імперією ціла українська суспільність однозгідно і рішуче стане на сторону Австро-Угорщини, проти Російської імперії, як найбільшого ворога України [4;С.137].

Великий ідеологічний вплив на настрої тодішньої молоді мав Д.Донцов, який на другому Всеукраїнському студентському з’їзді 2-4

липня 1913 р. у Львові виголосив реферат “Сучасне політичне положення нації і наші завдання”. У цьому рефераті Д.Донцов наголосив ідею “сепаратизму” як протиставлення ідеї “самостійності”. Розроблена ним програма стала визначальною у всій українській політиці періоду першої світової війни.

Загострення міжімперіалістичних протиріч, а саме австро-німецько-російських, політичне становище в Австро-Угорщині і Росії, між якими був розділений український народ, вимагала вироблення єдиної спільної політичної програми для української нації.

Д.Донцов вважав фактом універсального значення і колосальної історичної ваги, який вимагає нової орієнтації і нової програми, відмінної від попередніх, – пробудження так званих неісторичних народів Східної Європи: Туреччини, Австрії, Угорщини та Росії. Він писав: “Сеї факт, що на наших очах викреслив щойно з карти Європи Оттоманську імперію, поставив на порядок денний ревізію дуалістичної системи в Австро-Угорщині і вніс шум і гамір національної боротьби в забезпечену досі від нього Росію, загострив в ній і українську квестію” [1;С.173].

Передбачаючи неминучість збройного зіткнення між Австро-Угорщиною і Росією, Д.Донцов проаналізував причини, які могли призвести до цього. Серед них, крім територіальних, були й ідеологічні, а саме боротьба двох ідеологій австрославізму і панславізму. Тому, на думку Д.Донцова: “Чим раз, то більш очевидним стає, що Австрія, коли хоче жити, мусить перетворитися в федерацію вільних націй...”

“Потреба правильного функціонування як центрального, так і краевого політичних органів – єднає ідеєю федералізму чим далі ширші верстви австрійської людности. Але коли реалізувати сю ідею давніше, їй наказували згляди внутрішньої політики, то тепер се стало категоричним імперативом єї зовнішньої політики” [1;С.182]. Д.Донцов оптимістично ставився до розв’язання питання: чи Австрія буде настільки мудрою, щоб своє історичне завдання – стати центром федерації слов’янських народів – не обмежити лише кордонами монархії.

Відповідь на це питання, вказував він, ні від кого так не залежить, як “власне від нас самих, еволюції українського руху за кордоном. А сеї рух – мимо всього виказує сталий і досить скорий поступ наперед” [1;С.183]. У рефераті йшла мова про упадок європейської культури Туреччини, який став джерелом нового, грізнішого конфлікту Німеччини з Росією. Це означало, що конфлікт між Австрією і Росією стає більш як правдоподібним. Австрія, як союзниця Німеччини, прийме на себе перші удари Росії. Резюмуючи все сказане, Д.Донцов прийшов до висновку: “Пробудження неісторичних націй (а з осібна української) в Росії – і

заведення націй на російський лібералізм, викликало для Українців потребу нової політичної гравітації. Пробудження неісторичних націй Австро-Угорщини і конечна її еволюція в сторону національної рівноправності - створює з сеї останньої новий, потрібний нам - центр славянської гравітації. Пробудження неісторичних націй Оттоманської імперії - перенесло увагу турецької квестії до М.Азії і загостило міждержавні конфлікти, котрі роблять реалізацію нашої програми дуже і дуже правдоподібною" [1;С.184]. Перед українською нацією постало питання: яку позицію має вона зайняти в майбутньому конфлікті? Українці, не маючи можливості утворити самостійну державу, змушені були вибирати поміж Росією й Австро-Угорщиною. Виходячи з тогочасних обставин і з попереднього історичного досвіду, вибрали Австрію. Даючи відповідь на це питання, Д.Донцов писав: "одинокую, відповідаючою інтересам української нації програмою, є тепер -- політичний сепаратизм. Тому, коли б ми тепер в тій великій бурі, гуркіт якої вже ловить наше ухо, не кинули всі наші сили - які б малі вони не були - на сторону противників Росії, то був би злочин перед нашою нацією і її будуччиною. Сей висновок не є фантазмагорією. Він є опертий на уважнім розгляді європейської політичної констеляції - вивід тверезого політика. Чинний уділ в австро-російським конфлікті по стороні Австрії в цілях реалізації програми сепаратизму - ось має бути гасло нинішнього дня" [1;С.185]. Д.Донцов вважав цілком виправданою з демократичної позиції певну кооперацію українських сепаратичних змагань з Австрією. Так, як будь-яка поразка Росії, навіть захоплення Австрією невеличкої частини української території в кінцевому підсумку призведе до консолідації всього українства в обох імперіях і наблизить час визволення краю. Він наголосив: "се наше завдання маємо виповнити чесно і до кінця, що істину лише власними силами. Всякі слав'янофільські ремінісценції, що на жаль ще живуть у багатьох Українців, треба рівнож відкинути на разі на бік. Інтереси нашої нації звязані не з Росією, а лише з Тридержавним союзом" [1;С.186]. Чи була правильною проавстрійська орієнтація? Чи був, можливо, інший вибір? Очевидно, орієнтація була правильною. Тому що ні політика російського уряду щодо українців, ані українська політика російського лібералізму, ні соціальна структура царату, ні загарбницькі плани царату щодо України не залишали жодних надій на можливість нормального розвитку для української нації в межах Російської імперії і навіть в Галичині. Російські ліберали, на думку Д.Донцова, не готові були на даний момент надати автономію іншим націям, які проживали в Росії: "Максимум того, що вони тепер готові офірувати Украй-

ні – се право на культурне (не політичне) самовизнання, – що зрештою є логічною консеквенцією загальних засад лібералізму, а не жодною концесією, – та право плекати свою культуру шляхом приватної ініціативи самого українського суспільства, без всякої помочи держави” [1;С.174]. Він відзначав дике цькування всього українського як чорносотенною, так і ліберальною пресою, яка вже проголосила українство державною небезпекою.

Серед причин, що спонукали російський лібералізм на дорогу анти-української орієнтації, Д.Донцов виділяє російський імперіалізм: “Ся нова хвороба – імперіалізм – утворює перед нами різні перспективи. Спеціально перед нами. Є значною річчю, що заборча політика – котра так часто любить прикриватися інтересами нації – все має більше виглядів в державах однонаціональних. Національний кавардак – що конче буде внесений до Росії українським питанням – мусить зменшити силу розмаху російської експанзії. Вже тепер українська опозиція заграничній політиці царату (особливо неославізмові) – хоч як слаба – стає йому трохи вигідною” [1;С.175-176]. Д.Донцов, відкидаючи в бік російський імперіалізм, підкреслював, що перспективи, які відкриває український рух перед Росією, наповнюють панічним страхом кожного російського буржуа: “дати свободу самовизначення 30 мільонам людности, від котрої виключно залежить, чи Росія зостанеться державою однонаціональною, чи перетвориться в федерацію націй – на се жоден Росіянин не піде. Прикладів такого самопожертвування не знає історія” [1;С.177].

Підсумовуючи сказане про ставлення до українства російського лібералізму, Д.Донцов робить висновок про його різко негативний характер: “Аналіз причин даного відношення до українства переконав нас, що воно (відношення) має тенденцію зростати. Аналіз соціальної структури царату – робить надії на які будь гвалтовні зміни існуючої політичної системи в Росії – надзвичайно слабими” [1;С.177].

Д.Донцов відзначив, що разом з банкрутством лібералізму втратила рацію існування і драгоманівська програма. Драгоманов писав: “Відірвання українського населення від інших країв Росії (політичний сепаратизм) є річчю не лише крайньо тяжкою, але й для українського народу непотрібною” [1;С.178].

З точки зору Д.Донцова єдиним виходом для української нації мусила б бути програма не автономізму, а лише політичного сепаратизму. Він проголошує, що саяним “актуальним, більш реальним, більш конкретним – і скоріше здійсненим – є гасло відірвання від Росії, зрвання всякої злуки з нею, є політичний сепаратизм” [1;С.179]. На його думку, еволюція українського народу в Росії підготувала ґрунт для сепаратис-

тичної ідеології в Галичині. Свідченням цього було те, що українці Галичини перетворилися в таку поважну силу, що могли поставити на порядок денний радикальні домагання, як університет і реформу системи виборів до сейму. Банкрутство російського лібералізму, загарбницькі плани царату і москвофільство поляків не лише вивели б українську політичну думку за межі вузького провінціалізму, але й створило б основи під одну, спільну програму української нації по обидва боки кордону. Цією програмою, на думку Д.Донцова, мала стати програма сепаратизму. Тогочасний момент якнайбільше сприяв евентуальній реалізації сепаратичної програми [1;С.181].

Поставало питання: які будуть наслідки, коли Росія переможе, чи не знищить вона український культурний доробок, чи не викличе це в Галичині і в Росії нечувані репресії проти українства? Відповідаючи, Д.Донцов писав: “а хіба Росія і тепер не нищить нашого культурного доробку, вносячи гангрену в наш національний організм? Чи українство в Росії не зазнає чим раз нових і сильніших ударів власне в той час, як стає лояльнішим, аж до самопониження? Зрештою наївно було б думати, що вижидаюче становиське галицьких українців в часи конфлікту повернуло б до них по анексії Галичини ласку царату. Бо ж не чого іншого він стремить до сеї анексії, як на те, аби знищити в Галичині огнище української культури” [1;С.187]. Для того, щоб ідея сепаратизму стала реальністю, Д.Донцов вказав на засоби, з допомогою яких можна підготуватися до участі в австро-російському конфлікті: “Засоби для досягнення сеї спільної цілі – в Росії і Австрії – цілком природно мусять бути сильні. Тут ними має бути: мілітарне виховання і організація молодіжи, в ближче обговорення которої я не вхожу, полишаючи сю справу фахівцям. Скажу лиш, що ся організація має носити тривалий і поважний характер. Другий і найважливіший засіб: систематичне політичне виховання народу в дусі сепаратизму. Брошурами, газетами, промовами – мусить розвинутися в краю широка антимосковська агітація” [1;С.188].

Наголос слід робити на необхідність єдності і політичної свідомості нації: “Коли нам в Галичині удасться систематичною працею підняти політичну свідомість нашого народу, свідомість непримиримої суперечности його екзистенції яко нації з інтересами царату – сей останній не нальної свідомості, навіть у інтелігенції – перший рекомендований спотворення ґрунту під активну акцію. Лишається другий – підготовлення заложене спільного органу цілої української молоді в цілях пропаганди головних думок цього реферату. Головним завданням органу бу-

ло-б ширене ідеї австро-славизму. Поборюване панмосковських ідей, пропаганда політичного сепаратизму” [1;С.188].

Разом з тим, в рефераті висловлювалося застереження, що, пропагуючи ідею сепаратизму, “ми не повинні ані хвилини спускати ока з чергових завдань біжучої політики. Сеймова реформа виборча, університет – тут, знищене політичного абсолютизму там – сі гасла були і далі будуть на наших прапорах.

Ся програма є тим лекшою до переведення, що я властиво не бачу – як дехто, ділеми: культурна праця чи політика? Я думаю, що одно дасть ся погодити з другим. Українська молодіж мусить брати активну участь у політичному житті нації, але, розуміється, не сміє забувати і самообразовання” [1;С.189].

Закінчувався реферат закликом до боротьби: “Росія не лишила нам свободи вибору . Вона поставила нас перед ділемою: або цілковита національна смерть, або безпошадна боротьба. Час сеї боротьби наближається. Треба, щоб він кожного застав на своїм постерунку. Щоб кожний виконав свій обов’язок перед собою і потомством” [1;С.189-190]. Таким чином, Д.Донцов поставив перед українською нацією три найважливіші на той час політичні завдання:

- 1) утворення федерації вільних націй у складі Австрійської держави;
- 2) об’єднання українських земель в одну цілість шляхом відриву від Росії східноукраїнських земель і прилучення їх до Галичини;
- 3) підготовка українських військових кадрів для майбутньої боротьби за волю й незалежність України. Висловлені у рефераті погляди на роль, яку повинна відігравати українська нація у випадку австро-російського збройного конфлікту, ні в чому не відрізнялися від поглядів на цю проблему української соціал-демократії коли не на Україні, то бодай в Галичині.

Література:

1. Д.Донцов “Сучасне політичне положення нації і наші завдання” // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – Т.1. – Сучасність, 1983. – С.168-190.
2. Франко І. “По за межами можливого” // Українська суспільно-політична думка... – Т.1. – С.80-87.
3. Матеріяли другого віча української академічної молоді // Українська суспільно-політична думка... – Т.1. – С.75-79.
4. Правда про унію. Документи і матеріали. Вид.друге, доп. – Л., 1968.

“ЛИСТИ З ГАЛИЧИНИ” Д.ДОНЦОВА У СЬОГОДНІШНЬОМУ ПРОЧИТАННІ

1. У багатющій публіцистичній спадщині Д.Донцова є твори, які заслужують особливої уваги сьогоднішнього українського читача. До таких творів належать перш за все “Листи з Галичини”, опубліковані 1912-го року в кількох номерах журналу “Украинская жизнь” (видавався в Москві протягом 1912-1916 рр. заходами С.В.Петлюри). Вони відносяться до львівського періоду життя і творчості автора, написані під враженням східноєвропейської політичної дійсності початку 20-го ст. Листи й понині не втратили своєї актуальності. Перечитати їх дуже корисно насамперед тим, хто причетний до розбудови Української держави.

2. Цикл “Листи з Галичини” Д.Донцова складають кілька публікацій. У даному разі нас цікавлять дві з них, а саме: “Русская идея в Галиции” та “По поводу последней парламентской сессии” (перша вміщена в 3-му, а друга – в 7/8 номерах згаданого часопису за 1912 р.).

3. Стаття в 3-му номері “Украинской жизни” присвячена галицькому москвофільству. Д.Донцов докладно аналізує причини виникнення цього політичного руху, зовнішні і внутрішні фактори його активізації, торкається багатьох питань українсько-російських, російсько-австрійських, українсько-польських та російсько-польських стосунків початку нашого століття. У статті “По поводу последней парламентской сессии” висвітлюється боротьба між польськими та українськими депутатами австрійського рейхстагу на тлі підступної національної політики віденського імперського уряду.

4. Донцовські “Листи” написані понад 80 років тому, але коли їх читаєш, то створюється враження, що перед тобою сьогочасні історичні документи із найсвіжішою суспільно-політичною інформацією. Паралелі й асоціації між тим, що говорить автор стосовно 1911-1912 рр., і тим, що ми спостерігаємо на Україні й навколо неї тепер, – просто різючі.

5. Простежимо за основними положеннями “Листів”. Д.Донцов підвищеної уваги російських націоналістів... “Утиски росіян у Галичині”, “переслідування православ’я в Австрії” і т.п. питання стали улюбленими темами в “Новом времени”, “Свете” і їм подібних органах періодичної преси. Галицькі “русские” стали героями дня” [УЖ.-№3.-С.64].

“єдинонеделимщиків” у діаспорі і тепер схвально ставляться до різних провокацій своїх господарів, вітаючи їх авантюри в Прибалтиці, Таджикистані, Абхазії, Чечні, Придністров’ї і, звичайно ж, на Донбасі та в Криму.

З небувалим розмахом ведеться, як і в 1900-і роки, пропаганда російської культури на чужих територіях (у першу чергу, ясна річ, на українських землях). Тими ж самими залишилися причини виникнення московіфільства на окраїнах колишньої імперії. Так само, налякані незалежністю України, нинішні північні великодержавники на всі лади вихваляють ідеї єдності слов’ян, ратують за “союз слов’янських республік”, їх шокують навіть непевні кроки українців до своєї державності, а звідси – лють і озлобленість цих “господ”, їх цинічно-брутальний і насмішкуватий тон при згадці про національні змагання нашого народу. Українське питання й тепер “не є питанням педагогіки”, а пробним каменем всієї російської зовнішньої політики, каменем, об який спіткнулися не лише московські реакціонери-яструби, а й новітні московські ліберали (чи то пак демократи).

7. Донцовські “Листи з Галичини” ще раз показують, звідки Україні постійно загрожує небезпека. Вони мають бути перечитані сьгоднішніми нашими державниками, як казав Т.Г. Шевченко, “од слова до слова”, перечитані так, щоб не проминути “ані титли, ніжє тії коми”.

*В.В.Гудзь
(Мелітополь)*

Д.ДОНЦОВ ПРО УКРАЇНСЬКУ МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Останнім часом в Україні перевидані оригінальні дослідження української ментальності М.Шлемкевича, О.Кульчицького, В.Петрова, В.Гнатюка та інших філософів, істориків, етнографів, які дозволяють розбити марксистський фетиш жорстких соціально-економічних закономірностей розвитку історичного процесу.

Дмитро Донцов був одним з перших яскравих представників того наукового шляху, який тільки зараз прокладається через хащі зденационалізованої та знеосібненої вітчизняної історії “класової боротьби”, зображеної радянськими ідеологами, шляху до історії психологічно і культурологічно орієнтованої на Людину – до “історії ментальностей”.

Методологічний підхід Д.Донцова до дослідження речей є якщо не універсальним, то достатньо конструктивним саме в сфері суспільствоз-

навства: “Творча енергія, рослинна сила, невидиме, затаєне у видимім, вогонь, затаєний у поросі, життєвий плян, життєва каталітична сила, безстрашність, мужність, хоробрість, воїнський дух, сила духа і кріпость думки, “безодня божої сили”, затаєна в речі, – ось тайна пружина, голова і початок всякого життя й руху всіх організмів, людських і суспільних” [1].

Далі філософ конкретизує: “Цей напружений дух вічної чуйності тримає форму, тримає на ногах не лише організм людини, але й організм державний: дух одиниці в першому випадку, дух провідної касті нації – в другім” [2]. Прослідкуємо разом з Д.Донцовим, що це за “провідна каста”, яка її ментальність, як вона формується і на скільки може сама формувати ментальність українського народу й творити його державу. Слід одразу ж зазначити, що у характеристиці психічної вдачі цієї провідної верстви “луччих людей” Д.Донцов спирається на ґрунтовні визначення поняття нації Рутковським, Щербаківським, Гросом, Гінтером та іншими відомими вченими, які значно розширюють вульгарно-матеріалістичне трактування. Він виходить з того, що обличчя національної спільноти визначає його расова належність, так і середовище, яке створює просторову, мовну, культурну, економічну, політичну й правову спільність в народі [3]. Обидва ці чинники накладають печать на психічні обличчя окремих верств народу. В кожному народі є Дон Кіхоти й Санчо Панси, Річарди й Гамлети, Шевченки й Шельменки або ж козаки і свинопаси, чи “люди овочевої натури” і “лицарські сини”. Так вважає Д.Донцов. На його думку, лише з природженого козака, людини великої “біологічної орієнтації” може вийти великий формотворець – у тому числі і держави. На жаль, зазначає дослідник, якраз формотворчі раси – понтійська й нордійська, численні колись, тепер – найменш поширені в Україні.

За характеристиками Гінтера, Лянужа та інших, остійцям чужий володарський дух ордійців. Вони є тип “спокійного підданого”, який має “пікнікську будову тіла з гарним черевцем”, любить затишок, достаток, а не ідею, компроміс, а не боротьбу – тип гоголівського Манілова чи Пацюка.

За Донцовим: “В громадським і політичним житті одинока мрія остійця – державна допомога, звідки його любов до державних посад, до соціалізму з бюрократією, де кожний є державним урядником. Стремління остійця в суспільнім житті – понизити все, що пнеться догори, що виступає з рядів, робити отарою, чередою” [4]. І далі, як зазначає філософ, остієць думає в межах вузького кола своєї родини чи провінції, “граничі його вітчизни задалекі для його обмеженого зору”, він має патологічну

туту до “об’єднання” навіть ціною рабства. Чим не характеристика сучасної “морозівської” соціалістичної партії та неокомуністів, які мають чи не мільйони шанувальників, особливо серед пенсіонерів Південно-Східної України. Це їх шариківський лозунг “отнять и разделить” сьогодні на знаменах страйкуючого Донбасу, як і лозунг “об’єднання” колонії з метрополією. Друга раса по кількості представників в українській нації, як вважає Донцов, – динарська. Це люди дебелі, гучномовні. Влада вибухова, дуже вразливі, але й добродушні. Саме українців наводить Гінтер як приклад прив’язання динарців до свого краю і плекання свого власного стилю життя, звичаїв.

Для Щербаківського динарці – герої культури й хліборобської праці, які знали господарство й були смирними, але показували чудеса героїзму в обороні свого краю. Д.Донцов стверджує: “Типовими динарцями є у нас така постать як Тарас Бульба, динарсько-нордійські прикмети єднав в собі Хмельницький, тип динарця на Україні – це, мабуть, тип полтавця... Коли остієць – це тип підрядного урядовця, то тип динарця – це тип вояка і хлібороба” [5].

Значно менше серед людності України представників середземноморської (медитеранської) раси. Невисокі, бистродумні, запальні, винахідливі, романтичні. Серед них Д.Донцов називає І.Вишенського, І.Сірка, Ю.Тютюнника та інших. “Коли у нордійця стрічаємо спокій і певність в собі, людини чину, у остійця – працьовитість мурашки, метушливість, у динарця – впертість вола, то у медитеранця бачимо експансивне захоплення улюбленою справою” [6]. Якщо справді “в громадсько-державному житті медитеранці є цінні постаті, прокладачі нових шляхів до ідеї... апостоли бунту проти згнилих форм ладу, організатори духовного життя нації”, то до них належить чимало наших демократів – організаторів НРУ, “Меморіалу”, ТУМ “Просвіта” та інших.

Найменше представлена, за Д.Донцовим, в українстві державотворча нордійська раса. Нордійці високі, світловолосі, синьоокі. Мають силу волі, розсудливість, почуття честі й владолюбства (І.Богун). Аналізуючи расові складники української нації, Д.Донцов робить висновок: хоч “як чесноти динарські та навіть остійські представляються як суто українські”, все ж “коли перепустимо перед духовним зором нашу історію, то побачимо, що в момент нашого злету, расову – провідну роль завше грали певні нордійсько-медитеранські з меншою чи більшою домішкою динарських. Території – Київщина, Степ, Понтиза” [7]. Вказані Донцовим моменти таких злетів підтверджують правильність висновку: дійсно, і в часи Київської Русі (Святослав, Володимир), і за козацької дер-

жавності (Хмельницький, Богун, Кривоніс) домінували верстви провідні – правителі, войовники, священники.

Іншою була ситуація 1917-1920 рр., коли українські демократи-інтелектуали В.Винниченко, М.Грушевський та ін. не проявили належної твердості й волі до утвердження самостійної держави. Схожою вона є і зараз, коли бракує цієї волі й у Президента, й у Голови Верховної Ради, й у Прем'єра. Очевидно, й комуністичний режим після 1917 р., як і царський після 1861р., через пануючі в ньому соціально-політичні парадигми: людина – гвинтик державного механізму, Україна – частина СРСР (Росії) – формував і відбирав відповідних керманічів – нездатних до автономного плавання.

Д.Донцов називає таких політичних і духовних вождів (остійців і динарців) “поколінням з мертвою волею, засудженого на безчинне спостереження”, яке й народ веде до “провансальства”, меншовартості [8]. Так що ж, правий Макіавеллі: “народ, звиклий жити під якимось володарем, коли через якийсь випадок стане свободним, утримує свою свободу з великим труднощами”? [9]. Д.Донцов бачить порятунок від “провансальства” й залежності в протиставленні ліберально-демократичному інтелектуалізму – волі, логіці – інтуїції, пасивності – агресії, знанням – віри [10].

Носієм цієї волі й віри має стати провідна верства, яка має відмінні від верстви підвладної ідеали й поняття, зокрема різні концепції землі, народу й влади, що становлять, за Донцовим, поняття держави. Земля для них, “луччих людей”, не просто ідилічний лан, а простір, який кличе до оборони і служить славі, моралі, єдності поколінь. Населення – не сума мільйонів чоловік зі своїми егоїстичними інтересами, а окремий організм – нація, з своїми окремими ідеалами й волею, які стоять над приватними забаганками частин, над хуторськими інтересами. Влада не анархічна, а сильна, свідомо своєї мети – незалежності й утримання суспільної єдності. Проблема в тому, як привести цю провідну лицарську верству до влади і як зробити, щоб її суспільно-політичні парадигми стали домінуючою парадигмою народу.

Д.Донцов дає відповіді й на ці запитання: “не народна стихія первопричина всіх надбудов”, як думали демократи, але ті, що тою стихією керують, ліплячи з неї свою задану форму. Маса стремить лише до аморфності, до егалітарності. А егалітарність – простісінький шлях до тиранії. Кермують добре – тільки луччі, луччі не через вибір, мандат і не через багатство, лише своїми прикметами духа, передусім – мудрістю” [11]. (По Донцову також – благородством, мужністю, традиціоналізмом. – В.Г.). Можна не погодитися з філософом, який виступає за підміну

демократичних виборів правлячою елітою, її штучним і природним добором, перетворення її на касту, але, безперечно, молодій Українській державі вкрай потрібні вольові, мудрі й благородні керманічі, їх особистий приклад і заангажовані ними засоби масової інформації, освіта то що дозволять виробити відповідну парадигму: незалежність, духовність, справедливість держави – України. Бо “не допоможуть голосіння про “соборну й самостійну”, коли не будемо вкладати в нашу ідею ясных, “опертих на нашу прадавню містику ідей релігійних, політичних, культурних чи етичних та естетичних” [12].

Таким чином, Д.Донцов на основі синтезу величезного історичного, філософського, літературного, етнографічного, політологічного та іншого матеріалу робить висновок, що в нашому хліборобському за духом народі є й потужний лицарсько-козацький чинник історії, який потребує утвердження своїх ідеалів у самостійній і могутній національній державі.

Переїняття цих ідеалів усім народом дозволить зміцнити державу, з одного боку, і посилити формотворчий, активний елемент українського менталітету, з другого.

Література:

1. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. – С. 142.
2. Там само. – С. 143.
3. Там само. – С. 219.
4. Там само. – С. 225-226.
5. Там само. – С. 229.
6. Там само. – С. 231.
7. Там само. – С. 235.
8. Донцов Д. Націоналізм. – Лондон, 1966. – С. 29.
9. Донцов Д. Дух нашої давнини. – С. 57.
10. Донцов Д. Націоналізм. – С. 12.
11. Донцов Д. Дух нашої давнини. – С. 129.
12. Донцов Д. Хрестом і мечем // Твори. – Ч.І. – Львів, 1990. – С. 31.

*Шевченко Т.Г.
(Запоріжжя)*

УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА НА ЗАПОРІЖЖІ: ВІДРОДЖЕННЯ ЧИ ЖИВОТІННЯ ?

1.1. Загальновідомо, що вікова неволя і російщення українців під гнітом політики денационалізації, яку проводила Росія, створили на сучасному Запоріжжі конгломерат так званого інтернаціонального населення, що частіше називають, коли треба за будь-яку ціну довести право лише

“старшого брата” на мову, освіту, культуру, релігію тощо, російськомовним. Під гаслом цієї політики в колишньому “союзі народів” до 1990 р. державної мови не було, бо зверху російська мова де-факто, а де-юре “добровільно прийнята радянськими людьми як засіб міжнаціонального спілкування”. Тоді про референдуми не знали, та й Верховна Рада колонії, якою була Україна, такого статусу російській мові не надавала, але ніхто не відмовлявся вивчати цю мову, і зрозуміло чому. Що несла Україні “російсько-національна двомовність”, ми спостерігаємо сьогодні у тому стані української школи, яка склалася на 1993 р.:

1) із 110 СШ в Запоріжжі лише одна українсько-англійська та козацький колегіум;

2) з 108 тисяч учнів шкіл міста тільки 3956 навчаються державною мовою, або 3,6 %;

3) жоден вищий навчальний заклад не навчає спеціалістів державною мовою.

2.1. Чому ж і після проголошення Незалежності, коли мова 72% мешканців України (65% на Запоріжжі) стала державною, ми спостерігаємо не відродження, а жалогідне животіння української школи, середньої й вищої? Насамперед “суть нашої проблеми лежить у питанні формотворчої, будівничої правлячої касті” (Д.Донцов). Вона, “правляча каста”, на Запоріжжі у наш час не належить до “державобудівничої, формотворчої”, оскільки є генетичним продуктом епохи “гомосовіткіуса”, спосіб життя і думання якого далекий від цілей і завдань національного ідеалу, байдужого до своїх національних святинь та культу Вітчизни – України.

2.2. Через руйнацію історичного минулого, перекручення історії давньої і близької, неприховане обкрадання і привласнення духовних надбань українського народу, – “бо все то те таки й було наше, що вони тільки наймали татарам на пашу та полякам”, – відбувалося ламання громадської психології і національного характеру українця. Такий провінційний тип малороса, що сформувався за обставин вікової неволі, який бореться з усім українським, бо соромиться й ненавидить свій народ, та українця-хохла з рабською національною самооцінкою не може бути будівничим: вони мають страх в обстоюванні своєї свободи, свободи нації, а тим більше національної ідеї.

2.3. Наша школа, освіта доти будуть животіти, доки не відродиться “нова провідна каста”, еліта державотворча. Таке відродження можливе через повернення до традицій України-Русі, до генетичних коренів нації, її національної ідеї, звичаїв, моралі, мови тощо. Провідна каста з “новими чеснотами”, “міцна твердим моральним законом”, яка служить

суспільству не задля власних вигод, а над усе поняттям честі й обов'язку національної ідеї, завзяттям в ім'я незалежної України здатна на розбудову української школи, освіти.

3.1. Навчання російською мовою в школах і вузах Запоріжжя, як і всієї України, то велика розкіш, бо для його добробуту потрібні сучасні технології, які є англійською, японською, німецькою мовами, але немає російською. У суспільстві, що має тверду, вироблену віками, мораль, її дотримання покладається на провідну касту, "тому населення, як організм суспільства, моральним законом, звичаями, ідеями, мовою спілкування орієнтується "на такі ж поняття правлячої касты, ніколи навпаки", "бо без прикладу цієї верстви всяка "рідна мова" обертається в нерідну, в ненужний язык".

*Ковба Ж.Н.
(Львів)*

СПАДЩИНА Д.ДОНЦОВА У КОЛІ ЧИТАННЯ МОЛОДІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ЛЬВІВЩИНІ)

Твори Д.Донцова є невід'ємною складовою частиною ідей націоналізму. В умовах постімперської дійсності в Україні молодому читачеві вперше стали доступні його статті й книжки. Їх видання й поширення цікаве з огляду на соціально-психологічні процеси.

У 1992-1993 рр. у Львові, Дрогобичі, Стрию, в селах області, використовуючи методи інтерв'ю, анкетування, спостереження за програмою вивчення кола читання молоді, досліджувалися й питання кількості й якості публікації творів Д.Донцова, їх поширення через книгарні та бібліотеки, оцінювалась якість читання (розуміння суті, вміння оцінити прочитане в історичному аспекті й з точки зору сьогодення).

Виділені групи: студенти вузів і технікумів, учні старших класів шкіл (гімназій, ліцеїв), ПТУ, молоді люди, котрі працюють у промисловості, комерції, бізнесі, торгівлі, сільському господарстві. Для різних груп референтні представництва складала 25-30 осіб.

Позитивна наявність на Львівщині певного масиву творів Донцова: самвидаву 1989-90 рр., публікацій у пресі, перевидання у 1992 р. у серії "Книгозбірня Просвіти", статей у журналах "Націоналіст".

Найбільш читані різні твори Донцова студентами університету (історичний, фізичний, українське відділення філологічного факультету), політехніки завдяки наявності в бібліотеках вузів реабілітованих

нині видань 20-30 рр. Читаність складає 62%, якість читання 53%. 59% цієї групи вважають, що сучасних видань про Донцова мало, а публікації в періодиці не дають уявлення ні про його особу, ні про творчість, а іноді дискредитують його погляди. Студенти інших вузів і технікумів (крім Дрогобицького педінституту, де 32% читали окремі твори Донцова) менше знайомі з його працями: читаність складає 28%, якість читання – 16%. У бібліотеках цих закладів нема жодного видання Донцова.

Серед учнів старших класів шкіл та новоутворених навчальних закладів читані дві книжки Донцова: “Дух нашої давнини”, “Історія розвитку української державної ідеї” (читаність 49%, якість 19%).

96% учнів ПТУ, міських молодих робітників не читали жодного твору Донцова. 24% чули про нього як про політичного діяча, “історика”, 10% – “засновника націоналізму”, якого переслідували. Групі молодих людей, зайнятих у комерції, торгівлі, знайомі не лише всі видання Донцова останніх років, але й багато видань 20-30 рр., діаспори. Читаність – 52%, якість – 48%. 22% з групи вважають, що ідеї Донцова треба радикально проводити в життя, особливо ті, які стосуються формування “еліти”.

У сільських районах 38% чули про Донцова, читали його окремі статті або матеріали про нього у місцевій періодиці. Для цієї групи читачів твори Донцова практично недоступні ні через бібліотеки, ні через книгарні. Матеріали дослідження містять цікаві, оригінальні оцінки особи Донцова, його поглядів, ролі у сучасній Україні. 48% вважають, що про нього мало й незрозуміло пишуть у новітніх підручниках з історії України, що вчителі й викладачі часто трактують Донцова як соціаліста, що став націоналістом, що ні у книжках, ні на лекціях і уроках не розкривається сутність поняття “інтегральний націоналізм”.

Аналіз матеріалів дослідження дозволяє коригувати зусилля педагогів, видавців, органів масової інформації, пропонувати певні заходи у справі популяризації важливої для формування національної свідомості спадщини Д. Донцова.

*Нарбут О.
(Запоріжжя)*

ЗАСАДИ ТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Півстоліття тому, у лютому 1933 року, з'явилася робота Д. Донцова “Партія чи Орден?” [1]. Її популярність уже тоді було обумовлено виключною важливістю теми: розглядалися фундації засади побудови на-

ціоналістичної організації, без якої неможлива Українська Держава. Як показав час, ця проблема не втратила актуальності. Більше того, розбудова Української Державності знову висуває на провідне місце зазначену роботу та ідеї, розвинуті у ній.

Захопившись творенням численних партійних структур, намагаючись брати приклад із країн, що мають давні демократичні традиції, дехто з сучасних політичних діячів, які декларують себе українськими націоналістами, помітно відійшли від реального ґрунту та від найважливіших, фундаційних ідей Д. Донцова, підтриманих провідними діячами ОУН [2].

Замість Ордену – елітарного об'єднання індивідуальностей на основі та в ім'я націоналістичної ідеї, нині з'являються різноманітні партії, характеризовані ознаками формальної єдності значної кількості людей, які приходять до партійних організацій із дуже різними цілями, далеко не завжди реально поєднаними із націоналістичною ідеєю.

Негативні наслідки традиційного розвитку політичних структур розглядалися автором раніше [3]. Зазначимо тільки, що розвиток подій останнього часу підтвердив сумний прогноз і знову поставив на чільне місце ідею Д. Донцова про необхідність творення Ордену як більш точного шляху формування Проводу Наші. Тому розглянемо деякі практичні засади побудови такої організаційної структури в сучасних умовах. Принагідно висловлюю ширшу подяку колегам, які протягом багатьох років дбайливо готували та опрацьовували наукові матеріали, без яких ця робота була би просто неможливою.

Важливою особливістю процесу функціонування організаційної структури орденського типу є постійне її відтворення, новонародження у нових ланках. Фактично кожна особа, що належить до ордену, кожен свідомий носій націоналістичної ідеї створює навколо себе певну структуру, яка, з одного боку, забезпечує найбільш плідний режим діяльності цієї особи, а з іншого, – є ґрунтом для появи нових особистостей. Відтак, після певного вишколу найбільш підготовлені утворюють власні мікроструктури, зберігаючи певний організаційний (та, безумовно, ідеологічний) зв'язок зі своїми провідниками, але користуючись значною автономією щодо конкретних дій. Така схема дозволяє не тільки порівняно швидко готувати дійові організаційні кадри, здатні до самостійної роботи. Найбільш важливим є те, що зруйнувати стороннім впливам таку організацію дуже важко (практично неможливо). Ідеологічна єдність, відданість націоналістичній ідеї, серйозний вишкіл та відсутність формального тиску з боку керівних ланок призводить до того, що навіть в умовах вимушеної роз'єднаності (зокрема – під час конспіративної роботи) дії орденських мікроструктур та окремих осіб виявляються зла-

годженими, неначе погодженими наперед. Наприклад, реагування на конкретну політичну подію має бути максимально швидким. Для цього Орден заздалегідь відпрацьовує свою стратегічну лінію впливу на розвиток суспільства та ставлення до збочень від цієї лінії. Це допомагає на рівні мікроструктури дуже швидко здійснити оцінку та відпрацювати власну тактичну лінію із урахуванням певних умов місцевої ситуації. Вкрай важливою умовою є також постійне самовдосконалення. Декалог, прикмети характеру, правила життя, загальні та індивідуальні вишкільні програми – все це не тільки об'єднуючий чинник, це те підґрунтя, на якому надійно зростає ідеологічне переконання, віра у наступну перемогу. Для початківців, що тільки-но входять до орденських структур, саме знайомство із вказаними текстами, перші спроби реалізувати їх для себе стають справжнім відкриттям та серйозним випробуванням.

Другим випробуванням стає спроба утворити власну мікроструктуру. Як правило, попервах вона є суто інформаційною. Орден має точно знати ситуацію в суспільстві, а для цього потрібно отримувати інформацію від якомога більшої кількості точок суспільного розмаїття. До певної міри це можна порівняти із розвідувальною роботою, але більше тут пасує термін наукова робота. Це стосується і засобів пошуку інформації, і методів її опрацювання, а найбільше – шляхів використання. Тут ми торкаємося дуже важливого моменту – етичних засад Ордену. Не заглиблюючись у дискусії, зазначимо, що етичність дій відіграє величезну, подекуди – вирішальну роль в націоналістичній організації. Неможливість для людини Ордену етично хибних вчинків на перший погляд робить Орден до певної міри вразливим, але ця зовнішня вразливість насправді повертається перемогою – і не лише моральною. До речі, саме висока етичність вчинків дозволяє Ордену здійснювати акції, що вимагають надзвичайної відданості та самопожертви від окремих виконавців. Не слід думати, що тут йдеться лише про участь у збройних сутичках. Уже історія боротьби ОУН-УПА дає численні свідчення важливості найрізноманітніших дій. Новітня історія лише поглибила цю тенденцію. Варто згадати хоча б відому організацію “Олег”. Чимала кількість людей і сьогодні пращое задля Ордену (власне задля ідеї українського націоналізму), не вимагаючи собі для цього якихось пільг, платні або навіть надто голосної шани. Така ситуація неможлива в організаціях партійного типу, сама спрямованість яких орієнтує на певну рекламність, афішування дій, прагнення швидкого успіху. Продовжуючи тему відмінностей партій від Ордену, вкажемо ще й таку суттєву точку: партії прагнуть захопити владу. Орден владу створює. Ця відмінність має особливе значення для сучасної ситуації в Україні, коли в ній наявні лише

зовнішні, формальні ознаки державності, до того ж зважте, – державності абстрактної, не української за своїм змістом. Лише неухильне творення свідомих прихильників ідеї Української Державності у власних структурах, лише точне, без зайвого поспіху вивчення ситуації та вплив на її розвиток, лише повна відмова від хвилинного або особистого успіху заради успіху остаточного дозволяють не втрачати надію на побудову врешті-решт в Україні Української Держави. І шлях до неї пролягає саме через розбудову націоналістичної організації орденського типу.

Література:

1. Донцов Д. Партія чи Орден? – Вид.: Книгозбірні "Вісник". – Львів, 1933.
2. Стецько Я. Завваги (мої думки на маргінесі дискусії про Орден) // Студентський Шлях (Львів). – 1933. – Ч.4-5 (24-25).
3. Нарбут О. Громадська організація: лінія життя // Визвольний Шлях (Лондон). – 1992. – Кн.9 (534).
4. Зеленчук М.. Вступне слово // Конференція Українських Націоналістів. Матеріали й Документи. – Видання Конгресу Українських Націоналістів. – К., 1992.

*Панченко П.П., Тимченко С.М.
(Київ)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕТРОСПЕКТИВИ ІДЕЇ САМОСТІЙНОЇ УКРАЇНИ І ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Проблеми самостійної, незалежної Української держави хвилювали не одне покоління інтелігенції, інших соціальних прошарків українсько-го суспільства впродовж тривалого часу. Генераторами цих ідей завжди виступали особистості з числа передусім інтелектуалів, у яких мотиви історичної дійсності, української власнодержавності коренилися не лише в плеканні надій і сподівань, а були визначальними прагненнями, що ввібрав у себе весь існуючий досвід попередників у боротьбі за ідею незалежності держави, безперечно, є "Десять заповідей УНП" [1], що належать перу однієї з найбільш яскравих особистостей, – М.Міхновському. Цей синтезатор самостійників, написаний ще в 1900 р., є визначним і відомим документом не лише в колах передусім інтелектуалів-гуманітаріїв, а й у зарубіжжі. В "Заповідях" про незалежне українське державотворення говориться: "Одна, Єдина, Неподільна, Самостійна, Вільна, Демократична Україна. Республіка робочих людей – це ідеал української людини, за здійснення якого ти повинен боротися.

не шкодуючи свого життя. Не вбивай Україну своєю байдужістю до всенародних ідеалів”.

Беручи до уваги актуальність значущості ідеї про роль народу в справі державотворення, було б абсолютно несправедливо ігнорувати й історичні традиції українства, ті уявлення, що є компонентами ментальності народу. Тут доречно пригадати насправді зворушливі роздуми видатного патріота України О.Потєбні. Він відзначав: “Наші батьки й діди були сильні в своїй народності мимоволі і самі, не усвідомлюючи того, могли залишатися українцями, але ми вже можемо бути сильні тільки свідомістю своєї окремішності” [2]. Як бачимо, він вважав, що українство здатне бути сильним своєю могутньою ідеєю відособленості лише за умов самостійності, за його лексикою – “окремішності”.

У той же час, серед теоретиків точки зору не збігалися, не співпадали, а цілковитою мірою були різними, навіть діаметрально протилежними. До числа таких авторів відносять Д.Донцова, визначною часткою доробку якого є праця з питань українського націоналізму. Вона є плодом тривалих роздумів, концептуальних узагальнень. Донцов вважав, що в проблемі державотворення народ у своїй ролі має абсолютно другорядне значення як “зовнішнє тіло”, як “обузданий скот”, і він мусить йти “туди, де ... призначено йому місце і практично робити те, в чім лежало його завдання”.

Автор праці з проблем націоналізму приходив до однозначного висновку, що всі члени суспільно-державного механізму мають триматися в неодмінному “согласії”. І далі: “...Відособлені, відривні сили, ці “первісні нахили” частин – мусить думка володаря тримати на припоні і спрямовувати “до єдиного кінця”, до однієї спільної мети” [3]. Як бачимо, автором відводилася визначна роль саме унітарному механізму в суті державовладдя. Донцов найрішучіше виступав за те, щоб влада керівних інституцій у державі була незворушно міцною, а думка володарів – непохитною, невідступною від лінії круговолодарства. В його міркуваннях про владу не знаходилося місця поступливості, толерантності у стосунках її з народом. У крутій, сильній владності він вбачав ідеальну державотворення. “Організуюча думка володарської касты, – говорив він, – є тверда, гармонійна, одноцільна й непохитна, непідлегла жордим нашептам, суперечним з її великим задумом, з її ясною конструкцією” [4]. Як бачимо, Донцов у своїх поглядах на проблему державотворення відстоював думку про міцну централістську основу держави. Вірно чи невірно, ця частина його ідеї є досить близькою до позицій і поглядів Ніколо Макіавеллі в його праці “Володарь” (Цар) [5].

Аналогічного порядку роздуми були визначальними для Донцова в його баченні значення владоможних у незалежній Українській Державі. Можливо, що декому може видатися непорівняною полярність позицій Донцова і Макіавеллі. Та це тільки на перший погляд, бо зіставлення їх ідей виявляє цілковиту близькість і збігання думок, розділених, здавалося, цілими епохами. Стосовно часу, то, безперечно, епохи є надто різними, а от ідеї, роздуми, міркування авторів є надзвичайно близькими, а в цілому ряді моментів – тотожними.

Автор життєпису, політичного портрета Дмитра Донцова, діаспорник М.Сосновський цілком чітко кваліфікує його погляди на роль влади в суспільстві. Він пише, що Донцов був наполегливим прихильником саме сильної влади в незалежній Українській Державі і палким прибічником “твердої руки”, непорушності в політиці [6]. З урахуванням усіх цих обставин є підстави говорити, зрештою, й про те, що природа тоталітарного державовладдя представляє собою аналогію управлінського феномена. Адже тут роль народних мас знівельовувалася до безмежної крайності, хоча в ідеологічній ейфорії проголошувалося зовсім інше. Тобто влада народу, широких мас, а владоможні представлялися як вірні слуги народу, його кровні, найпрекрасніші сини й доньки. За таких умов державовладні виглядали, неначе самозакоханий півень на сідалі, який в самозабутті виконує сольне кукарікання. Під час такого самовияву він абсолютно нікого не здатний і не бажає чути. Ось так і владоможні: слухали тільки те, що самі славословили, голосу ж інших чути не бажали.

Між тим, при наявних розбіжностях у точках зору Міхновського, різних націоналістично- (і національно-) політичних партій та інших громадських формувань і Донцова на роль народу і унітарних форм державотворення є незаперечне й спільне. Таким спільно-загальним питанням є проблема самостійності незалежної України. Дана ідея тягнеться плетивом у долях народу аж ген з XVIIст. до початку 90-х рр. XX ст. Тут же обмовимося, що, передуючи початку 90-х рр., – більше ніж 70 років радянськості – з офіційної думки, шпальт газет, книжкових видань ідея незалежності геть рішуче була витіснена. Проте ці вічноживі, немеркнучі мрії були присутніми в “націоналістичних проявах” частини інтелігенції, дисидентському русі.

Надія на незалежність в думках передової частини, зокрема, гуманітарної інтелігенції, молодіжному русі насправді ніколи не згасала. Вона то жевріла, то розгоралася тріпотним вогнищем під подихом свіжого вітру і гріла теплом полум'яні серця цілих мільйонів українських патріотів.

Отже, акцію прийняття Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. "Декларації про державний суверенітет України" слід розглядати як наступність у боротьбі тисяч і тисяч українських патріотів за незалежність. Законодавчий орган проголосив "державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і непохитність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах" [7].

Винятково принциповим і особливо важливим є другий розділ "Декларації", в якому сформульовано суть народовладдя. Його особливість полягає в тому, що громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України, який є єдиним джерелом державної влади [8]. У той же час, у справі юрисдикції незалежного державотворення лише "Декларацією" обмежитися ніяк не можна. Не менш істотне значення тут має проголошення Акту незалежності, що здійснено Верховною Радою після ліквідації ДКНС у серпні 1991 р. Тим самим фактично зафіксовано неможливість реставрації в Україні центрального московського тоталітаризму [9]. Між тим, проголошення незалежності України, як переконує життя, є хоча й важливою з точки зору юрисдикції проблемою, та все ж простішим явищем, не настільки складним процесом, аніж функція творення. Це означає, що акції утвердження, неухильної розбудови та зміцнення Української незалежної держави, постійно міцніюча її життєдія в цілком нових ознаках та якостях є справою далеко не простою. Складність, передовсім, полягає в незвіданості шляху в цілому ряді визначальних для життя держави напрямків. Нарешті, відсутність належного чіткого передбачення в майстерності вибору засобів і методів творення, необхідного політико-прагматичного таланту, відповідної компетентності у виробленні стратегії і тактики поступу. Саме тут виникає величезна маса несподіваностей не тільки в галузі економіки, культури, гуманізації життєдіяльності суспільства, але й у галузі розв'язання соціальних проблем, захисту населення від скаженої інфляції, в питаннях правотворчості тощо.

Важливим фактором життєдіяльності Української Держави в умовах незалежності виступає система законотворчості вищих органів влади, раціональний конструктивізм утворення правових основ функціонування суспільства, неухильне виконання прийнятих законів, коли хоче – справжній культ законодії. Одначе в цій справі довгим ланцюгом тягнеться проблема низького правового професіоналізму, інтенсивного тиражування Верховною Радою – вищою законодавчою владою – законів, які не мають прямої дії. Іншими словами, прийняті закони в образності мають символізовано-умовний характер, не мають прямої матеріалізації.

Станом на перше півріччя 1993 р. з прийнятих загалом близько 220 основних законів [10], фактично жодний з них у повну силу, тобто вичерпно “не працює”, виявилися, так би мовити, завислими в повітрі без необхідного заземлення на життя, повсякденну суспільну практику. Звертає на себе увагу й така обставина: з прийняттям законів нерідко в кінці тексту присутня ремарка – “вступає в силу з часу публікації”. Проте внаслідок сказаного це фактично має умовний характер, адже під них, як говорить українська приказка, вода не тече, передусім тому, що не вживаються відповідні конкретні дії. Так, на основі даних Міністерства юстиції для того, щоб на повну силу діяв, скажімо Земельний кодекс, необхідно прийняти ще загалом 22 так звані підзаконні акти. Тобто таких правових документів, що дають належні тлумачення, як має реалізовуватися те чи інше положення Кодексу.

Таке становище не є винятком, воно стало свого роду візитною картою законотворчості та законодавців. Закон про вуличний рух у свою чергу потребує прийняття в цілому 35 нормативних актів [11]. Без них він становить собою істотно недосконале законотворення.

Типовість таких обставин стала свого роду нормою з негативним ухилом. Однією з причин низького рівня матеріалізації законів є також неприпустимо низький рівень державної дисципліни, неймовірної неорганізованості і прямого недбальства працівників владних структур, їх Рад. Тим більше, що навіть закони надзвичайної важливості, які не потребують додаткових роз’яснень, прийняття якихось цільових актів, не виконуються або виконуються тільки в частинах чи неприпустимо гальмуються, якщо не сказати більш відверто – значною мірою просто-напросто ігноруються. Не становлять тут винятку навіть постанови, що віднесені до документів особливої значущості. Надзвичайний “чорнобильський” закон у справі соцзахисту потерпілих і ліквідаторів планетарної катастрофи на Житомирщині, яка в цьому розумінні є особливим регіоном (велика кількість населення багатьох районів постраждала), виконується надзвичайно слабо, коли не сказати – більше. Вказаний закон у багатьох іпостасях є між бажаним і дійсним: в області з загальної кількості 69 статей його матеріалізуються 41% статей [12]. Четверта частина статей виконується тільки в дрібницях, це значить, що в межах 60% статті не виконуються чи матеріалізуються в певних частинах. Як бачимо, значна кількість важливих положень закону губляться на шляхах гальмувань, неймовірної рутинності й низької професійної відповідальності апаратників. У сукупності проблем національного відродження України визначальним важелем виступає економіка. Між тим,

спад виробництва в 1990 – першій половині 1993 рр. є настільки різким, що рівнозначний фактичному його розвалу. Особливо незадовільно розв'язується проблема виробництва товарів народного споживання, допікає неймовірно галопуюча інфляція, яка щотижня зростала. З загальної кількості 100 000 діючих комерційних нових формувань – понад 70% здійснюють тільки торговельно-посередницьку діяльність [13]. Хоча в компетентних державних інстанціях зареєстровані як “виробничі” об'єднання. Керованість процесами суспільного життя, державотворення здійснюється без достатнього професіонального знання справи, ринкові відносини пробивають дорогу надзвичайно сутужно. Не зайвим тут в оцінці цих проблем звернутися до погляду фахівців зі сторони. Американська газета “Балтимор сан” відзначала, що коли вести мову про ринок, то багато економістів колишнього радянства “знають справжній ринок по книгах або ж по туристичних поїздках, тому й уявлення про нього в них нерідко фантастичне. Найголовніша їх проблема – це віра в те, що ринок, ринкові відносини, тверду валоту можна ввести по команді з будь-якого числа” [14].

Отже, ретроспективний аналіз проблем самостійної України дозволяє глянути на ці питання всебічно, що впродовж тривалої історії має свої особливості, відтінки, круті сходини. В умовах незалежності процес національного відродження проходить надто не просто, в чому даються взнаки невторованість шляху, відсутність належного досвіду, повільність підведення під утвердження нової якості держави необхідних правових основ. Одначе, як кажуть, назад ходу немає, корабель незалежності покликаний рухатися наперекір всім непогодам і бурям.

Література:

1. Центральний Державний Історичний Архів України (ЦДІАУ). – Ф.304. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.57.
2. Див.: Шерех Ю. Думки проти течії. – Мюнхен:Україна, 1948. – С.30.
3. Цит. за вказ. прац. – С.89.
4. Там само. – С.32.
5. Макиавелли Н. Государь. – М.:Планета, 1990. – С.32-33.
6. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. (З історії розвитку ідеології українського націоналізму). – Нью-Йорк-Торонто, 1974. – С.151.
7. Декларація про державний суверенітет України. – К.:Україна, 1991. – С.3.
8. Там само. – С.4.
9. Див. детальніше: Панченко П. Московська серпнева революція у верхах: міфи й правда. Журналістське розслідування. – Тернопіль, 1991. – С.17.
10. Підрахунки автора на основі: Відомості Верховної Ради України. – 1991, 1992, 1993рр.: Поточний архів Верховної Ради. Довідка про за-

- слухані питання Верховною Радою. – 1993. – С.1-5. Підрахунки авторів.
11. Поточний архів Мініюсту України. Деякі питання діючої законодавчої практики. – 1992. – С.2-4.
 12. Поточний архів постійної діючої комісії Верховної Ради з проблем чорнобильської катастрофи. Довідка про виконання Закону соцзахисту населення. – 1991. – С.2-5. Підрахунки авторів.
 13. Українське нацрадіомовлення. Програма “Незалежність”. – 1992. – С.3-4.
 14. Див. Масол В. Упушений шанс. – К.:Молодь. – 1993. – С.81.

*Глотов Б.Б., Матюхіна О.А.
(Львів)*

ПСИХОЛОГІЧНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ВИМІРІ

Історія свідчить про численні намагання українського народу створити власну державу в часи після Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Тільки в ХХ ст. він робить уже третю спробу домогтися всіх атрибутів держави. Бездержавна тенденція культурно-історичного буття України (разом з низкою героїчних національно-визвольних змагань) була зумовлена різними чинниками, серед яких і усталені психологічні риси нації. Потрібно також врахувати і те, що найбільш яскраві, виразні епохи в житті народу вплинули на українську вдачу. Кажуть: француз – легковажний, поляк – хвальковитий, німець – пунктуальний, педантичний, англієць – діловитий. Психологічний стереотип українця в минулому – це неквапливий, сумовитий чоловік, схильний до пісенної меланхолії, працьовитий і покірний долі. Психологічні національні стереотипи утворюються на рівні поверхневої антиномії – “свої”-“чужі”. Вони фіксують манеру поведінки конкретних представників даного етносу за походженням. Нація як соціокультурна спільнота має спільну духовно-психологічну орієнтацію, яка характеризує культурно-історичне буття народу як органічного цілого. Нація є народ, який набув субстанційну єдність, його душа, скристалізована національною ідеєю, набуває державотворчих прагнень. Національний характер – суно повільно, протягом століть і швидко не змінюється. На наш погляд, на українську психіку. Це – може, лише кома в тому реченні, яке писала нація як суб’єкт державотворення. Щоб опис національного характеру не перетворився в набір епітетів, потрібно відмовитися від приватних

спостережень. Характер кожного народу поєднує всю гаму психологічних рис, різниця лише в тому, що серед одного народу якісь психологічні характеристики зустрічаються частіше, а серед другого – рідше. Суттєво важлива психологічна риса народу є, по-перше, риса постійна і незалежна від тимчасових обставин, у які народ може потрапити. По-друге, ця суттєво важлива риса характеризує історичну діяльність нації протягом усієї її історії.

Більшість дослідників визнають значимість історичного чиннику формування українського національного характеру. Зокрема, Д.Чижевський під цим чинником розуміє "...характеристику найбільш блискучих, яскравих, виразних історичних епох, які даний нарід пережив" [1]. В "Енциклопедії українознавства" читаємо: "Дійсність, що формує психіку української людини, – це не тільки конкретними данностями виповнений географічний простір, але й конкретними історичними подіями наповнений час. Цей історичний чинник формування української психіки, що його можна назвати "спільністю історичної долі", і собі почасти визначений геополітичним положенням країни, на краю Сходу Європи і Заходу Азії та одночасно шляху "із варяг в греки", із скандинавсько-балтійської Півночі до Чорноморсько-Середземноморського Півдня" [2]. Кристалізатор української національної ідеї Д.Донцов критично ставиться до упертої думки про те, що Україна – це "чайка при битій дорозі", бо географічне положення країни було винне. На перехресті шляхів жили й інші народи, доля яких одначе була зовсім інакшою. Та все ж становлення національної самосвідомості відбувалося в екстремальних умовах, коли українці постійно – збройно і мирно – утверджували право на існування цілісного етнічного організму. Тому дружинницький, а згодом козацький тип людини – оборони віри, честі, волі – творив традицію патріота, що сягнула героя у пору УПА. Загальноновизнано, що войовничість українців, їх здатність до дуже швидкого формування військових добровільних частин була використана Росією для власного розвитку. Вся історія збройних українських формувань – від Запорозької Січі до Української Повстанської Армії – свідчить про войовничість національної вдачі, яка майже нерозривна з мистецьким характером української природи, з її лагідністю і навіть ніжністю, що не зменшує ані войовничості, ані не виключає жорстокості. Наприклад, образ козака Мамає є втіленням вищевказаної суперечності. Козаччина виявила таку провідну рису української нації як демократизм. Організаційно Січ була далекою від вождизму, це – ідеал українських органічних асоціацій. Підстави Війська Запорозького вирости із багатих традицій артілі в хліборобстві, торгівлі, а також самоврядуванні – вічових зборів

всіх працездатних осіб округи. За М.Костомаровим, антагонізм між козаками і поляками спричинявся не стільки релігійними утисками над православною вірою, соціальним гнобленням, стільки тим, що у поляків одна із характерних рис – аристократизм, дбання про інтереси еліти нації – шляхти, – а в українців передували інтереси селян. На думку Д.Донцова, кара на націю падає вслід за моральним упадком еліти. Провину за бездержавне буття українського народу він перекладає на провідну верству, демократичну інтелігенцію, яка пристосувалася до смаків нижчої верстви. В цім світогляді смаки мирного хлібороба підносилися до символів національного життя. Борщ український ставав тут “одним з символів відродження”, наші “танці, милозвучна мова, пісні, гопак, горілка”, були “найкраще, що можна знайти в українського національного генія”: смаки і вподобання племені, підвладної верстви, плєбса [3].

Український поступ характеризувався переплетінням двох тенденцій: боротьба за національну державу супроводжувалася проявами анархії, незгуртованості.

Так, за часів громадянської війни махновщина, григор’ївщина, як масові селянські рухи, були спрямовані супроти всякої державності (відголосок давньої нехиті хутірського індивідуалізму до цивілізованого колоніалізму міста). Поєднання індивідуалізму з ідеями рівності та неприпустимості насильства влади – чи не найстійкіший інваріант української вдачі впродовж усієї історії. Звідси – невтримний і масовий потяг влади. Брак українського волевиявлення назовні Е.Маланюк влучно назвав малоросійством. Українці не зуміли протистояти ні полонізації, ні русифікації. Коли інші народи з своїми монархами роздмухували національну гідність до національної пихи, утверджували себе, підминаючи чужі народи, українці не тільки втратили величну Київську Русь, але й довірливо (за Б.Хмельницького) віддалися в московську неволю. За В.Винниченком, напередодні Лютневої революції в Росії на Україні бу-себе”. Д.Донцов характеризував цей період як період найбільшого занемовлювала пошук союзників (Б.Хмельницький, І.Мазепа, Центральна Рада). Українські націоналісти прагнули використати війну, щоб відбудувати самостійну державу. Тобто відійшли від визвольної концепції Є.Коновальця, який наполягав на веденні боротьби власними силами народу проти всіх окупантів, а не йти з одними проти інших. Приклади національно-визвольних воєн в’єтнамського та афганського народів проти наддержав підтверджують ту думку, що націю не можна підкори-

ти, її можна лише винищити. Не вдаючись до детального аналізу визвольної боротьби на українських теренах в ХХ ст., слід відзначити: всі проводирі ОУН-УПА – Євген Коновалець, Андрій Мельник, Степан Бандера та десятки інших – були одержимі любов'ю до рідного народу, вірою в Україну, їхні ж промахи були неминучі за екстремальних умов.

Миролобність, відсутність у провідній верстві експансіоністського потягу, її довірливість, зневіра у потенційних силах нації штовхнули Україну на узбіччя політичного життя Європи. Київська Русь не виникла на основі кровної спорідненості: держава була визначним чинником становлення української нації як державної і панівної. Але імперська нація повинна мати тенденцію до росту, до експансії. М.Костомаров у зв'язку з цим писав: “В початках, як у Києві засіли варязькі князі з різнноплеменною дружиною, ті Варяги пхнули Полян до діяльності і вони зробилися начеб-то завойовниками народів”. Дійсно, біда нашої історії – обмаль справжніх людей, які були б здатні до радикального переустрою українського буття. Репрезентувати націю, за Д.Донцовим, має не “трудова інтелігенція, не клас хліборобів і не аристократи від юрби, а лише окрема верства “луччих людей” [5]. Історія багата фактами, коли надзвичайні зусилля еліти нації не приводили до бажаних цілей там і тоді, де і коли ці цілі були протилежні народній впевненості, або коли народ до цих цілей ставився байдуже. Якщо уважно придивитися до нинішнього міжнародного стану, то неважко побачити, що почався черговий переділ світу. І в цих умовах вимальовуються дві можливості: або в Україні повстане національна “диктатура” (як влада) “луччих людей”, озброєних українською національною ідеєю державницького існування українського народу, або така влада не складеться, як це було не раз у нашій історії, український народ втягнуть раціональними доктринами в той пекельний стан, що переповнить річку ірраціональних нуртів народної душі. Один з прикладів такого стану є гайдамачина, коли тихий покірний Галайда, за Т.Шевченком, “мов скажений, мертвих ріже”. А тим часом “добрі сусіди” посередництвом дипломатії, військової присутності або нафтової блокади знову почнуть відкраювати від української землі “Новороссію”, “Крим” тощо. Нам імпонує погляд Д.Донцова на Т.Шевченка як на “батька” української національної ідеї. Шевченко створив у художній формі цілісну філософію національного буття українського народу, тобто на рівні поетичного узагальнення відтворив адекватну українській дійсності систему вартостей, яку впродовж століть витворила нація. У його творчості застосоване і потребує лише логічно-перекодування довершене національно-екзистенціальне світобачення

нації, особистого і суспільного чину в ім'я її свободи і утвердження. І саме тому народ більше вірить Шевченкові, ніж нашим політикам.

Українці – євроазіатська нація. Вічна дилема української екзистенції знову повстала – Схід чи Захід – на порядок денний. Вирішення цього питання залежить і від усвідомлення того, чого ми хочемо. Повернутися до європейської колиски цивілізації з її ринком і політичним плюралізмом? Чи залишитись із “старшим братом”, “народом-богоносцем”? З ким ми? Мабуть, кожна нація прокладає власний непроторений шлях в історії. Український вибір, з одного боку, зумовлюється особливими рисами національного характеру, а з другого, – процес національно-державної розбудови створює умови для перелому бездержавної тенденції історичної традиції.

Література:

1. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Нью-Йорк, 1991. – С.16.
2. Енциклопедія українознавства: В трьох томах. – Т.І. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1949. – С.713.
3. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. – С.87.
4. Там само. – С.35-36.
5. Там само. – С.6-7.

*Зеленько А.С.
(Луганськ)*

МОВНА МОДЕЛЬ І НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ У СПАДЩИНІ Д.ДОНЦОВА

Д.Донцов пройшов шлях від члена УСДРП до ідеолога ОУН і УПА. Автор цієї розвідки мав можливість ознайомитися з десятком робіт Д.Донцова і солідною монографією про нього М.Сосновського “Дмитро Донцов. Політичний портрет. З історії розвитку українського націоналізму” (Нью-Йорк-Торонто, 1974. – 416с.), представлених у Канадсько-Українському центрі “Відродження” при Луганському ДПП. Нами береється до уваги, що протягом довгого свого життя Д.Донцов еволюціонував у теорії і практиці. Адже у ранній період, до 1914 року, Д.Донцов – це активний член УСДРП, під час першої світової війни перебуває в “Союзі визволення України”, очолює українське телеграфне агенство в уряді гетьмана Скоропадського, у час між світовими війнами, працюючи у ряді часописів, визначає основи ідеології українського націоналізму у вигляді так званого “чинного націоналізму”, в останній період аж до

смерті у 1973 р. обґрунтовує концепцію політичної та соціальної організації української нації.

Не станемо вдаватися в аналіз соціально-економічних основ його вчення, бо це не предмет нашого дослідження. Для нас Д.Донцов цікавий як філолог, значною мірою критик і літературознавець. Всебічний філософський загально-теоретичний аналіз спадщини й концепції Д.Донцова не станемо робити, пам'ятаючи, що він, за оцінками не лише колишніх радянських, але й зарубіжних учених, є український націоналіст-послідовник фашизму, фалангізму й комуністичного тоталітаризму. До речі, колишній глава українського уряду в еміграції Плав'юк фактично звинуватив Д.Донцова як натхненника УПА. Про зв'язок з першими двома по-серйозному нам важко судити, про зв'язок же з останнім, мабуть, маємо право. Оскільки це робилося на різних рівнях багатьма нашими попередниками, то ми торкнемося проблеми під кутом зору мовознавця у світлі осмислюваної нами картини світу і певною мірою філософського підходу до підготовки і розв'язання цілого ряду питань. У полі нашого зору опинилися роботи Д.Донцова "Підстави нашої політики" (1921), "Дві літератури нашої доби" (2-е виправлене видання, 1951), "Незримі скрижалі Кобзаря" (1961), "Підстави нашої політики" (2-е виправлене видання, 1957), "Росія чи Європа" (1955), "Туга за героїчним: ідеї і постаті літературної України" (1953) та ін. Ставлення до української мови, особливості мови самого Д.Донцова – знову ж предмет спеціальних досліджень. Ми ж відзначимо тут, що ідейно-філософське бачення його інтерпретується через призму Д.Донцова-публіциста, а не вченого-філософа чи соціолога. Цікава з цього погляду мовна модель ідеолога "чинного націоналізму".

Не викликає сумніву, що долю України, її минуле, сучасне й майбутнє Д.Донцов визначає, виходячи з визнання й співвідношення європейської й російської моделей. При цьому він ґрунтовно досліджує основи становлення як першої, так і другої, наголошуючи на азіатчині останньої. Будучи противником всякого, а тим більше російського марксизму, у поясненні психічних особливостей росіян і українців він виходить все ж з марксистського принципу детермінічності характеру, національних рис національної культури, національного характеру, національних виробничої українців і росіян економічними чинниками, особливостями виробничої діяльності. Виявляється, саме відсутність у минулому общини у селян-українців, наявність індивідуального господарства у них були основною причиною труднощів на шляху до колективізації на селі в Україні. Подолання їх реалізується більшовиками голодом і так званім розкуркулюванням, власне знищенням природних товарно-виробничих відносин

на селі і заміною їх сурогатом – бюрократичною адміністративною казарменно-колгоспною системою. У Росії ж, виявляється, селянин в общині втратив індивідуальність, здатність самостійно господарювати. Переосмислюючи козацьку добу, визначаючи роль і місце козацтва в історії України, Д.Донцов відзначає, що саме з цим вільнолюбивим і непокірним шаром українського народу слід пов'язувати національне відродження у XVII ст. безпосередньо та опосередковано в усі наступні епохи. До речі, Д.Донцов це спостеріг, аналізуючи творчість Т.Г.Шевченка, якого назвав поетом лицарства українського. Він був певен, що “виведе Україну зі стану омертвіння, рабства тільки повстання старого духа козацького і нової козаччини, насиченої містикою нашої давнини”. Щойно згаданий детермінізм Д.Донцов спробував продемонструвати при поясненні типологічних одмін у граматичних системах української та російської мов. У недосить переконливих аргументах вгадуються постулати лінгвістичної теорії відносності Е.Сепіра-Б.Уорфа.

Подібно до сучасників-учених і класичних марксистів Д.Донцов бачив, що навіть об'єктивно визначувана модель, чи картина світу, набуде матеріальної сили лише за умови, коли вона стане здобутком більшості народу. Саме цим і пояснюється обґрунтування Д.Донцовим “творчого насильства” і пов'язаної з ним “ініціативної меншості”, “правлячої касті”. На сьогодні мова йде про необхідність розрізнення наукової моделі світу і світогляду, бо світогляд – це не лише знання, але й переконання, творче сприйняття світу, як констатує директор Інституту філософії Російської академії наук В.С.Стьопін у виступі перед ректорами вузів Російської Федерації. (Див.: Высшее образование в России. – 1993. – №1. – С.58-59.). А виходячи з уже сказаного, Д.Донцов наголошує на особливостях представника уже названої “ініціативної меншості”, чи “правлячої касті”. Першою з трьох ознак “психологічного обличчя” його він називає шляхетність – відмову від усього особистого, службу ідеалові, абстрактній ідеї. Інші ознаки – мудрість і мужність – з першою тісно зв'язані і у зв'язку з нею витлумачуються.

Михальчук О.В.
(Київ)

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС ХІХ СТ. В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Д.ДОНЦОВА

У сучасному літературознавстві український літературний процес ХІХ ст. розглядається як зміна естетичної якості художньої думки від

часу появи "Енеїди" І.Котляревського до зародження модерністичних течій на початку ХХ ст. Чи не центральним аспектом досліджень є вічна проблема художньої літератури "людина і світ" та спосіб її обігрування конкретними авторами, а також виявлення спільних тенденцій щодо втілення авторської естетичної концепції, на основі чого визначаються художні методи, напрями, течії.

Загальноприйнятою істиною вважається, що у прозі середини ХІХ ст. з'являється так звана концепція людини. Автор виступає в ролі дослідника, спостерігача процесу взаємодії особи й середовища, а сама манера викладу включає елементи психологічних ситуацій. При цьому, як вказував Д.Чижевський, основна тематика залишається селянською, внаслідок чого патріархальний світогляд став тим ґрунтом, на основі якого йде вирішення поставлених проблем.

Розглядаючи літературу як явище естетичне, літературознавство кінця ХХ ст. враховує складну структуру художнього твору, внаслідок чого ідейно-тематична основа є продуктом конкретної історичної епохи, а власне естетичні якості – категорією позаісторичною, що дає можливість вважати словесне мистецтво не тільки витвором суб'єктивного плану, а й визначити його як явище об'єктивне. Методи сучасного дослідження літературного процесу можна вважати своєрідним підсумком діяльності літературознавчих шкіл, а також спадщини поодиноких інтерпретаторів розвитку художньої думки. Одним з представників соціологічного напрямку вивчення літератури є Д.Донцов. Вважаючи в цілому його метод соціологічним, не обминаємо оригінальності підходу до тлумачення спадщини окремих авторів-учасників літературного процесу ХІХ ст. і загального розвитку літературно-естетичної думки минулого віку. Першорядним критерієм для Д.Донцова в оцінці стану літературного життя ХІХ ст. є загальний настрій, або пафос, художнього твору. Визначаються дві можливі тенденції розвитку авторської думки: 1) культ енергії, сили, волі до дії, 2) пасивне спостерігання за навколишнім світом, що в кінцевому результаті перетворюється на зображення "чистої краси". Всю літературу ХІХ ст. Д.Донцов вважає приналежною саме до другої течії. Винятком, на його думку, є спадщина Т.Шевченка, Лесі Українки. Не розрізняючи численні напрями, а також окремі угруповання письменників протягом ста років (наприклад, учасників журналу "Основа" (1861-1862 рр.), романтичні тенденції початку ХІХ ст. і їх своєрідне відновлення на новому рівні в кінці століття, школу традиційного реалізму середини ХІХ ст.), Д.Донцов розглядає весь літературний процес під одним, обраним суб'єктивно, кутом зору: "Коли кинемо оком на шлях, перейдений нашою літературою, що побачимо на ній? Який

загальний домінуючий тон? – Погідну тишу, непорушну красу золотого українського полудня і срібної української ночі, незакаламучений спокій багатого, терпеливого і лінивого краю, примітивну ідилію щасливих гречкосіїв (Нечуй-Левицький), закрашену легким, незлобним гумором (Маковей, Гребінка), або знов меланхолійний сум угинання під тягарем життя (М.Вовчок, Г.Барвінок), сентиментальний стоїцизм, що наділяв мрійливими пестошами добро, як і зло, без різниці...” [1]. Такий погляд на хід літературно-естетичної думки ХІХ ст., на нашу думку, впливає із загальнофілософських уявлень Д.Донцова про розвиток навколишнього світу і функцію людини в ньому. Згідно з концепцією теоретика українського націоналізму, рух уперед, прогрес може відбуватися лише в постійній боротьбі, при наявності “енергетичного світогляду”, який дає можливість зображувати ідеал не в його довершеній формі, а вічне прагнення до нього, постійну дію і незгасиму волю до дій. Некваліфіковане авторське дослідження взаємовпливу особи й середовища, що спостерігаємо у літературі ХІХ ст., суперечить уявленням Д.Донцова про спосіб відображення об’єктивного світу в словесному мистецтві. Він вважає такий шлях втілення авторської думки суб’єктивним, що вступає в колізію з об’єктивно існуючим середовищем, на основі чого виникає пасивна реакція, яка панувала протягом усього ХІХ ст.

Спостережена Д.Донцовим загальна тенденція у манері викладу впливає з того, що у літературі ХІХ ст. домінувала селянська тематика. При цьому патріархальний світогляд став визначальною рисою у побудові художньої моделі дійсності, що Д.Чижевський вважає навіть причиною зменшення повноти й широти літератури реалізму. Канони селянського мислення (поняття ідеальної родини, розмірена праця на землі та ін.) трактуються Донцовим як “мудрість скифа-орача”, що протистоїть “мудрості заліза” попередніх віків українських, у будь-яких ситуаціях, навіть в умовах безглузого і антилюдяного НКД істинного насильства над українським патріотизмом.

Саме такий підхід перекичував думку Д.Донцова про те, що в екстремальних умовах необхідності відстоювання своєї людської і національної гідності людини їх вигода ставиться вище ідеї та характерів. Щоб підкреслити первісність гідності людини як особистості, певна річ, на підставі урахування її національної значущості як представника певного народу, Д.Донцов доводив, що з критичністю ставився до українців, коли писав: “Ми життям економічним, церковним, політичним і духовним стаємо народом, що покохав вигоду, свою клітку і свого приборкувача”.

Як провідні європейські мислителі-гуманісти, які свій біль за відчуження особистості формулювали з чітких вітально-екзистенціальних позицій, спрямованих проти так званої "масової людини", а не тільки умов, її споруджуючих (М.Хайдегер, Х.Ортега-і-Гассет, А.Швейцер, Ж.-П.Сартр, М.Бердяєв та ін.), Д.Донцов чесно й правдиво оголює: "зануреність в матеріальне, задоволеність провінційним існуванням споживацтва" [2]. Вболіваючи за духовно-культурні цінності народу українського і кожної людини як унікальної і в той же час моральної особистості, тим самим він ставив собі за мету збудити націю від провінційщини. Дати їй ясний етичний ідеал, навчити керуватися в житті людськими цінностями, виробити в собі здібність приймати самостійні рішення, в яких би органічно поєднувались загальнолюдська гуманістичність і любов до своєї батьківщини.

З наведеного випливає, що Д.Донцов так званним благам цивілізації не тільки протиставляв багатство духовно-культурного буття людини як суспільно-відповідальної істоти, але й трансформував цю проблематику відношення суше -- належне у конкретно-теоретичні проблеми соціальної етики, в якій відверто, але в той же час з науково-теоретичною точністю намагався сам і навчав інших вирішувати найскладніші життєві проблеми (національні, політичні, економічні та ін.) з позиції суворого вимагання від людини бути не просто моральною істотою, але й активною у своїй соціально-етичній творчості. Тільки Д.Донцов підіймав свою соціальну етику від елементарної культурності до висот розуміння виконання людиною категоричних імперативів свого часу. Звідси думки Донцова про виховання, просвітництво, здобування людиною моральних якостей і життєвих умінь набували зрозумілої обумовленості обставинами насильництва як такими, що розкриваються нам Д.Донцовим з такого боку, коли він як ніхто відчував жорстокість світу, жорстокість методів виживання в ньому й чесно показав це людям у своїй соціальній етиці.

У цій морально-національній правдивості є найважливіший сенс думок і дій Д.Донцова з його турботами про майбутнє України. Особливо го значення реалізація соціально-етичних накреслень Д.Донцова набуває сьогодні в умовах налагодження взаємодіючих і довірливих відносин між Україною і Росією, між українцями і росіянами. "...Російські всі школи на Україні, російські всі написи, російська урядова мова, російська адміністрація, але ні країна, ні її народ не зробилися через те російськими -- народ вільно творить самобутню культуру".

Література:

1. Донцов Д. "Сансара" // ЛНВ. -- 1928. -- № 1. -- С.267.

*Бондаренко В.П., Турчина Л.В.
(Запоріжжя)*

ДМИТРО ДОНЦОВ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЦЕСИ 20-х рр.: ПРОБЛЕМИ, ПРОТИРІЧЧЯ, ПОШУК

Діапазон літературознавчого пошуку Д.Донцова сягає від аналітичного порівняння творчості Т.Шевченка та П.Куліша, критики суспільно-політичних поглядів М.Драгоманова до возвеличення Лесі Українки та вистражданого висвітлення діяльності українських літераторів 20-х рр. і перш за все М.Хвильового. Д.Донцов був постійним спостерігачем розмаїття літературного життя доби політики українізації. Він гостро відчував роздвоєність душевного стану українського письменства в умовах імпортування більшовицькими структурами соціалізації економічного і суспільно-громадського життя українського народу. Справедливо зазначити, що для Д.Донцова літературний процес був невід'ємною частиною політичного, саме з цих причин його літературно-критичні есеї глибоко сполітизовані.

Відмінною була доля України, в історії якої така політична постать як Мазепа, став зрадником не лише Москви, але й України. Т.Шевченко, за доби російського царату, був лише для домашнього вжитку, а для загального – М.Гоголь та О.Пушкін. “Підстави нашої культури, – за думкою Д.Донцова, – могли лишатися українськими”, але на горі вважалися “суздальською цибулею” [1]. Основний загал колонізаторської системи Російської імперії в своєму практичному змісті був взятий на озброєння російським більшовизмом. Українська стихія, – вважає Д.Донцов, – мо-же крутитися “самостійно”, але – тільки довкола сонця Москви.

Український вершник, але російський верхівець. Шевченко, але над ним Ленін. Замість малоросійського – український генерал-губернатор, замість Росії, що обіймала в одно ціле Мало- і Великоросів, – СРСР, що обіймає в одно Україну і Московщину. Росія – як спільна вітчизна, політична й культурна. Повертаючись до питання поширення більшовицької ідеї на Україні в її державотворчому значенні, варто зазначити, що Д.Донцов відносить цей період до 1919-1922 рр. [2]. Основними поширювачами космополітичної драгоманівщини і соціалізму, – за його словами, – стала українська молодь, яка була в захопленні від утопічних гасел загального братерства, рівності, принципів від утопічних примар ідеї світової революції. Стихія громадянської війни залишила

важкий слід не тільки в душі молодого українського письменства, але й наклала, на думку авторів, відбиток на подальшу літературну творчість, на вибір місця письменника: бути вірним своєму народові та рідній культурі чи перетворитися на “придворного співця” нової заідеологізованої державної системи. Стосовно українського літературного життя 20-х рр. Д.Донцов об’єктивно відмічає ці вагання в ранній творчості П.Тичини, В.Коряка, В.Поліщука, Є.Плужника, В.Гадзінського і особливо в творах М.Хвильового. “Мабуть, прийшов кінець, з’їли сукини сини революцію”, – цитує Д.Донцов одного з героїв оповідання М.Хвильового “На глухім шляху” [3].

Вістря критики Д.Донцова послідовно безжалісне, керуючись своїм кредо, яке полягало в тому, що література може захоплюватися оспівуванням гармонії всесвіту, людського тіла, але її основна місія, на його думку, полягає в тому, щоб “подивляти ті сили, ту енергію, які створюють цю гармонію, ті незбагні, стихійні сили, той неясний гін, тую підсвідому волю до життя, які кажуть траві рости, соняшнику пнутися до сонця, землі крутитися довкола себе, а людську душу сповняють поривами і пристрастями, що кажуть їй з одважним усміхом йти на певну смерть, відкривати нові землі, аби мільйони собі подібних гнати на загибель для оснвання світової імперії” [4]. Таким чином, для Д.Донцова література є невід’ємною частиною його філософії українського націоналізму, яка базувалася на принципах взаємодії краси і гармонії, енергії і сили [5]. Д.Донцов повністю солідаризується з критиком-комуністом Б.Тіверцем, який з більшовицькою ортодоксальністю шельмує українську літературу за брак динаміки, абсолютну неясність настроїв, почування, думок. Холодне міркування або іронія без тепла і жовчі – ось що прийшло на зміну гарячо-червоному запалу революційної весни. І серед цієї метушні, – пише Д.Донцов, – все ж таки чи не найцікавіші голоси – романтиків, які з вогнем давнього запалу в серці силкуються знайти для нього замість старої, нову точку опертя. Провід серед них великий В.Сосюра, В.Підмогильний, а передусім М.Хвильовий.

Загострюючи увагу на критиці художніх властивостей творів українських письменників, Д.Донцов мав рацію – середина 20-х рр. залишилася в історії української літератури як період протистояння високоестетичного мистецтва червоно-просвітянському масовізму. Наслідком такого стану речей справедливо можна вважати люди з розтерзаними серцями, як Тичина, з поламаними кістками, як Сосюра, із зламанною волею Плужника. Але, на жаль, Д.Донцов свідомо чи підсвідомо “не помічав” причин, які логічно привели до такого трагічного результату. За таких

умов Д.Донцов справедливо підкреслює, що більшість з плеяди молодих українських письменників у своїх політичних поглядах були перш за все революціонерами, а вже потім комуністами. Але він не розуміє того, що такий феномен, як М.Хвильовий та його однодумці по перу, пояснюється тим, що більшість з них мали відвагу самостійно мислити і йти проти офіційної течії. До “думок проти течії” М.Хвильового, за визначенням П.Голубенка, “чіплялися частіше і гостріше, ніж до “бороди” академіка Грушевського”. І якщо вважати політику як мистецтво можливого, то можна з впевненістю констатувати, що М.Хвильовий виявив здатність боротися і здобувати поза межами можливого [6]. Така авторитетна постать в культурному середовищі 20-х рр., як В.Петров, відмічав, що “Хвильовий декларував те, чого не визнавала партія. На перший план він висунув не “матеріальну базу”, а “психологічну категорію”, не “економіку”, а “психологію”, не “маси”, а “особу”, не “пролетаріат”, а “інтелігента”, не “партію”, що поглинула і заступила суспільство, і не скерований проти суспільства терористичний гніт партії, а в протилежність тому “громадську людину” і “соціальний критерій”, з підсумковим, заключним висновком” [7]. У цьому він протистоїть філософії Д.Донцова, тому що в творчості М.Хвильового оспівується конкретна людська постать з її божим правом на існування в атмосфері людської гідності.

На думку авторів, творчий доробок письменника, його громадсько-політична діяльність поставили М.Хвильового духовним натхненником, ідеологом і стратегом Українського Відродження, особливо це стосується періоду 1925-26 рр., на який припадає проведення на шпальтах провідних видань літературної дискусії, що підіймала питання подальшого розвитку української культури і, зокрема, літератури. Ставши одним з провідників дискусії, М.Хвильовий через свої полемічні публікації від “Я” до памфлетів, од “Синіх етюдів” до “Камо грядеши”, від “Гарту” до “Вашпите” сформулював загальні положення, зробив здобутком широкої течії в Українському Відродженні, що пізніше була названа його ім’ям — хвильовізм. Становлення хвильовізму відбувалося на фоні жорстокого цькування з боку державних і більшовицько-партійних структур.

Прикладом цього можуть бути рішення і постанови червневого (1926) [8] та червневого (1927) [9] пленумів ЦК КП(б)У.

Через аналіз постаті М.Хвильового Д.Донцов зробив спробу дати оцінку трагедії української літератури 20-х рр. справедливо відзначаючи, що в підвалини літературного Ренесансу було закладено дві тенденції: по-перше, соціальне визволення плебса, і, по-друге, романтика наро-

ду, який раптом захотів “кайдани порвати”, романтика стихійна, як сили природи, що захлиналися в насолоді раптового відчуття молоді сили [10]. Ці дві сили, за думкою Д.Донцова, з'єдналися у М.Хвильового, і це привело до його життєвої і творчої драми. Романтик-письменник, вважає Д.Донцов, не відважувався йти наперекір засвоєній догмі, знайти для себе матеріальну підставу, а культ плебса мав уже готові “романтичні” кліше, зроблені в Москві, яких, у свою чергу, не міг завоювати поет.

Очищення свідомості українського письменства від подібних сумнівів Д.Донцов вбачав можливим тільки тоді, коли українське пробудження переросте вузькі рамки регіоналізму, коли соціально, економічно, культурно і політично Україна стане сама собою, а не частиною якогось цілого. Такі вимоги є програмою націоналізму Д.Донцова, і вони знаходять відлуння у хвильовізмі як культурно-громадській течії.

Критичні огляди Д.Донцова стосовно літературного життя України 20-х років актуальні і в сьогоденні. Він стверджував, що “справжній розвій нашої літератури чи культури можливий тільки тоді, коли на сторожі цього процесу буде власна незалежна держава, за таких умов духовна творчість України буде національною не тільки мовою, а й духом, пульсувати всіма почуттями, пожаданнями і стремліннями національно-генія, відблиском затаєних його ідей та мрій, горіти його ідеалами” [11].

Література:

1. Донцов Д. Роздвоєні душі // Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – Львів, 1991. – С.70.
2. Там само. – С.70-71.
3. Донцов Д. Українсько-советські псевдоморфози // Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – С.93., Хвильовий М. На глухій шляху // Хвильовий М. Твори у 2-х т. – Т.1. – К., 1990. – С.177.
4. Донцов Д. Криза нашої літератури // Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – С.47.
5. Там само. – С.47.
6. Голубенко П. Поза межами можливого: памфлети Миколи Хвильового // Сучасність. – 1983. – № 12(272). – С.60-61.
7. Петров В. Діячі української культури – жертви більшовицького терору. – К., 1992 – С.42.
8. Центральний Державний Архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Ф.1. – Оп.1. – С.208.
9. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.1. – Арк.259.
10. Донцов Д. б/м, 1942. – С.2.
11. Донцов Д. Поет ідилії і “чорної лжи” // Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – С.119.

ВИСВІТЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ 1920-30-х рр. У КНИЖЦІ Д.ДОНЦОВА “ДВІ ЛІТЕРАТУРИ НАШОЇ ДОБИ”

Книжка Д.Донцова, яка мала два видання (1935, 1958 рр.), складається з статей, опублікованих автором переважно в 1920-30-х роках в журналах “Літературно-науковий вісник” і “Вісник”. Всі вони об’єднані загальною метою, як зазначив автор в передмові до другого видання: “Заналізувати найяскравіші вияви... декаденсу в українській літературі, від XIX віку, через большевицьких авторів, до наших днів, – по-перше: протиставити тому процесові розкладу – авторів духовного підйому і моральної регенерації – по-друге: і по-третє – накреслити високі завдання літератури та її велетенську роль в відродженню духа нації...” [1]. В чотирьох з цих статей безпосередньо розглядаються питання літературного процесу в Україні в 1920-30-і рр.: “Криза нашої літератури”. “Роздвоєні душі” (публікувалася в журналі під назвою “Невільники доктрини”), “Українсько-советські псевдоморфози”, “Поет ідилії і “чорної ретичні засади, спираючись на які автор книжки здійснює критику української літератури. З яких же позицій аналізує Донцов українську літературу, зокрема 1920-30-х рр.? Позиції ці визначаються світоглядом цього теоретика української державності, українського ідеалізму та націоналізму. В 20-і рр. Донцов починає розвивати ідеї ідеологічної чистоти, віри, ірраціональності й волі, які будуть домінувати в його мисленні пізніше [2]. Важливим елементом його світогляду, одним з принципів, на яких повинні б ґрунтуватися зусилля, скеровані на побудову української державності, стала впевненість у необхідності сильного відчуття мети й волі. Для цього, приходив він до висновку, потрібні не тільки нові політичні інституції, але також “нові люди”, інші патріоти, іншого духовного складу особи. Будуть це люди, подібні до давніх варягів, в яких є “під чолом синява озер, неспокій хвиль і далеч необ’ята”. В яких є “тачкоплини як ські утопії, а речі вищого, героїчного порядку: “щоб Дону пацоків-пить”, яких ваблять до себе “мінливі простори і збуджений порив вперед”. Яких девіза – не покійно зносити, а формувати життя” [3].

Тому він вважав, що українська література, “відкидаючи емоції боротьби і руху, цієї основи життя, і трагічного, що дає життю глибину і зміст” [4], виховуючи людину “вигоди, безжурности, привати і миски сочевиці” [5], хворою. Причини цього Донцов вбачав, по-перше, в виробленому віками рабства і занепаді всякої активності нації, пасивно-песимістичному світогляді самої літератури, по-друге, характері сучасної йому доби величезних потрясінь, “революцій не тільки в людській суспільності, але й в людській психіці і науці, штуці, музиці й філософії. в період наглих шарпань і хворобливого кидання, в добу занепаду матеріалізму і зародження ірраціонального неспокійного стремління до нового, в добу розплутання всіх укритих досі енергій, – в такий момент носитися з ідеями пасивної гуманності і безоглядного мрійництва це небезпечна хвороба” [6].

Аналізуючи естетичні засади творів українських радянських поетів та прозаїків П.Тичини, В.Сосюри, М.Семенка, В.Поліщука, Д.Фальківського, О.Слісаренка, Е.Плужника, А.Головка, В.Антоненка-Давидовича, П.Панча, Донцов вказує на трагічну роздвоєність, яка вкрай негативно впливає на їх творчість і взагалі на літературний процес в Україні: “...завше в них найдемо безсиле борикання роздвоєної душі, бунт ображеної національної стихії проти силомість їй накидуваних догматів, чужих нашим історичним споминам, нашому сучасному і нашим мріям про майбутнє” [7]. Така ситуація в літературі виникла через те, що комуністична ідея “показалася на нашому ґрунті нам тим еліксиром, від якого живіше кружляє кров і новими вогнями загоряються очі. Вона стала батоґом, не внутрішнім мотором, а зовнішньою силою, яка жене невільників до їм незнаної мети” [8].

Такий висновок відповідав тогочасній ситуації, що складалася в українському суспільстві і літературному процесі через звинувачення з боку окремих літераторів, партійних та радянських керівників багатьох українських письменників у різних ідеологічних помилках, свідомих відхиленнях від курсу комуністичної партії, зв'язках з націоналістичними закордонними центрами. Донцов показує, як залежність від комуністичної доктрини, викликаючи роздвоєність, дисгармонію і двоєдушність письменників, віддзеркалювалась у їх творах: ...”земля” з одного боку, “голота” та “Ленін-антихрист”, червоний папа – з другого (Тичина), українська “голуба Савоя” – і “московський чорнозем” – і “московська діло Івана Калита (Хвильовий), “український чорнозем” – і “московська культура”, “Україна гострореальна” – і російська комуна (В.Поліщук), свій Месія – і чужий Месія (Коряк), “лісова ідеологія” національної України – і тих, що хочуть зробити з неї край “потоптаних рабів”

(Антоненко-Давидович), Україна і – “Юг Росії”, нація – і провінція (той самий Поліщук) – ось в яких суперечностях, мов у зачарованім колі, б’ється “двістірозіп’ята” душа тих гермафродитів [9].

На думку Д.Донцова, існує зв’язок між розвитком літератури і суспільно-політичним розвитком української нації. Зв’язок цей двобічного спрямування. З одного боку, наслідком переважаючого в українській літературі пасивно-песимістичного світогляду є “неісторична нація”, нарід Провансу, провінції, далекої від гамору великих історичних шляхів, з притушеною психікою того, ким командує, який борониться лише підносячи руки догори, любить “неутральство”, який не засмакував уповні самостійного життя, щастя боротьби і підкорення інших своїй волі” [10]. Але, з другого боку, підкреслював Донцов, тільки наявність незалежної української держави забезпечить справжній розвиток літератури: “Випадок Рильського (як і Тичини й Сосюри) стверджує, що можливий справжній розвій літератури чи культури, поки на їх стороні не стане власний меч. Тільки тоді духовна творчість України буде національною не тільки мовою, а й духом, пульсувати всіма почуттями, пожаданнями і стремліннями національного генія, відблиском затаєних його мрій та ідей, горіти його ідеалами” [11]. Незважаючи на існування такого зв’язку між розвитком літератури і суспільно-політичним розвитком нації, не враховуючи, що після поразки національно-державних змагань 1917-1920 рр. багато хто з українських літераторів став убачати в творчості альтернативний засіб самобутності свого народу, категорично вимагаючи, щоб кожен без винятку літературний твір сприяв формуванню ментальності борця, яка цінніша за гуманізм [12], Донцов оцінює всю українську радянську літературу як занепадницьку. Таким чином, оцінка Донцовим української радянської літератури 20-30-х рр. є однією, часом непослідовною і вкрай суб’єктивною, причому постійно упродовж не тільки міжвоєнного, а й повоєнного періоду його творчості.

Література:

1. Донцов Д. Дві літератури нашої доби (Репринтне відтворення видання 1958 р.) – Львів, 1991. – С.5.
2. Мотиль О. Дмитро Донцов // Політологічні читання. – 1992. – № 1. – С.276.
3. Кузьо Т. ОУН в Україні. Дмитро Донцов і закордонна частина ОУН // Сучасність. – 1992. – №12. – С.34.
4. Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – С.153.
5. Там само. – С.66.
6. Там само. – С.67.
7. Там само. – С.89.
9. Там само. – С.85-86.
10. Там само. – С.204.

ба”, “як отара” (С.96). Часто представників цієї касты автор порівнює з відомими на той час історичними особами: “як Шевченко” (С.125), “як Хмельницький”, “як Острияниця” (С.107). У реченнях посиленої експресії для увиразнення подібності Д.Донцов іноді пропускає сполучник: “Провідна верства – голова нації”, “їх коса – шабля, їх борона – спис, їх їжа – “вози залізної тарані”, їх мандрівка – не чумацька мандрівка в Крим по сіль, а Сіркові скоки на татарські гнізда шершенів у Криму” (С.250).

3. У творі знаходимо кілька видів сполучникових порівнянь при однорідних членах речення, співвідносних своїм значенням:

1) порівняння тотожності, яким автор показує однаковість, рівнозначність, рівність порівнюваного з порівнюваним, що виражається парним сполучником як-так, наприклад: “Як героїчну культуру київської державности, так і героїчну культуру київської, козацької духовности відкидала наша демократія” (С.69). “Подібна м’якотілість була чужа нашій правлячій касті як старого князівського Києва, так і козацької України” (С.206);

2) порівняння при зіставленні кількості, міри, якості, що виражаються сполучником ніж, аніж, при співвідношенні сполучника з прислівником або прикметником вищого ступеня, напр.: “Козацтво створено з іншого шляхетнішого металу, ніж загал людности” (С.154). “Каста правителів, не назвою, а суттю, – повинна бути окремою громадою, зліпленою з іншої глини, викута з іншого металу, ніж інертна, байдужа, хитлива маса” (С.131). Крім майстерного використання оригінальних порівняльних конструкцій, твір вражає багатством порівнянь (у готовому вигляді або перефразованих), так тіло державного організму, підвладна верста, слідує за тою думкою “мов загнуданий звір”, за тою мислею, що як було почуття героя Франка, який батоном гнав до своєї цілі юрбу з “плебейськими інстинктами”, гнав “немов лінивий скот в вогонь, у січу, в труди і в небезпеки” (С.279). Т.Шевченко: “Море Шевченка” казиться, клекотить наче скажене, то стогне, то висе мов сірий бугай” (С.246). М.стоевського віконт М. де Вогюе, що сила предтечів більшовиків (і очеється в характері кількох людей”, в “їх напруженій до краю волі, в їх і браку відваги представників влади” тодішньої, вже абдикуючої духово еліти” (С.238).

Усі порівняльні конструкції, вжиті Д.Донцовим, образні, виразні, логічно вмонтовані і підпорядковані основній меті його твору – “накреслити ідеал нової суспільності, обрис і основні прикмети її касти, її суспільної організації”.

Ковальчук О.Т.
(Ніжин)

Д.ДОНЦОВ ПРО ПОНЯТТЯ “КРАСА” (ОСОБЛИВОСТІ ТРАКТУВАННЯ)

Д.Донцов у першу чергу політик. Це зумовило прикладну роль проблем естетичних, які осмислювалися ним у широкому колі історіософських та політологічних питань.

До естетичних проблем Д.Донцов найактивніше звертається у 20-х – 30-х рр. Це, як стверджує вчений, особлива доба – час “тривожний і вагітний в непередбаченні подій” [1,255], “апокаліптична епоха”, коли “прийшли чотири вершники у великий День Гніву” [1,279].

Щоб вийти на поле історичних змагань, нація мусить створити “нову касту” (головна передумова формування держави, – невтомно повторює Д.Донцов, – наявність сильної, активної “провідної верстви”). Ідеали “касти ліпших людей”, зрештою, і стануть тим необхідним державотворчим чинником, якого так потребує Україна, бо тільки під її впливом може сформуватися відповідна система поглядів у провідників нації: “Від того, в що вірить, що любить, а що ненавидить людина провідної верстви, в чім бачить вона ідею правди, добра і краси, – від того залежать мотиви вчинків тих, що стоять на чолі нації, а – в відтинку фізичним – їх акція” [1,5].

Але, щоб виховувати українську еліту і в підсумку одержати необхідний державотворчий результат, треба переосмислити традиційне для нашого народу розуміння краси, бо, цитує Д.Донцов Ніцше, “Від того, чого вони прикладають оцінку: “де гарне”, залежить сила і одиниці нації”.

Протягом століть (і це вчений невтомно і аргументовано доводить на безлічі прикладів) в українському суспільстві панував ідеал “чистої краси” – “однобокої “краси”, яка витворила царство, де все “упорядковане”, не любить...напотикатися на тверді і граде “око”, звикле до “гармонії”, не любить...стагнації, нчасті лінії, на неугнуті характеря” [1,49]. Це краса спокою і стагнації, це “мертва “краса”, ідеологи якої уникають героїки. Натомість панує там почуття суму, жалю, милосердя і “безутішний розманіжуючий плач”

[1,55]. У підсумку за цим проглядає примара смерті: вона, говорить Д.Донцов, “є той момент, який неспостережно криється в поняттю так однобоко зрозумілого ідеалу краси” [1,66].

Новій добі не відповідає старий ідеал “статичної “краси”. Треба зруйнувати “культ непорушної краси”, інакше ми розійдемося з духом епохи, з часом “величезних потрясінь”.

Звідки у нас візьметься новий ідеал? Д.Донцов стверджує – існує “два або кілька ідеалів краси” і “пропасть між ними” [1,237].

Діалектика пошуку та утвердження нового ідеалу цікава: вчений не заперечує, що краса і гармонія всесвіту – це річ видима і зрозуміла. Але треба “подивляти ті сили, ту енергію, які створюють цю гармонію”. У результаті стане зрозуміло, що світ неможливий без двох сторін – “краси і гармонії, енергії і сили” [1,47]. Відповідно до цих полюсів – спокій, гармонія і нуртування, боротьба – формуються дві естетики, які ґрунтуються на різних типах тональності життєвих емоцій: “Радість життя – утверджуючи “світ як волю”, як поле битви, де приймає навіть конфліктів”. Відповідно змінюється уявлення про красу – “краса в ге-краси” постає “краса пекла”.

Краса “змагання хоч і без надії” [1,293] народжує нову філософію життя – “Трагічний оптимізм ... особлива філософія життя. Тільки вона дає відвагу жити і вмирати. Тільки в ній – дійсна краса” [1,279]. Обрав шлях до гармонії – “життя йде наперед також принципово інший вопротилежних напружень, бо полярність життя є його підставою, бо до гармонії йдеться через дисгармонію” [1,276].

Роздуми Д.Донцова спираються на солідну культурологічну базу. У європейському мистецтві він виразно простежує дві лінії, “дві естетики, Сент-Бева, Бенедето Кроче, а також з діяльністю теоретиків та практиків Д.Донцов спрощення), головним чином принципу опозиції – не уникає поза “волею, пристрастю, пожаданням, мораллю, світоглядом” [1,226], культивує мистецтво тенденційне, переплетене з “нав’язуванням” життю свого ідеалу краси, динамічного, вольового, що йде від людських зма-гань.

Аналогічні дві лінії бачить він і в українському мистецтві (при безумовній перевазі елемента пасивного). Митці формотворчого типу – поодинокий виняток: Шевченко, Леся Українка і “спорадично в хвилини його просвіту” [2,150] – Франко. Д.Донцов чітко формулює різницю між двома ідеалами краси на прикладі творчості Шевченка і Федьковича: “Дві філософії гарного. В Шевченка – гарне, це упоєння життям, хоч би грізним, гарне, це запал панувати, формувати життя. У Федьковича – гарне, це “добре жити” і ні за чим “не тужити” [1,234]. Д.Донцов напружено шукає ознаки вольового мистецтва у літературі сучасній, мистецтва героїчного, здатного створити новий “великий стиль”. На Радянській Україні, проглянувши творчість Рильського, Плужника, Головка, Тичини й ін., він не знаходить митців, які могли б взяти добу “в карби, в форму” [1,256]. І все ж такі митці “вже родяться і ділають” [1,257]. До них він зараховує Е.Маланюка, О.Телігу, Л.Мосендза, Ю.Клена, “герольда нової краси” – О.Ольжича. Саме вони – ті трагічні оптимісти, які відкрили красу в героїці.

Поряд з надією у Д.Донцова чується і відчай: світ української літератури так і залишається полем квиління, плачу, войовничої боротьби з героєм активним – “Цікаво, що в тім відношенні нічого не помогла революція, нічого не допоміг Шевченко. Все, як було” [1,275].

Але це лише один полъос. На іншому – голос митців, розбуджених Д.Донцовим, тих, кому він відкрив очі, дав надію: “...часом ми задихалися. Аж ось несподівано ... перше число відновленого Літературно-Наукового Вісника. Ім’я редактора – “Д-р Д.Донцов” – ми вже чули, але тільки ім’я ... Але від того першого числа ЛНВ вже дихнуло на нас першим передчуттям можливої відповіді. Це вже було щось як би прорив облоги ... як би відзискання ... вільних рухів після довгого спаралізування” [3,167].

Література:

1. Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – Львів, 1991.
2. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991.
3. Маланюк Е. Дмитро Донцов // Основа. – 1993. – №1.

*Kaim C.M.
(Київ)*

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК МІФ У ТВОРЧОСТІ ДМИТРА ДОНЦОВА

Наприкінці ХХ ст. ми з впевненістю можемо сказати, що проблема Тараса Шевченка досі завелика, заважка для нас. Про це вдало вислови-

вся Михайло Рудницький: “Завдячуємо ми йому так багато, що з вдячності не знаємо чим іше його звеличати. Земляки всіх світоглядів і вір, класів і партій признали в ньому “свого”, і то “свого” не в тому значенні, що він великий поет і пробудник нашого національного життя, а таки їх ідейний однодумець. Таким робом маємо Шевченка – глибоко релігійну людину та атеїста, націоналіста й соціаліста, гетьманця та комуніста” [1].

Проблему, накреслену Михайлом Рудницьким, можна сформулювати по-іншому. Не маючи належної теоретико-методологічної бази, а голов-но через сумно відому “потребу часу”, відсутність нормального державного життя, постать Тараса Шевченка виступала в наукових розвідках складовою частиною нерідко діаметрально протилежних авторських міфів. Так само утилітарно експлуатувалася його власна міфологія. Хоч сам цей факт не є дивним. Якщо Шевченко, міфологізуючи минувшину України, переводив конкретні історичні факти на мову містики (символічно-трансцендентного суб’єктивістського розуміння, розрахованого на обмежене коло “посвячених”), то закономірним було б припустити пізніше використання самої його творчості для творення нових національних міфів. Чи не найяскравішим “міфологізатором” Тараса Шевченка всіх часів став Дмитро Донцов, Ні в кого не викликає почуття протесту назва книжки Григорія Грабовича “Поет як міфотворець”. Проте Леонід Плющ з настирливістю відомого персонажа Ежена Іонеску все, пов’язане з творенням сучасної міфології, ототожнює з фашизмом. Йому невідомі праці Олександра Потебні, Романа Якобсона, Юрія Лотмана про суть міфології, її внутрішній зміст та місце в культурі [2]. Незважаючи на благородну тему викриття нео-комунізму, писання Леоніда Плюща виглядають канібальством стосовно української традиції. Адже українське мислення взагалі й етнософія зокрема мають виразно міфологічний, міфологізований характер. Суспільство “здорового глузду” при повній відсутності міфотворчого моменту – також міф, до того ж утопічний. Справді, з містикою не жартують. Згадаємо комунікативний резонанс наскрізь міфологічної пропаганди нацизму, пізніше – цілої суспільної свідомості гітлерівської Німеччини. Це був науково обгрунтований “злочинний романтизм” зі свідомим розрахунком на певні суспільні наслідки. Оксана Забужко розкриває суть його злочинності: “...тоталітаризм викреслив установлений ще в епоху Романтизму знак рівності між народом і культурою, натомість ототожнивши народ з державою, так що в масовій свідомості “націоналізм” поступово зрісся з “нацизмом”. Ствердимо тут без доказів (це окрема тема), що Дмитро Донцов, як до нього Микола Міхновський, будував

свою систему завжди виходячи з розуміння українського націоналізму як проблеми культури.

Донцов був яскравим представником романтизму. Значення його творчості щодо формування модерної української ідеї в умовах бездержавності важко переоцінити. Зокрема в літературознавстві він формулював своє завдання так: "Слово, а тим більше поезія, яку розглядати є головним обов'язком критика" [4]. У статті "Трагічний оптимізм Дмитра Донцова" я визначив його метод як "політичне літературознавство", маючи на увазі той факт, що його літературознавчі твори є одночасно художніми текстами. Міфотворчість – одна з їхніх головних функцій. З погляду розуміння комунікативного значення національного міфу, спірного для обох ірраціоналізму, стремління до екзистенціалізму й виразного романтичного світогляду, Дмитро Донцов виступає безпосереднім спадкоємцем Тараса Шевченка. Донцовська послідовність у романтизмі та міфотворчості не має рівних після Кобзаря. Міф Шевченка, творений Дмитром Донцовим, складається з комплексу аксіом, які читач мусив закарбувати у своїй свідомості. По-перше, Шевченко уособлює собою велич людської особистості, яку не можуть зламати ніякі випробування, – яка височіє над суетою. "Коли він з'явився на Україні, з своїм словом, – на дрібних людей напав жах". В цьому пояснюється екзистенціальне спрямування міфу.

По-друге, "основний тон його поезії – це віра в Бога, пристрасна любов до своєї країни і поняття честі, особистої гідності. І чи не нагадує це гасло старої шевалерії французької?". Тут ми подибуємо відому донцовську тезу про окцидентальність українського світогляду. Звичайно, в трактуванні Донцова, його виразником не міг не бути Тарас Шевченко.

По-третє, Шевченко виступає духовним нащадком лицарства запорозького, несе ідею лицарства далі. "Спонтанний вибух давньої України в 1917 р. (загальмований Швейкама) – викликало не що інше, як героїка Шевченка. Вона й має бути нашим Заповітом, коли ми хочемо бути нацією, а не міліонами підневольних "свинопасів". Йдеться про відродження козацької постави українця – воїна і господаря, – підтоптаной на сотні років імперією. По-четверте, Дмитро Донцов абсолютизує постать Тараса Шевченка, звертаючись безпосередньо до містики. З одного боку, Шевченко – мірило правди, своєрідний канон, який неможливо порушити. Він не "реакціонер", "кепський поет", не "звеличник різунства" (за Драгомановим), не "сльозами вмитий страждальник за долю "сірого люду", не "протестант проти чужого економічного соціального (іноді й політичного) гніту". Представляти його таким, значить робити з велетня карлика. Таким він не був. З другого боку, Донцов особливо наголошує

релігійний момент. Шевченко виступає у нього пророком у Біблійному значенні цього поняття. “Був справжнім пророком, а в його проповіді шукати відбитки світогляду селянського так само недоречно, як в проповіді деяких апостолів – світогляду рибальського. Ті з ловців риб стали ловцями людських сердець, він, внук гайдамаки, ще юнаком став ловцем людських душ. Робив це вогнем свого слова, яким опалила його сила Духа, “глаголавшого пророки” (через пророків)”. “Був голосом вопіючого в пустині”. Тут ми підходимо до п’ятої складової міфу, яку умовно означимо (за назвою глави) “містикою могил козацьких”. Дух народу незнищимий, він може занепадати і відроджуватися, але він завжди живе: “...треба щоб встали з могили ті, що будували й формували Україну, вся стародавня підземна традиція нашого краю, вся містика його, якою до глибини своєї душі був перейнятий пророк нової України”. Це зайве підтвердження романтизму Д.Донцова.

І, нарешті, шоста частина міфу. “Основний наказ Шевченка це те, що на Україні має бути привернена своя Правда, своя Сила й своя Воля”. Цими словами Дмитро Донцов вказує на культурне підґрунтя міфу в його семіотичному значенні [5].

Чи може авторський міф, побудований з ідеологічною метою, бути проблемою культури? Так, може. Дмитро Донцов добре зрозумів значення динаміки міфів-архетипів. Власне вся його творчість була спрямована на пошкваллення цієї динаміки. Сьогодні нереалізована, не втілена в життя (в умовах перехідного етапу державобудування, що затягнув-та пропагандивної) міфотворчості. В даному випадку не може бути жодяк різнорівневі поняття. Тому знову і знову ми повертаємося до канону – міфу Тараса Шевченка, створеного Дмитром Донцовим.

Література:

1. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. – Львів, 1936. – С.51.
2. Потєбня А. Теоретическая поэтика. – М., 1990; Якобсон Р. Статуя в поэтической мифологии Пушкина // Работы по поэтике. – М., 1987; Лотман Ю., Минц З. Литература и мифология // Труды по знаковым системам. – XIII. – Тарту, 1981.
3. Забужко О. Українство як філософська проблема на сучасному етапі // Слово і час. – 1992. – Ч.8. – С.31.
4. Донцов Д. Туга за героїчним. – Лондон, 1953. – С.4.
5. Лотман Ю. О семиотическом механизме культуры // Радуга Таллина. – 1992. – №6.

НЕПРИМИРЕННІ СОРАТНИКИ (ІДЕОЛОГІЇ Д.ДОНЦОВА ТА М.ХВИЛЬОВОГО)

На початку 20-х рр. Визвольні змагання українського народу завершилися остаточним крахом. До цього призвели, безумовно, насамперед зовнішні чинники: 1) двохстлітнє заросійщення й зросійщення Наддніпрянщини, 2) російсько-більшовицька та польська окупації, 3) відмова Антанти підтримати Україну при повній підтримці Польщі та білої Росії. Але разом з тим фатальними виявилися бодай три кричущі помилки самої Центральної Ради: 1) захоплення демократизацією при занедбанні державотворення (що погубило й демократію), жертвування національними інтересами на угоду класовим, партійним, регіональним русофіномництвом, невиліковний федералізм, прямо якимось патологічне русофілство; 2) самовбивчий пацифізм перед видом наростаючої російської загрози. Усі ці три помилки, як і десятки інших, були закладені ще драгоманівством, у всіх них спільний корінь – соціалістичне світобачення.

Зазнавши цілковитої поразки, українство опинилося перед пекучими питаннями: чому це сталося? як повести боротьбу далі, аби завершити її успішно? Найвичерпніші, найсуголосніші добі відповіді на ці питання дали Д.Донцов і М.Хвильовий, тому вони й стали фактично драматургами української ідеології цього періоду. Зовні такі непримиренні антагоністи, обидва вони мали практично одноплосинні погляди, обидва, на жаль, продовжили традицію не стільки Шевченка, як Драгоманова.

Насамперед з'ясуємо, бодай побіжно, світобачення Д.Донцова. Мислитель точно, як ніхто, означив прорахунки вчорашніх провідників нації, ґрунтовно розкритикував їхніх ідейних батьків П.Куліша і М.Драгоманова. Та розтриждиклята схильність людського духу рухатися тільки крайнощами досягла тут апогею. Кожну крайність попередників Донцов замінив протилежною: 1) атеїзм – фанатичною, а тому безбожною релігійністю; 2) м'якотілість, потурання волі натовпу – солдафонством, масовізм – вождизмом; 3) анархізм – всепоглинаючим, всезаступаючим державництвом; 4) антисепаратизм – ксенофобією; 5) пацифізм – мілітаризмом; 6) гіпертолерантність – межевою нетерпимістю до інакодумства; 7) антиромантизм – зневагою до “малих діл”, “сірої праці”. Вичерпно ілюструють все тільки-но сказане хоча б дві фундаментальні роботи: “Націоналізм” (1926 р.) та “Дух нашої давнини” (1943 р.).

При всій романтичності, ідеалізмі Донцов виявився чи не найбільшим (найраціональнішим) прагматиком серед українців. Донцов рішуче “взяв собі за вчительку природу” і прийшов до висновку: у світі людина людині, держава державі – вовк, отож порятунок України можливий лише за умови перетворення її з вівці на вовка (яким вона нібито колись і була, та тільки непомітно “звівціла”). Таким чином, в основі донцовського світобачення лежав тоталітаризм.

Ось чому Донцов так часто захоплювався російським більшовизмом і наполегливо радив співвітчизникам прийняти правила гри ворога: “Більшовизм тим небезпечний, що почасти оминув помилку, в яку впала демократія” [1]. Ось чому Донцов не бачив різниці між громадою, народом – і натовпом: “Базою творення провідної верстви є для мене не містичний “демос”, не маса (демократія)”, “Людина маси ніколи не різьбить собі завтрашнього дня, лише шукає, як пристосуватися до сьогоднішнього або до того завтра, яке їй, інертній матерії, вирізьблять інші”. Ось чому вважав коренем усіх зол в Україні навіть не малоросійство, не москальство, не соціалізм (що, нібито, лише наслідки), а демократію, яка, мовляв, чумою суне на Європу. Навіть крах Гетьманщини виводив з того, що “панство стало задемократичне, з інстинктами не лицарськими, а підвладного демоса” [2].

Мислитель навмисно підкреслював, що в основі його філософії лежить ніцшеанство. В уяві Донцова охлократія, пропагована драгоманівцями, і є демократія.

Донцов цілком справедливо критикував інтелігентів-поступовців за небезпечну, в суті соціалістичну теорію, нібито індивід є чистий продукт середовища. І справді, людина є не тільки об’єкт, але й не тільки суб’єкт. Проте ні для Ніцше, ні для його українського учня така логіка була неприйнятною. Отож, вони не могли припустити, що масовізм (плебейство) породжується не чим іншим, як раціоцентризмом – технократичною цивілізацією, котра об’єктивно насувається на Європу і несе в собі вірус дитячої хвороби соціалізму. Якби вони досягнули цей об’єктивний процес, могли би вносити позитивні корективи, “здушевлювати”, хоч якось гармоніювати. Але вони самі були частками цього процесу й урівноважували крайність єдиним для людини характерним способом – протилежною крайністю: ультраколективізм – ультраіндивідуалізм. Крайнощі змикаються – ніцшеанці, бажаючи порятунку людську душу, також губили її, поділяючи живучих на білих (“надлюдей”) і чорних (“підлюдей”), вели людоство до звірячого колективізму – фашизму. Писання Донцова стали ідеологічною основою українського інтегрального націоналізму.

пер, в силу своєї безпринципності, загубивши до того під собою ґрунт та намацавши несподівані для себе можливості (прискорена українізація), вона робиться “червоною” і йде профанувати міську пролетарську культуру” [5]. Але успадкована крайностеманія примусила Хвильового обізвати “сатаною в бочці” усю селянську, що на той час означало – національну культуру, не дозволила відчутти українського духовного стрижня. І мислитель кинувся позичати його у “чужого краю”. Хвильовий, як і Донцов (обидва ж космополіти-драгоманівці), побачив єдиний порятунок України від москальства й “просвітянства” в “найсучасніших” тоді “огнях” у Європі – в ніцшеанстві. Отож для обох джерело зла вселюдського – “буржуазна демократія”, а рідного – “хохляцька розхлябаність і сахаринність”. Відродити націю можна тільки через “загайаватизовану психіку” сильних людей, “вольовитістю і мужністю, що запліднені розумом”.

Хвильовий і Донцов осягнули, що людство рухається тільки крайнощами і – їхня першопомилка – не виступили проти цього Танатосового закону, а визнали його за об’єктивний (інакше й не могли вчинити матеріалісти). Отож на думку автора “Вальдшнепів”, гіпержіночість можна подолати тільки гіперчоловічістю: “Кіл, очевидно, вибивають колом, і “закобзарену” психіку можна виховати тільки, так би мовити, загайаватизованим “Капіталом” [6].

Але далі все за обраною логікою: культ надлюдини і аж до захоплення фашизмом: “Темперамент фашизму не може не викликати симпатії”, “Фашистська мужня цільність мусить бути ближчою нам від рідної розхлябаной психіки” [7].

Як показало життя, Хвильового поєднував із Донцовим не лише тоталітаристський світогляд, а й глибинний, воістину шевченківського регістру націоналізм. Цю свою грань письменник всіляко притлумлював більшовизмом, космополітизмом, хоча, судячи з творів, завжди романтичною надією, що найголовніше вже зроблено – перемогла “робітничо-селянська революція”, побудова “правильного” соціалізму об’єктивно відведе від України обидві загрози. Сам Хвильовий, ціла генерація націонал-комуністів, котру він представляв, мусили робити вибір, як герої його новели “Я (Романтика)”. Треба було вбити матір (свій корінь, націю, душу, Бога), щоби залишитися вірним революції (більшовизмові). Герой новели вбив, убив багато хто з націонал-по духу – ні. Тоді вбили їх, а з ними і мільйони, мільйони українців, котрих вони привели до ката.

Пригадаймо передсмертну записку Хвильового: “Арешт Ялового – це розстріл цілої генерації... За що? За те, що ми були найрішучими комуністами? Нічого не розумію. За Ялового відповідаю перш за все я, Микола Хвильовий. Отже, як говорить Семенко... Ясно” [8]. Ці важкі, як брили, слова і куля в скроню за ними – саморозплата за принесене, хоч і несвідомо, Україні, за вирок Хвильового своєму світогляду, націонал-комунізму, драгоманізму, раціоналізму взагалі, – і водночас грізне попередження нащадкам.

Ідеології Донцова-Хвильового мають спільний корінь – козацьку грань української душі, проте, сказати б, грань дистильовану, – з неї вивражено всі хліборобські, демократичні риси, котрі були властиві козацтву. В цих ідеологіях химерно, неприродно переплелися українофільство народників та раціоцентризм, космополітичність Драгоманова.

Хвильового завело в глухий кут, згубило те, що намагався бути більшовиком і залишатися українцем, людиною, за його ж власним діагнозом, шукав “такого становища, коли й вівці залишаються цілі, й вовки не почувають голоду”.

Будучи дітьми своєї волонтаристичної епохи, Донцов і Хвильовий не осягнули і не могли осягнути цієї золотосередньої істини. Одначе, попри все, вони засвідчили іманентну українськість і глибоку відданість своїй нації, в найтрагічніший, найбезнадійніший час очолили духовну боротьбу за її визволення. Нарешті, завдяки їхній боротьбі, із їхніх ідеологій виростили через кілька десятиліть націонал-демократичні шістдесятники, які кінець кінцем і привели Україну до серпня 1991-го.

Література:

1. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. – С.302.
2. Там само. – С.28.
3. Хвильовий М. Твори у двох томах. – К., 1990. – Т.2. – С.229.
4. Там само. – С.603.
5. Там само. – С.394.
6. Там само. – С.221.
7. Там само. – С.597.
8. Жулинський М. Талант, що прагнув до зір // Літературна Україна. – 1989. – 17 серпня.

ДМИТРО ДОНЦОВ І ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО НА СКРИЖАЛЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Звертаючись до постаті Дмитра Донцова, задаємо собі питання, а чи усвідомлюємо всю глибину інтелекту і велич національної свідомості цієї особистості? Ще про юного Донцова гідний син свого народу Євген Маланюк писав: "Тій майбутній силі, яку передчував на пустині окраденої України хіба один єдиний "чорнявий студент" з Таврії, треба було щось претиставляти. І Дмитро Донцов починає гарячково на тій пустині шукати. Шукати трудно, рвучко, зигзаючи, почавши від "марксизму" (бо то все ж була якась система), прийшовши до тієї марксизмом "класово" запереченої правди, що міститься в однім слові: НАЦІЯ" [1].

Метою даного дослідження є спроба поставити поруч Дмитра Донцова й Володимира Винниченка – людей, які в житті, незважаючи на спільну мету, не стали один біля одного. Донцов і Винниченко. Дві постаті на небозводі української історії, українських національно-визвольних змагань. Представники двох поколінь, вони йшли кожен своїм шляхом в Українську Революцію, і по різні боки барикад після славних і сумних подій 1917-1919 рр. постали. Винниченко зі своїм комуністичним ідеалом у національній державі і Донцов з єдиним ідеалом вільної суверенної України.

Як непримиренні мученики ідеї, якій не судилося здійснитися за їхнього життя, і Донцов, і Винниченко вважали себе, а в своїх особах багатостраждальну свою Україну, приниженими і скривдженими. Вони стояли на вершині Голгофи і, вдивляючись у минуле, часто звинувачували тих, хто, на їх думку, призвів до катастрофи їх сподівання. Ось лише кілька нещадних думок з цього приводу. "Саме плентання Винниченків у хвості московських демократів і соціалістів, яким Донцов ні одної хвилі не вірив, допровадило до тієї страхітливої катастрофи, яку ми переживаємо і сьогодні" [2], – читаємо в книзі "Дмитро Донцов – ідеолог українського націоналізму" Ростислава Єндика – біографа і палкого прихильника Донцова, який і сам не жаліє гірких і саркастичних висловів своїм противникам. Звертаючись до загальновідомого образу "солодколюбивого" Санчо-Панца, Дмитро Донцов жорстко картає "державолубних" Панц.

Шукає винних і Винниченко. Гіркотою незадоволення пройняті і "Відродження нації", і "Щоденник": "Нема у нас нації. Є темний, осоло-

вілий від всяких історичних дурманів народ. Ми хочемо зробити його нацією, а він дивиться на наші маніпуляції і сердито бурчить” [3]. “А я скаржуся, що нема нації, нема того народу, народу, який би за своє національне існування знайшов би і офіцерів порядних, і чоботи, і набої” [4], – дорікає автор “Маніфесту борцям за визволення”.

Проте меч критиків двосічний (обоюдний). Як Винниченка, так і Донцова, ставлення до яких може бути різним, але байдужим залишити не може, – звинувачують сучасники. Одного – у недостатній рішучості і запродавстві, другого – у надмірній суворості оцінок.

На долю першого дісталася чи не більше, ніж на долю пропашого біблійного грішника Іуди Іскаріота. “Анотована бібліографія” Григорія Костюка – яскраве тому свідчення. Ось лише один із закидів: “Українські соціалісти з В. Винниченком і проф. М. Грушевським на чолі заходилися від самого початку революції з подиву гідною впертістю присипляти розбуджену національну свідомість українських мас дурманом соціалістичного інтернаціоналізму, зогиджуванням національних ідей та звеличуванням поступовості “інтернаціоналізму пролетарської революції” [5].

Коли торкаєшся спадку обох, без перебільшення, велетнів нашої історії і культури, зразу відчуваєш неоднозначність, іноді суперечливість у поглядах, оцінках, ідеалах. Сформовані на одному ґрунті, але маючи різні світогляди, вони усім життям і громадською діяльністю підкреслюють своє кредо. Драгоманівський, Кулішівський тип Винниченка з мрією про “вселюдське щастя” і шевченківський Донцов, який запальним своїм словом, “хрестом і мечем” домагався того щастя для своєї України. Як у політичній, так і у літературній діяльності Донцов і Винниченко стоять нарідно, але далеко попереду своїх сучасників. Пристрашний публіцист, неперевершений літературний критик, та, безперечно, один з найвизначніших на початку і найяскравіший, найпопулярніший майстер українського художнього слова в 20-х рр. нашого століття. Обоє оригінальні і неповторні, обоє керманічі, а не попутники, обоє Предмислителі, пропагатори і втілювачі своїх ідей. Порівняємо: “Серед представників української духовності в сучасному і недавньому минулому займає Дмитро Донцов окреме місце. Він найбільше хвилює нас усіх, бо в йому і роздоріжжя для нас справи встряє по-своєму, по Донцовськи і розділює печеним до білого жару пером розв’язує їх, наче розтином шаблюки”, “Донцов міститься головно в своєму стилі. Стиль твору – це блиск очей, кризь які проглядає дух автора, бо ж саме він передає спосіб його думання. Донцов має відвагу говорити свої власні слова, а тим його стиль є чистий і виразний, річевий і загальнозрозумілий, палкий і воевничий, це

повнокровний стиль і саме він робить з нього оригінального мислителя”, – зауважує Ростислав Єндик.

Ідеал в мистецтві для обох – краса і сила. Аналізуючи стан української літератури, Дмитро Донцов, знову ж із властивою йому непримиренністю й однозначністю, відкидає майже весь доробок її, дорікаючи авторам, за винятком хіба Тараса Шевченка та Лесі Українки, слабосильністю, відсутністю войовничого духу боротьби і служінням лише красі. “Краса і гармонія, енергія і сила – ось два знані нами обличчя світа, дві сторони”, – констатує він, і продовжує, – “Даремно шукатимемо в нашій краснім письменстві. Воно його не має, і – не може мати. Бо брак цих емоцій іманентний літературі, яка служила так однобоко зрозумілому ідеалу краси, яка не знала другого бігуна світа і краси – руху енергії” [6].

Відчувається певна тенденційність оцінок і замовчування таланту, який уже першим своїм твором заявив служіння ідеалам краси і сили. Краси, “що виховується тільки на Україні, але не такої, як малюють деякі з наших письменників” [7], і сили, про яку Іван Франко скаже: “Серед млявої, тонко-аристократичної та малосильної або ординарно-шобльонової та безталанної генерації сучасних українських письменників раптом виринуло щось таке дуже рішуче, мускулисте і повне темпераменту, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоком, що не сіє крізь сито, а валить валом, як саме життя” [8]. Глибокий знавець світової літератури, Дмитро Донцов розглядає українську у контексті останньої. Його обурює застійність, страшна пасивність, замилювання собою рідної літератури, її образи, навіть підняті, на рівні називання, до світових – це лише “карикатури” на великі постаті (Прометей, Дон Кіхот, Заратустра). “Кривим дзеркалом” називає він наше мистецтво слова. “До невпізнання відбився в тім “кривім дзеркалі” і тип Надлюдини Ніцше. В Ніцше він – надлюдина, у Винниченка напроти – підлюдина. Ніцше проповідує любов до дальших, Винниченко – любов до ближніх, до самого себе, до свого тіла і його розперезаних інстинктів насамперед. Світова література багата на світового масштабу образи, образи вільнолюбних Прометейів, могучих Антеїв, Надплодей. Але є серед них місце і людині – з її слабостями і проблемами, з її моральністю і аморальністю, з білими, але й з контрастними темними плямами в душі, і народу, який вільно. А “волі і незалежності не можуть подарувати народам чи клясам. Якщо вони самі не вирвуть собі волі і незалежності, то тих великих скарбів вони ніколи не посідатимуть. А коли їм ці скарби заофірує якийсь доброчинець, то вони не зуміють їх використати і залишаться рабами”. Хай же останні слова Дмитра Донцова не торкнуться народу нашого,

хай згине рабство в душах наших, хай зацвіте пишним садом УКРАЇНА – ДЕРЖАВА.

Література:

1. Маланюк Е. Дмитро Донцов // Основа. – 1993. – № 1.
2. Єндик Р. Дмитро Донцов – ідеолог українського націоналізму. – Мюнхен, 1955. – С.12.
3. Винниченко В. Щоденник. – Едмонтон-Нью-Йорк, 1980. – Т.І. – С.309.
4. Там само. – С.314.
5. Мірчук П. Українська державність 1917-1920. – Філадельфія, 1967. – С.87.
6. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. – С.48-49.
7. Винниченко В. Краса і сила. Повісті та оповідання. – К., 1989. – С.23.
8. Франко І. Новини нашої літератури // "Елисавет" (Кіровоград). – 1993. – 18 березня.

*Нахлік Є.К.
(Львів)*

ДОНЦОВСЬКЕ ПРОТИСТАВЛЕННЯ П.КУЛІША ТА Т.ШЕВЧЕНКА (ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Роль П.Куліша в історії української літератури та культури Д.Донцов з'ясував зазвичай у порівнянні з роллю Т.Г.Шевченка. Головну причину того, що Куліш, почавши "від адорації Шевченка", "скінчив пристрасною негачією свого колишнього кумира" [1], ідеолог "чинного націоналізму" слушно вбачав не в дріб'язковому почутті заздрості чи й навіть ненависті, як І.Франко [2], а у світоглядних і психологічних відмінностях між ними, вважаючи, що обидва ці письменники "різнилися між собою не тільки в поглядах на нашу історію і на шляхи нашого майбутнього національного відродження", "а теж і вдачею, темпераментом". Власне, в останнім і була, на його думку, "суть їх антагонізму" (С.18). З індивідуально-психологічних відмінностей між Кулішем та Шевченком виводив Донцов їхні різні ідеологічні погляди, політичні орієнтації, характер суспільної діяльності, спрямованість літературної творчості, поведінку кожного з них у тих чи інших ситуаціях, цими відмінностями пояснював і необхідність їхніх життєвих шляхів. Із притаманною йому категоричністю він різко протиставляв обох письменників, обгрунтуванню чого навіть присвятив окрему статтю під красномовною назвою "Два антагоністи (П.Куліш та Т.Шевченко)", яку зробив свого роду програмною, відкривши нею друге видання своєї книжки "Дві літератури нашої доби" (Торонто, 1958).

У Куліші Донцов відзначав “ідилічні погляди й настрої” (С.14), “спокійну вдачу” (С.21), тоді як у Шевченкові бачив “психічний гатунок зовсім іншої людини” (С.15). Першого він зараховував до тих темпераментів, що хутко запалювалися одним, а потім другим і хутко остигали”, а другого – до натур, що “пристрасно, глибоко і одностайно горіли одним вогнем” (С.19).

Справді бо, нема підстав абсолютизувати часто вживаний вислів “гарячий Куліш”, – але не тому, що “при частій зміні своїх поглядів, не раз діаметрально собі суперечних, – Куліш обстоював їх, мабуть, з тою зовнішньою експансивністю, за якою не завжди криється глибоке почуття, лише сентиментальна короткотривала вибуховість”. І не тому, що “цю скороминучу зворушливість, наглі вибухи не дуже глибоко закорінені емоції і брали за “гарячість Куліша” (С.19), як припускав Донцов, а тому, що Куліш відзначався широким емоційно-почуттєвим діапазоном – бував і “гарячим”, непогамованим, і “холодним”, розважливим, заховуючи глибокі почуття під зовнішньою стриманістю. Без тривких, глибоко закорінені почуттів, вироблених, у душі й умі виношених переконань, пристрасної віри у власну правоту пізній Куліш не відстоював би своїх неординарних історіософічних поглядів з дивовижною впертістю і наполегливістю, попри рішуче неприйняття і нещадну критику їх – просто-таки “війну” з ним, за висловом М.Зерова, українофілів 70-80-х рр.” [2], у тім числі і колишніх друзів – М.Костомарова, І.Хильчевського, О.Кониського, Д.Мордовцева, В.Барвінського, О.Партицького та ін., – а також радикала І.Франка, російського історика Г.Карпова та галицьких москвофілів. У донцовському протиставленні Шевченка й Куліша наскрізною є думка про те, що в морально-психологічному сенсі вони втілювали “дві касти людей, дві їх породи” (С.123). У статті під промовистою назвою “Роздвоєні душі” (передрук під заголовком “Невільники доктрини”. – ЛНВ. – 1928. – Кн.9) зазначено, буцімто Куліш “заломився” подібно до Гоголя, бо “не бачив творчого в ріднім “бандитизмі” (себто козаччині. – Є.Н.). Таких, як Гоголь і Куліш, було в нас більше. І лише крицева вдача Шевченка не далася зломити ...” (С.71). Подібні міркування повторені ним у “Двох антагоністах”: “Куліш зривався, злітав, падав, в похід збирався і заламувався”, – тоді як “Шевченко горів смолоскипом, світив світильником, в яким ніколи не бракувало олії, який світить і досі” (С.27). Одначе навіть учень Донцова, Маланюк, був іншої думки про Куліша: “Заламувався? Так. але не зломився” [3]. Тезу про Куліша й Шевченка як антагоністів у морально-психологічному плаві Донцов будував значною мірою на тенденційному трактуванні матеріалів слідства у справі Кирило-Мефодіївського

товариства, вдаючись, між іншим, до неправомірного методу: висновок про Куліша царських жандармів (у доповіді Олександрові II від 3 квітня 1856 р.: "... он, вообще, по характеру и свойствам своим, принадлежит к людям спокойным и не опасным..." [4]), він протиставляв спогадам про Шевченка приватних осіб (росіян), які закидали поетові "нетолерантність" у відстоюванні своїх переконань, бо "пристрасно їх боронив" (С.14, 19). До того ж, Шевченко вів себе неоднаково в різних товариствах. Так, Я.Полонському він запам'ятався "людиною надзвичайно безхитрісною, запальною, відвертою і навіть безстрашною у тому розумінні, що помірковані висловлювання його частенько змушували інших боятися за нього або затуляти вуха й тікати", тоді як І.Тургенев згадував, що "він тримався обережно, майже ніколи не висловлював свої думки, ... все ніби стороною пробирався" [5].

Засланому в Тулу Кулішеві Донцов дорікав за "покаянний тон" у листуванні з владою ("подивляє "великодушіе Государя-Императора", що так лагідно "покарав" його"). "На староукраїнську добу, добу незалежності України" дивиться "с ужасом и с жалостью", вважаючи, що "світлий день" для України настав допіру після, як пише Донцов, "анексії її Московщиною" (С.15-16). У цьому "тоні" упереджений у ставленні до Куліша Донцов помилково вбачав відбиття його істинних переконань, не враховуючи, що "покаянні" висловлювання ув'язненого, а потім засланого письменника в листах до О.Орлова, шефа жандармів і головного начальника III відділення (від 29 серпня 1847 р. з Петербурга), і Л.Дубельта, керуючого III відділенням (від 1 листопада 1847 р. з Тули) [6], були зроблені з тактичних міркувань – з надією домогтися якщо не звільнення з заслання, то принаймні, права писати і друкувати, зокрема видати "Чорну раду". На підставі цих висловлювань не можна зробити однозначного висновку про щире каяття Куліша, зрідання ним власних національно-патріотичних переконань (що цього не було, свідчать його спогади в "Жизні Куліша", "Історичному оповіданні", вірші "На незабудь року 1847" та інші твори).

Слід сказати, що "покаянний тон" трапляється і в Шевченкових висловлюваннях як під час слідства у справі Кирило-Мефодіївського товариства, так і на засланні. Наприклад, у протоколі допиту від 21 квітня 1847 р. є такі зізнання поета: "... я ... забыв совесть и страх Божий, дерзнул писать наглости, против моего высочайшего благодетеля, чем довершил свое безумие". Винесений йому вирок Шевченко, згідно з записом III відділення, орієнтовно 30 травня 1847 р., прийняв "с величайшей покорностью, выражал глубочайшую благодарность императору за дарованное ему право выслуги, и с искреннейшим раскаянием, сквозь слю-

зы говорил, что он сам чувствует, сколь низки и преступны были его занятия. По его словам, он ... вдруг попал в круг студентов и других молодых людей, которые совратили его с прямой дороги. Он обещается употребить все старания вполне исправиться и заслужить оказанное к нему снисхождение”.

У листі до В.Жуковського від 10 січня 1850 р. Шевченко, рядовий окремого оренбурзького корпусу, просячи виклопотати йому дозвіл малювати, виправдовувався: “В припадке сумасшествия написал я пасквиль и в 1847 году был сослан в солдаты, в Оренбургский край, с запрещением писать стихи и рисовать что бы то ни было. ...Умоляю вас, жальтесь надо мною, исходотайствуйте мне позволение. Вы это можете – только рисовать. Оживите меня убитого. Напишите графу Орлову обо мне или кому вы найдете лучше, авось...” [7].

На основі цих висловлювань, безперечно, теж аж ніяк не можна робити висновку про щире каяття Шевченка, оскільки продиктовані вони були, ясна річ, тактичним розрахунком – зрозумілим бажанням добитися права бодай на часткову творчу самореалізацію. Матеріали слідчих справ як Шевченка, так і Куліша свідчать, що у стосунках з III відділенням обидва письменники вели себе з гідністю, а тому протиставляти їх поведінку під час слідства і на засланні, вивисуючи першого і принижуючи другого, як це робили по цей бік кордону войовничі науковці більшовицького гарту, а по той бік – не менш войовничий націоналіст Донцов, нема жодних підстав. Донцов дорікав Кулішеві і за те, що той у листах 1857-1858 рр. радив Шевченкові не публікувати деяких творів, а особливо стримуватися з друком “Неофітів”, аби не прогнівити ліберального царя-реформатора Олександра II: “В цих листах яскраво відбивається обережна, переполохана душа українського хуторянина, що боїться нерозважливим словом розгнівати свого пана” (С.20). Але ж сам Шевченко не признавав “Неофітів” для друку, про що сповіщав Куліша 26 січня 1858 р.: “Який там тобі нечистий сказав, що я приготував свої “Неофіти” для друку? І гадки, і думки не мав. Я послав їх тобі тільки почитати, щоб ти бачив, що я тут не склавши руки сиджу” [8]. Слід сказати, що наприкінці життя Шевченко, не ставши поміркованішим у поетичній творчості, зробився, проте, обережнішим у її поширенні: за словами М.Драгоманова, друкував у 1858-1860-х рр. “більше все старе, і навіть не пускав новіших творів у рукописах, як колись, не говорив про них із такими людьми, як Костомаров” [9].

За Донцовим, “дві видатні постаті – Шевченко і П.Куліш” – належали до “двох різних психічних типів”, яких можна знайти в “історії нашої

землі”: “верстви, що очолює націю, формує її культурно, релігійно, національно й політично”, і – “субстрату” (С.11) “підвладної касті”. Перший уявлявся авторові “Духу нашої давнини” спадкоємцем “козацької провідної верстви”, а другий – “нащадком” “хліборобського субстрату”, “представником селяхів-гречкосіїв”, виразником культури “селянської, себто культури нижчої верстви”.

Обстоюване Донцовим розрізнення в багатовіковій історії України “провідної верстви”, “касти організуючої і правлячої”, “панівної”, і “верстви субстратної” заслуговує на увагу, та наскільки правомірно односторонньо пов’язувати Шевченка тільки з першою, а Куліша – з другою? Адже ж, за Кулішевими словами, були вони “представителі двох половин козаччини. Шевченко репрезентував собою правобережну козаччину, що після Андрусівського миру зосталася без старшин і опинилася підглядською кормигою, що втікала на Січ, а з Січі верталась в панські доблядською кормигою, що радувало з гайдамаками...”, а “Куліш походить з того козацтва, що радувало з царськими боярами...” і “спредку-віку не знало панщини ...”. “Можна сказати, що се зійшовся низовий курінник, січовик, із городовим козаком-кармазинником” (Правда. – 1868. – № 4(24). – С.285-286).

Донцов, однак, це Кулішеве усвідомлення себе нащадком городового статечного козацтва, як і пишання своєю “аристократичністю”, назвав “позою або самообманом”: мовляв, “Куліш не був аристократом ні з походження, ні з духа, як це прекрасно довів М.Зеров. Він був з фаху письменником, або урядовцем, або власником невеликого хутора. А його екзгібіції, любов до сентиментальство, нахил до душевної екзгібіції, любов до “задушевних”, розчулених людей, нарешті його каяття перед владою, – все це ледве чи мало в собі щось з аристократизму. Серед тодішньої аристократії чується він зайдою, приблудою” (С.22-23).

Але що ж насправді “прекрасно довів” М.Зеров? У виданому в 1928 р. “Українському письменстві XIX ст.” цей поет і літературознавець спеціально обумовив, що розглядає питання про так званій “аристократизм” Куліша з проекцією на певну ідеологічну ситуацію: “З погляду ідеологічного у нас до недавнього часу заведено було протиставляти Куліша Шевченкові як носія певних аристократичних тенденцій” [10]. В умовах тодішньої політизації українського літературознавства, поширення вульгарно-соціологічних тенденцій частина дослідників марксистської орієнтації інтерпретували дворянське походження Куліша як факт від’ємний, а кріпацьке походження Шевченка – як додатний. За таких обставин Зеров, палкий шанувальник і тонкий поцінувач художнього слова Куліша, був поставлений перед необхідністю якщо не спростувати, то бодай піддати сумніву дворянське походження письменника.

Зеров покликався на довідки, що їх опублікував О.Лазаревський, одначе, прагнучи пристосувати Куліша до тодішньої радянської ідеологічної системи – аби таким чином уберегти його від папложження і забуття, лукавив: з матеріалів, зібраних О.Лазаревським, видно, що предки Куліша по батьківській лінії – мешканці містечка Вороніж поблизу Новгород-Сіверського – належали до козацької старшини, та оскільки в адміністративній системі Гетьманщини не обіймали якихось високих посад, мали незначні чини в таблиці про ранги, то їхні нащадки й не змогли добитися занесення себе в дворянські списки, здобувши право вважатися тільки “особистими” дворянами (батько письменника, Олександр Куліш, в офіційних документах називав себе “дворянином без чину”). П.Куліш, отже, був, по суті, дворянського (аристократичного) походження [11].

До речі, М.Грушевський, спираючись на Кулішеві висловлювання, бачив у ньому представника староукраїнського світу лівобережної козацької (дрібношляхетської) старшини, хуторного “козацько-артистично-аристократичного” прошарку, або “хуторного панства”, по народному “полупанків” (на протипагу “панству” як “можновладній, феодальній верстві”), зараховуючи його водночас до земельної хуторянської української інтелігенції”) [12]. М.Зеров же, услід за Грушевським вказуючи на “полупансько-козацький характер” походження і життєвого шляху Куліша, вже від себе називав його “декласованим інтелігентом-різничинцем” (цей соціальний тип, як відомо, був у пошані в компартійного режиму) і робив рятівний для спадщини письменника, як сподівався, висновок: “Життєвий шлях Куліша – шлях інтелігента-різничинця” [13].

Будучи історично пов’язаними – соціальним походженням, у якому зростали, – із козацтвом, а також “хуторним панством” (Куліш) і найбіднішим, покріпаченим селянством (Шевченко), обидва письменники виступали носіями духу і традицій як “провідної”, козацької, верстви в Україні XVI – XVIII ст., так і “підвладної”, хліборобської, фігурували речниками “культури орачів”.

Стосовно ж своєї сучасності Шевченко і Куліш виражали колективну психологію, погляди й інтереси як націотворчої касті “луччих людей” (творчої та наукової інтелігенції і кращих представників української шляхти), так і “субстрату” – кріпаків і вільних хуторян.

Нещадно розвінчуючи притаманну більшості українців “панцівську філософію” з її ідеалом “насолоди й безжурного спокою”, “ідилії, вигоди”, Донцов підкреслював, що “Шевченко гордив цим ідеалом, представляючи йому ідеал “ришарських синів”, “кепкував з утопій “плебей-гречкосіїв”, які лиш “жито собі сіють” або “картопельку садять”. ...Але

“ідеал”, з якого глузував Шевченко, був, – на думку автора статті “Санчо Панца в літературі і в житті” (1934), – ідеалом напр. Куліша” (С.133, 135, 137). Тенденційно пов’язуючи “хуторянина Куліша” з “типом Санчо-Панца – “вічним типом, який в нас не вмирає”, теоретик “вольового націоналізму” наголошував, що “не Панци, а інші типи потрібні нам, іншого духовного складу люди”, “яких ваблять не кулішівські затишки ... а речі вищого, героїчного порядку ...”, потрібен “тип нової людини”, тип Дон-Кіхота, з яким він ідентифікував Шевченка і Лесю Українку (С.145, 147, 153). Тим часом Маланюк, на протывагу Донцову, в явній полемічній репліці йому, хоч і без згадки його прізвища, назвав Куліша “трагічним Дон-Жуаном і Дон-Кіхотом в одній постаті” [14].

Виходячи зі спрощеного розуміння Куліша, зокрема абсолютизації його хуторянської психології та викривлених уявлень про його хутірську філософію (він нібито понад усе бажав, щоб ніхто його хутірського затишку “не руйнував”, щоб був “порядок господарний”, лад. А хто його дасть – другорядна справа, якось пересидиться. Ось святая святих “Кулішевої психіки”. – С.24), Донцов нав’язував читачам однозначний висновок: “З такою психікою мусів Куліш скінчити прокляттям Шевченкові. Зненавидів його якраз за те, що був це викінчений тип аристократа, в яким втілилися всі прикмети й чесноти козацтва ... передовсім як духовного типу...” (на протывагу “мільйонам свинопасів”).

Необгрунтоване припущення І.Франка про те, ніби Куліш “всюди”, на всіх ділянках літературної, перекладацької та наукової діяльності, “находив ненависну тінь Шевченка”, в чітх “речах”, “образах” та “ідеях” бачив вищий ідейно-художній рівень [15], Донцов доповнив гіпотезою начебто гнітюче усвідомлення Кулішем моральної переваги Шевченка як у творчості, так і в житті: “Мабуть, його самого не раз гризли сумніви. Тому аж до самої могили його невідступно переслідувала тінь його приятеля-ворога Шевченка, його антагоніста, якого вищости ідейної і моральної не міг не признати. В той час, коли він здобував собі ласку удобруханих його покорою царських слуг, переходив Шевченко своєю страшну хресну путь, Куліш покаювся і вернувся до життя, Шевченко був розп’ятий за те, що “карався, мучився, але не каявсь”. Вічний живий докір малодушним” (С.26-27).

Тим часом літературна та епістолярна спадщина Куліша не дає підстав для підтвердження донцовського припущення. У теоретика культури і хутірської філософії були свої уявлення про ідеологічні та морально-етичні вартості, – певно, що інші, ніж у творця доктрини “чинного націоналізму”. Високо пануючи Шевченка як найбільшого поета України, неперевершеного майстра українського віршування, ви-

разника народного духу, патріархально-сімейної моралі та – в окремих творах – національної згоди, пізній Куліш у деяких відношеннях усе ж відчував свою ідейну та моральну вищість порівняно з ним. В ідеологічній сфері він ставив собі в заслугу те, що “недостаткам распушеной музы Шевченка” [16] – революційній пропаганді, оспівуванню народних повстань (“ножів обоюдних”) – і відтак розпалюванню соціально-бунтарських, “руїницьких”, пристрастей серед простолуду – протиставив ідеї національно-культурного поступу, християнського братолюбства, мирних, просвітительських шляхів суспільного прогресу, національної консолідації і класового примирення. З морально-етичного погляду Куліш пишався тим, що, на відміну від Шевченка, був цілеспрямованим, зібраним трудівником, здатним до систематичної копіткої роботи на літературній та науковій ниві. “...Приятелі його, – з обуренням згадував Куліш у листі до О.Барвінського від 12 березня 1876 р., – були приводцями до п’янства, замість того, щоб навчати його історії і соціології... Чого я не робив, щоб визволити з-між них Тараса! Дак що ж? У мене одні уста, а в їх сотня. ...Розлучивши з мосю тверезою бесідою, вели його в таку бесіду, де тільки пили та всячину вигукували: се в їх був лібералізм. Так бувало спочатку, так було і при останці Тарасового віку” [17]. (Той факт, що він відрізнявся від Шевченка помірністю у вживанні алкоголю, Куліш підкреслював неодноразово). З-поміж усіх причетних до справи Кирило-Мефодіївського товариства тільки Шевченка й Куліша царизм засудив за літературні твори, щоправда, неоднаковою мірою: “Мене ... скарано вельми жорстоко ..., а Шевченка ще з більшою дикістю...”, – визнавав сам Куліш [18]. Після арешту й заслання Куліш у глибині душі аж ніяк не покаюся, та й Шевченко все-таки теж “повернувся до життя” (на лихо, з підірваним здоров’ям), а не був “розп’ятий”, як фігурально, проте неточно, висловився схильний до хвацької фрази Донцов. Життєвий подвиг здійснили обидва – полум’яний Шевченко і то “гарячий”, то “холодний” Куліш. У відмінностях же їхніх доль бачиться з перспективи часу не “вічний живий докір малодушним”, а своєрідне взаємодоповнення, кажучи словами Маланюка, “історична рівновага”. Для формування української нації, духовного поступу нашого народу конче потрібне було таке “двоєдине джерело” – Шевченко (“вибух національного підсвідомого”) і Куліш (“перше” в добі Відродження напруження національного інтелекту”) [19].

Література:

1. Донцов Д. Два антагоністи (П.Куліш та Т.Шевченко) // Дві літератури нашої доби (Репринтне відтворення видання 1958 р. Видавництво “Гомін України”, Торонто). – Львів, 1991. – С.11. Далі покликуємося на цю книгу в тексті, зазначаючи в дужках сторінку.

2. Зеров М.К. Українське письменство XIX ст. // Твори: В 2 т. – К., 1990. – Т.2. – С.186.
3. Маланюк Е. Мислі в роковини (1917 – березень 1937) // Його ж. Книга спостережень. Проза. Т.1-2. – Торонто, 1962. – Т.1. – С.131.
4. Кирило-Мефодіївське товариство: В 3 тт. – К., 1990. – Т.2. – С.186.
5. Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982. – С.335, 337.
6. Кирило-Мефодіївське товариство. – Т.2. – С.108-110.
7. Там само. – С.328, 332, 349-350.
8. Шевченко Т.Г. Повне зібр. Творів. – К., 1991. – Т.12. – С.532.
9. Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли й соціалізм // Вибране. – К., 1991. – С.392-393.
10. Зеров М. Українське письменство XIX ст. – С.187.
11. Див.: Александр Лазаревский. Предки П.А.Кулиша // Киевская старина. – 1898. – Кн.9. – С.62-65.
12. Грушевський М. Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості // Україна. – 1927. – Кн.1-2. – С.10, 11, 18-27.
13. Зеров М. Українське письменство XIX ст. – С.190.
14. Маланюк Е. Мислі в роковини (1917 – березень 1937). – С.132.
15. Франко І. Михайло П/етрович/ Старицький. – С.234-235. Про обізнаність Д.Донцова з цією статтею свідчить цитата з неї в “Двох антагоністах” (С.13-14).
16. Куліш П. История воссоединения Руси. – Т.І-ІІІ. – Спб., 1872. – Т.2 – С.25.
17. Цит за: Барвінський О. Спомини з мого життя. Перша часть. – Львів, 1912. – С.263-264.
18. Куліш П.О. Історичне оповідання // Його ж. Хуторна поезія. – Львів, 1882. – С.38.
19. Маланюк Е. Буряне поліття (1917-1927) // Його ж. Книга спостережень. Проза. – Т.1. – С.12.

*Нахлік О.М.
(Львів)*

ТВОРЧІ ВЗАЕМОЗВ'ЯЗКИ Д.ДОНЦОВА ТА Е.МАЛАНЮКА

Першоджерело інтелектуального потягу Евгена Маланюка до політика, публіциста, літературного критика та літературознавця, редактора і видавця Дмитра Донцова – у духовному відродженні, пережитому після краху УНР учорашнім сотником її армії, емігрантом-таборянином під впливом відновленого Донцовим “Літературно-наукового вісника” (Львів, 1922). Це вже було щось якби прорив облоги, якби вихід в широкий світ, якби відзискання вільного духу і вільних рухів – після довгого спаралізування [1].

За влучним спостереженням політичного публіциста і літературного критика Святослава Доленги, свою “несподівану” й “блискучу появу”, “самітній, нестримний і бунтарський похід в українську літературу” Маланюк означив протиставленням себе і своєї творчості “міцно закорененій побутовщині” і “сльозливо-сентиментальній” “стрілецько-козацькій” романтиці, “новим відчуттям України й новим кругом емоцій”, що мало “поважне значіння для розвитку тодішньої української індивідуальності”. Володар “непогамованої” і “месницької крові”, візіонер “ножа й бунту” [2], він послідовно утверджував у власній поезії та есеїстиці суголосний своїй натурі волелюбний, вольовий, авторитарний “дух, яким наповнений увесь доробок” [3] публіциста-націоналіста Донцова. Згідно з поясненнями останнього, це “дух геніальних задумів, смілих формуючих ідей, героїчних рішень, незнищимої енергії в їх переведенні”, “шляхетного віддання великим, не дрібним, плянам”, то дух, без якого “всі зверхні форми держави стають музейними експонатами” і “який одушевляє суспільство, безнастанно мусить давати йому приток оживляючої енергії” [4].

Тим-то автор “Духу нашої давнини” для підтвердження своєї оригінальної, на класичне підґрунтя – філософські твори Платона, Катона, Сквороди, філософічну поезію Лесі Українки – опертої, теорії про дві касти у суспільстві нерідко покликався на віршові рядки Маланюка, щедро інкрустуючи ними свою полум’яну публіцистику. У поезії свого учителя знаходив яскраві образні характеристики двох полярних за духом суспільних верств української нації, небезпідставно вбачаючи в цих віршових висловлюваннях “просвічування” кастового поділу: з одного боку, це люди, зроблені з “варяжської сталі, з візантійської міді”, з “гордим обрисом і гострим зором” на тлі “досвітних заграва степу”, “раса піввелетнів, що “на линях їх сонце і на грудях невидимі знаки” (Е.Маланюк), а з другого, – “нарід мирний і лагідний”, “усміх, ласка матері” серед ідилії “безтурботно працюючого розніженого субстрата”. “І там, де в степ вгризався бій, – цитує Донцов Маланюка, – він плугом гоїв чорні язви і переорював горби. “Коли ж ота “розслабленість ледача”, – читаємо в “Духові нашої давнини”, – приводила до катастрофи тих “розміряних і добродушних,”-нікому було тоді оборонити їх весну від вихору і згуби...” (Е.Маланюк). Роль же захисників віри “підвладної”, “простолюдної” (за Шевченком – “свинопасів”, “тречкосіїв”) Донцов, уточнимо, покладав на верству “організуючу”, “панівну” (“лицарських синів”, за ужитим ним шевченківським висловом), касту “формотворчу, будівну, правлячу”, “мудру, відважну й сильну морально”, прикметну “шляхетністю” і войовничістю”. Висловлюю-

чи свою повагу до носіїв “культури орачів”, Донцов водночас відстоював сквородинську ідею “рівності в нерівності” (“Кожне на своїм місці й відповідно до свого значення”) [5]. Послідовно, у різних іпостасях, протиставляв він людей-плебеїв і людей-панів, наголошуючи, що цей поділ на “аристократів” і “плебеїв” “не є поділом клясовим, соціальним, лише – психологічним, типологічним” [6]. Обумовлюється же цей поділ на протилежні суспільні верстви, за Донцовим, сповідуваними кожною з них ідеалами – “волі”, “слави”, “влади”, “боротьби” (каста панів) або сім’ї, домашнього затишку, добробуту, мирної праці на землі (каста плебеїв).

Свій кастовий поділ Донцов поширював і на літературу: “Дві касти людей, дві їх породи: Шевченко – і П.Куліш. Леся Українка – і Олесь. Рильський і Сосюра – і Ольжич, Теліга, Мосендз, Маланюк, Зеров, Філіпович, Самчук – і Корибутяк...”.

Тому і різні барви “українського світу” – для вищої, ведучої верстви, і – для плебса. І дві літератури” [7]. Важко погодитися із подібною категоричністю. Проте полеміка з автором “Двох літератур нашої доби” – то вже тема іншого дослідження.

Донцов – сповідувач сили й чину, примату духу над матерією – вважав влучною завіршовану Маланюком характеристику сучасної “апокаліптичної епохи” – “горобиної ночі” нашого лихоліття, ночі “зневаги, гвалту й мук”. Поділяв і поетову віру в “наш залізний чин”, дієвість тих, хто радісно прийняв “часи залізни варягів і римлян”, кого Бог слушно послав нам на згубу, аби виточити з нас “сліпу і рабську кров”.

Автор статті “Дмитро Донцов” акцентував на своєчасності появи “чорнявого студента” на “спустошеній і окраденій до нитки сцені Української історії”, куди цей “політичний письменник”, на кшталт М.Барреса, А.Доде, Ортеги-і-Гассета, “або й навіть” О.Шпенглера, вийшов уже зразу сформованим. “З його пристрасним напором речення, з його знищуючим ударом політичної папіри, з його оригінальним, неіснуючим перед тим в нашій публіцистиці – стилем”.

У результаті непростих політичних шукань, “зигзагуючи” (бо почавши від “марксизму”), творець брошур “Націоналізм” (1926) і “Що таке інтернаціоналізм” (1927), за слушним спостереженням його учня-однодумця, врешті-решт протиставив ленінській релігії “величезного фанатизму, динаміки й дисципліни” свою ідеологічну доктрину, “прийшовши до тієї, марксизмом “класово” запереченої правди, що міститься в однім слові: НАЦІЯ”.

Проникливою бачиться мені висловлена Маланюком психологічна характеристика донцовських творінь: “Контроверсія розум-серце, інтелект-інстинкт в писаннях Донцова перебуває постійно. Ця контроверсія в його писаннях залишається не тільки не “розв’язаною”, але й належно не просвітленою. Проблеми характерології, психології, як і філософії взагалі, залишаються поза межами його заінтересовань. Його расовий інстинкт, його національна інтуїція, його жагуча нетерплячість змінити чи поспішити біг історії, його допінгування оспалой й вайлуватой сучасності – поглинають його майже без решти. Політичний публіцист (часом навіть журналіст) постійно відбирає енергію й наполегливість політичному мислителю. Журнальна стаття часом всисає й концентрує в собі ненаписану книгу. Умовини нашої “реальної” дійсності відіграють при цім, очевидно, теж не малу “технічну роллю”.

Щирий поцінувач “вогненно-гострого” донцовського пера, Е.Маланюк, як згадує поет-емігрант Л.Лиман, “обожнював” “Доктора”. Проте, за твердженням того-таки очевидця, між колегами в останній період Маланюкового життя не обійшлося без розходжень – “на ґрунті ставлення до подій на Україні”: “Маланюк радів, що Україна піднімає голову, безмежно радів появі нових письменників, радів оживленню М.Рильського та інших. Донцов, навпаки, стояв на тому, що все нове на Україні – це обман, чорна справа, якась змова і хитрість Москви, передових українських радянських письменників називав лакеями режиму і тому подібне. Маланюк не міг з цим погоджуватися” [8].

Варто, проте, зазначити, що раніше, іще в 20-30-х рр., Донцов, як свідчить його стаття “На перехресних стежках (До літературної кризи на Великій Україні)”, намагався об’єктивно розібратися у літературному процесі в Радянській Україні, констатував, зокрема, винятковість Зерова і Рильського, талановитість Підмогильного, Панча, Хвильового, Головка, щиро бажав українській літературі, в умовах більшовицького диктату жорстко заангажованій, виходу з кризи. Втім, погляди й оцінки змінювалися не тільки у Донцова. Якщо в 20-х роках редактор “Літературно-наукового вісника” й автор “Гербарію” були чи не найпопулярнішими постатями серед українського громадянства в Західній Україні і на еміґрентських націоналістів уже закидало Донцову “загіпнотизованість старої люваження нових” [9], а Маланюкові – чужий для нової доби песимізм його поезії [10]. “Для вас, – дорікав Донцову Б.Ольхівський, – нація не жива істота з тілом і душею, істота, що живе століття, а актуальна арена

для мистецької гри трагічних маланюківських масок (масок, але не облич)" [11].

Робилися зухвалі спроби відкинути утверджувану Донцовим та Маланюком теорію сильного індивідуума, чийй державотворчій волі повинна підкоритися нація. Якщо ті історіософи акцентували на винятковій особистості, то їхні молоді опоненти – на нації. Значна частина новоявлених політиків пишалася тим, що в сучасну їм епоху “людські одиниці стають слугами імператорів своєї нації, країни”, “що новіший диктатор почуває себе головним жовніром і головним робітником своєї країни, більше за всіх обтяженим обов’язками її слугою” [12]. Аристократичний заряд українських визвольних змагань, речниками якого були Донцов та Маланюк (а ще згадаймо історіософа В.Липинського), поступово вичерпувався, рух до державної самостійності демократизувався, шляхетні традиції “нашої давнини” занедбувалися.

Доля духовної спадщини Донцова та Маланюка багато в чому неоднакова, та в чомусь і подібна – і та, й та досі належним чином не вивчена, не осмислена, не засвоєна. Творчий доробок неординарних літературів-мисленників ще не став надбанням тільки історії, не втратив свого ідейного потенціалу, але що в ньому плідне й перспективне – покаже час.

Література:

1. Маланюк Е. Дмитро Донцов (До 75-ліття) // Його ж. Книга спостережень. Т.1-2. – Торонто-Варшава. – Т.2. – С.375.
2. Доленга С. Донцовщина. – Варшава, 1938. – С.44.
3. Маланюк Е. Дмитро Донцов. – С.369.
4. Донцов Д. Дух нашої давнини. 2-е вид. – Регенсбург, 1951. – (Репринт: Дрогобич, 1991). – С.139.
5. Донцов Д. Дух нашої давнини. – С.16, 68, 82-84, 87, 110-112, 156.
6. Донцов Д. Де шукати наших традицій? – Львів, 1938. – С.54-55.
7. Донцов Д. Поет ідилії і “чорної лжи” (М.Рильський). – С.123.
8. Лиман Л. Про щирого друга // Маланюк Е. Земна Мадонна. – Пряшів, 1991. – С.384, 385.
9. Ольхівський Б. Передмова // Доленга С. Донцовщина. – С.VIII.
10. Доленга С. Донцовщина. – С.53.
11. Ольхівський Б. Передмова. – С.XI.
12. Там само. – С.IX-X.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА КОНЦЕПЦІЯ ДМИТРА ДОНЦОВА

Ім'я Дмитра Донцова посідає вагоме місце в історії українського визвольного руху. Ідеолог українського націоналізму, філософ, публіцист, літературний критик – в історії України, за всіх своїх крайнощів, він залишився патріотом.

Ставлення сучасників до цієї постаті переповнене протиріч. “Одні безумовно підносять його гасла на прапор, інші, лякаючи себе “українським фашизмом” і так само не дуже замислюючись, повністю відмовляються від донцовських ідей” [1].

Фахівцям відомі численні суперечності у працях Д.Донцова, його еволюція від атеїзму до войовничої та універсальної релігійності. Тому розкриття особистості філософа, та ще й за умови малочисленності його архівів на Україні, – завдання складне.

Пропонуємо коротку характеристику “літературознавчої” концепції Д.Донцова, не вдаючись до всебічної її оцінки, що є складовою частиною його загальної філософії.

Дмитро Іванович Донцов, за складом свого мислення (художньо-поетичного), творив скоріше “поетичне літературознавство”, ніж наукове. Головним завданням усієї його діяльності було збагнути причину державного занепаду, духовного приниження українського народу, деформації його психіки. Він узяв на себе місію виявлення психологічної суті української нації, що включала в себе виховання нової людини, підняття духу нації. Свої твердження підкріплював прикладами з художніх творів, уважаючи літературу одним з найбільших виразників духовного стану народу, його психології. Літературознавство було важливим об'єктом його творчих шукань. У літературознавчих працях Донцова знайшли вияв усі поняття його складної філософії. Це концепції “ієрархізованого суспільства”, “правлячої касті”, монопартійної диктатури, “націоналізму”, релігії, “особистої свободи і незайманості особи” та ін., основані на донцовському екзистенціалізмі з усіма притаманними цьому авторові протиріччями та упередженнями.

Історію української літератури Донцов розглядає як композиційно нерозривну ідейно-психологічну структуру. Відповідні зміни у духовній атмосфері суспільства – причина занепаду чи піднесення літератури. Донцов вважає, що на Україні існують “дві виключаючі одна одну літератури. Одна література спрямована на опис об'єктивної явності, краси-

вої чи навпаки, завданням другої є пошук тієї сили, що заставляє цю явність бути такою". З теорією Донцова перегукується фундаментальна "Історія української літератури" Д.Чижевського, що видана в Лондоні в 1956 році. Чижевський також визначає два загальних напрямки у літературі й вважає, як і Донцов, що "краса не є єдиною естетичною цінністю твору, поруч краси стоять інші цінності, та до естетичної сфери приймається навіть незугарне" [2].

Перш за все, за концепцією Донцова, цінується внесок митця в літературу як засіб зміцнення духу нації. А потім уже доходить до формального розгляду його творчості. Ці погляди розвинуті у його праці "Наша доба і література".

З цієї ж книги виходить друга найхарактерніша риса його літературознавчої концепції: "важна не тенденція, не напрямок, не число, не школа – важне внутрішнє "я" поета, напруженість волі, гострість вразливості, інтенсивність сприймання, агресивність захопленнь... Коротко – важна індивідуальність митця" [3]. Тобто важливе значення має життєва настанова митця, а під яким гаслом вона представлена – це другорядний чинник. На основі цього Донцов, наприклад, стверджує, що "Хвильовий – навіть у чисто комуністичних творах...далеко ближчий, скажім, до "фашистів" Маланюка та Ольжича, аніж до мармелядного комуніста Тичини" [4]. Третьою характерною рисою літературознавчої концепції Донцова є особиста відповідальність кожного письменника за долю культури та літератури. Письменника Д.Донцов розглядає як духовного провідника нації. А духовну деградацію вбачає у зраді провідної касті. Донцов розрізняє три періоди занепаду української верхівки: XV-XVI ст. – спольщення староруської аристократії, XVIII ст. – зросійщення козацької шляхти, XIX ст. – сподвижники Шевченка Костомаров і Куліш перекручують Шевченкові ідеї, пропонують своїй генерації фальшиві ідеали, а потім зраджують народ. Сюди ж він відносить Драгоманова, Шаповала, Винниченка та Грушевського. Цьому напрямкові протиставлені провідники "вільного духу" – Сковорода, Шевченко, Леся Українка і пізніше – Хвильовий, Теліга, Ольжич. Філософія Донцова ділить цих письменників на дві касті: "панську, героїчну, володарську (козацько-лицарську)" і касту "духовних плебеїв" (стаття "Шевченко і Драгоманов"). І, звичайно, виразники ідей цих двох каст – представляють "дві літератури".

Письменником, який представляв "орден" в Україні XX-го ст., Донцов вважав М.Хвильового. При досить негативному ставленні до ідей Донцова, все ж не викликає сумніву, що М.Хвильового до ідей Донцова, – незважаючи на його "хвильовізм", – за словами дослідника С.Квіта, – представляють

комуністичну форму вираження – це наддніпрянський “донцовізм”, відбиття тих же духовно-політичних процесів розвитку нації” [5].

Вважаємо, що основою всіх концепцій Донцова була позиція екстенціоналізму, “правда своєї породи”, його войовнича релігійність. Біблію “з її суворим поглядом на життя, – як пише він у статті “Шевченко і Драгоманов”, – добра і зла, з гострим відчуттям вини і кари” [6], Донцов вважав за невичерпне джерело натхнення для митця. Крім цього, основними чинниками творчості і дій провідників нації, за Донцовим, були: “внутрішня релігія”, “дух предків”, “патос творця”, “правда своєї породи”, “національний інстинкт”. Підняття духу нації на рівні інстинкту виправдовується з тієї причини, що в національній свідомості народу були наявні майже непоправні втрати. Однозначний погляд Донцова на взаємозалежність культур і літератур різних народів. Він войовничий противник насильницького впливу культури однієї нації на культуру іншої, зокрема, російської на українську. Як позицію справжнього митця і особливу філософію життя в бурхливий і непевний час виборювання власної державності цей діяч розглядає трагічний оптимізм.

Як силу, що зможе протистояти руйнуванню літератури, культури, деградації нації – Донцов бачить силу відродженого з джерел наших власних традицій животворящего духа, “плоть нічтоже, Дух животворить”. Підсумовуючи, визначимо найсуттєвіші риси літературознавчої концепції Д. Донцова. Основа їх – це наявність двох літератур на Україні і, відповідно, двох “каст” провідників у нації. Звідси:

1. Найбільше значення має індивідуальність митця, його життєва настанова – як у загальнонародському, так і в патріотичному сенсі.

2. Оцінюється внесок у літературу як засіб зміцнення духу нації. А лиш потім доходить до вивчення формального його творів.

3. За стан літератури і культури нації несе відповідальність кожний конкретний письменник як провідник нації. Як основні чинники творчості і важливі фактори, що створюють митця, розглядаються: “внутрішня релігія”, внутрішнє “я”, “напруженість волі”, “гострість вразливості”, “інтенсивність сприймання”, “агресивність захопленя”, “глибока й сильна скала емоцій”, “великий темперамент”, “дух предків”, “національний інстинкт”, “правда своєї породи”, “патос творця”.

Умови вільного розвитку літератури і культури Донцов вбачає у взаємозалежності культур різних народів, у повороті до власних традицій.

Сила, що зможе протистояти руйнуванню культури, деградації націй – сила духу, відроджена з джерел власних традицій.

Трагічний оптимізм – справжня позиція митця в екстремальних умовах.

Літературознавча концепція Дмитра Донцова носить досить оригінальний характер і може бути застосована до вивчення будь-яких літератур, що розвивались в умовах “заблокованої культури”.

Однак слід зазначити, що його концепція не є вповні науковим підходом до історії літератури (чого він і сам не заперечував). Це дозволяє нам охарактеризувати його літературознавчу спадщину як “поетичне літературознавство”. З одного боку, це оригінальний (але не всебічний) підхід до творчої індивідуальності митця, з другого, – це складова частина більшої філософської конструкції, значення якої для розвитку і духовного відродження української нації важко переоцінити.

Література:

1. Квіт С. Трагічний оптимізм Дмитра Донцова // Січ. – 1993. – № 3. – С.32.
2. Чижевський Д. Історія української літератури. – Нью-Йорк, 1956. – С.21.
3. Донцов Д. Наша доба і література. – Львів, 1936. – С.142.
4. Там само. – С.146.
5. Квіт С. Трагічний оптимізм Дмитра Донцова // Січ. – 1993. – №3. – С.37
6. Донцов Д. Шевченко і Драгоманов // Українська мова і література в школі. – 1993. – №3. – С.19.

*Давлетова Г.
(Запоріжжя)*

ІДЕЇ ДМИТРА ДОНЦОВА НА СТОРІНКАХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ВИДАНЬ.

В 20-х рр. ХХ ст. Україна опинилась в дуже складній ситуації, бо була поділена між Польщею, Румунією, Чехословаччиною. Кризу пережила державницька ідея. Її демократична модель була зкомпрометована непослідовною політикою Центральної Ради, а монархічна – такими ж діями гетьманського уряду. Необхідно було знайти нові імпульси для реанімації волі українського народу до суверенності. Цим і зайнявся Дмитро Донцов на сторінках публіцистичних видань. Свою працю Дмитро Іванович почав у двотижневнику “Заграда”, за яким стояла Українська Військова організація [1,711]. Журнал не залишив значного сліду в українському житті, але саме на його сторінках була визначена національна платформа нового політичного українського руху:

- “1. Політичне визволення має бути програмою щоденної політики.
2. Інтереси селянства мають переважати всі інші інтереси.
3. Все має бути роблене через народ та його активізацію.

4. Перед масами хочемо виступати активно, а не пасивно плестися за ними” [2,173].

Думки Донцова, висловлені на сторінках “Заграви” у 1923 р., показують, як він, відійшовши від соціалістичного руху і не знайшовши підтримки в Українському Союзі Хліборобів-Державників, з якими був організаційно пов’язаний в 1918 р., прийшов до націоналізму.

Не “Заграва”, однак, а “Літературно-Науковий Вісник” і “Вісник” відіграли роль основних популяризаторів ідей “чистого” націоналізму серед українського суспільства.

“ЛНВ” та “Вісник” – журнали, які редагував Донцов протягом 1922-1939 рр. і з якими було тісно пов’язане українське культурне літературне та суспільно-політичне життя 20-30-х рр. Починаючи видавати відновлений ЛНВ (“ЛНВ” був заснований у Львові у 1898 р. Журнал видавався за редакцією І.Франка у 1898-1906 рр. У 1907 р. журнал перенесено у Київ і там він з’явився за редакцією М.Грушевського до 1914 р. В 1917-1918 рр. редактором був О.Грушевський, а в 1919 р. – М.Зеров), Донцов за завдання собі поставив “Вирвати нашу національну ідею з хаосу, в якому грозить загинути, очистити її від сміття і болота, дати їй яскравий, виразний зміст, зробити з неї стяг, коло якого гуртувалася би ціла нація... Хочемо бути не об’єктом, але суб’єктом історії. По досвідках останніх літ, думаємо, що маємо на те досить сили” [3,6].

Дмитро Донцов був не тільки редактором, але й талановитим публіцистом, який “своїм яскравим темпераментом, порушив саму апатію духовної втоми, будив пристрасті, викликав в українському суспільстві творчий неспокій” [4,27]. У кожній книзі “ЛНВ” була стаття, огляд чи рецензія Донцова. Основні проблеми, які висував він у своїх роботах:

1. Москва – ворог номер один. Єдиний шлях для України є поєднання з Європою проти Москви. Вже з перших чисел “ЛНВ” бачимо, як принципово було поставлено проблему культурологічного вибору: Росія чи Європа. Між рабським ідолопоклонством перед культурою, “що не знає розуміння ні до людської гідності, ні до почуття прав і обов’язку і тим Окцидентом, “де плекається культ сильної особистості, де воля, чин, витривалість кидають виклик застійному, сентиментальному” [5,15].

2. Наша програма є Українська Держава міцна і могутня. “України ще немає, але ми можемо створити її в нашій душі... Тоді спопеліють в цім вогні і чужі ідоли...” [6,84].

3. Критика квалості української політичної думки: “так звані традиції XIX ст., традиції лібералізму, демократизму – сі традиції в висший час поховати” [6,85].

4. Домагання витворення серед українців нової провідної верстви: “проблема нашого часу в тім, що нашій тривожній добі, подібній до віків XII чи XVII – бракує провідної верстви “з світоглядом, рівнорядним до світогляду діячів тих віків” [6,84].

Першочерговим завданням було формування національної ідеї – нації як об’єкта історії.

Дехто критикує Дмитра Донцова за те, що він будував українську національну ідею, спираючись на чужі ідеології. На думку Андрієвського, “Донцов в своїх писаннях чи не найбільше наслідував теорію філософії Ніцше, інших німецьких авторів. Він часто подає їх думки, не все обгрутовуючи” [7,33]. Але в основі світоглядної концепції націоналізму лежить переконання, що кожна нація є органічною своєрідністю, вона не може перейняти чужого світогляду. “Світогляд тільки тоді зрушує, підіймає до дії, коли він витворився з внутрішніх потреб нації” – вважає Ю.Бойко [4,11]. Донцов закликає у своїх роботах до повернення до джерел, до традицій: “щоб перемогти, Україна повинна черпати свою духовну і фізичну силу, силу своїх джерел, з заповітів своєї містики, свого духа...” [8,34].

Але національна ідея не може розвиватися ізольовано, тому на сторінках “ЛНВ”, а згодом і “Вісника” публікуються кращі здобутки західноєвропейської філософії і культури:

– високомистецькі твори художньої літератури – Г.Гейне, П.Бенуа, Кампоса, Ш.Бодлера, П.Верлена і інших;

– літературно-історичні нариси про творчість західноєвропейських письменників, філософів;

– “політичні портрети” відомих громадських діячів.

Завдяки проголошеним проблемам навколо часописів Донцова згуртувалось численне коло талановитих українських письменників, мислителів, публіцистів. “ЛНВ” відчутно впливає на літературний процес, спрямовує його розвиток [9,47].

На сторінках часописів представлений значний жанровий діапазон протягом усіх років: тут і аналітичні статті, і кореспонденції, проблемні репортажі, літературно-критичні нариси, рецензії, есе, мемуаристика.

Друкуються спомини тих, хто брав активну участь в суспільно-політичному житті останніх п’яти років. “Українці – народ лінивий на спомини. Наша мемуаристика найбідніша на світі. Цілий ряд фактів мо-

же пропасти без сліду для історії...” – писав В.Дорошенко [10,84]. В часописах надруковано спомини Є.Чикаленка, В.Бідного, І.Липи і інших.

Щоб створити професійну, високоідейну, наукову школу боротьби за національне відродження, на сторінках “ЛНВ” і “Вісника” піднімалися питання релігії (“Церковна справа на Україні” О.Лотоцького), етнографії (“В гостях у найменшого слов’янського народу” Д.Дорошенка), фольклористики (“М.Лисенко як збирач народних пісень”).

Червоною стрічкою через усі роки існування “ЛНВ” проходить народознавча проблема, яку відображають на сторінках часопису В.Гмаюк, Д.Дорошенко, В.Залозецький, Є.Пеленський, К.Малицька та ін. [11,16].

До історичних проблем українського народу звертались Г.Юртик, В.Самійленко, Є.Чикаленко, С.Єфремов, М.Голубець.

В 30-ті роки зростає серед дописувачів “Вісника” і зацікавлення до політичної Європи. На його сторінках повідомляється про тогочасне національне життя західних країн, кризова політична ситуація, осмислюються психологічні чинники, що пробуджують до життя і самовизначення нації і народи.

Редакція “Вісника” публікує статтю Ганса Кона “Національний рух в Єгипті” (червень, 1927), “Микола Макіавеллі” Д.Донцова, “До соціології фашизму” Роберта Міхельса (червень, 1928), “Психологія фашизму” П.Газерда (грудень, 1930), “Фашистська Італія” Стефана Ніжанківського (березень, 1932).

“ЛНВ” і “Вісник” не були єдиними періодичними виданнями, присвяченими питанням науки і культури, суспільно-політичного життя. Але тільки вони кидали нове світло на українські проблеми, по новому підходили до окремих питань” [2,178].

Видання Донцова, як і сам, він мали значний вплив на суспільство 20-30-х рр.. “Шукали відповіді... і ось з’являється серед нас число відновленого “ЛНВ”, і вже дихнуло на нас першим передчуттям можливої відповіді... жили ми потім вже очікуванням свіжого журналу...” [12,375].

Діяльність Дмитра Донцова, безсумнівно, вплинула на формування свідомості всієї нації. Головні його здобутки:

1. Значний внесок в обґрунтування психології автентичності українців та в безпосереднє формування нової національно незакомплексованої людини. Особливо треба наголосити на виховному значенні донцовських праць. Виховання нової української людини було альфою і

омегою його творчості. Це зумовило оригінальну форму викладу і стилю;

2. Започаткування системних досліджень з української етнопсихології;

3. Створення оригінальної літературознавчої концепції;

а) найбільше значення має життєва настанова митця – як у загальнолюдському, так і в патріотичному сенсі;

б) оцінюється внесок письменника в літературу, як засіб зміцнення духу нації та збагачення її філософії.

Література:

1. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993. – Т.2.
2. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. – Нью-Йорк, 1974.
3. Рахманний Р. Дмитро Донцов і Микола Хвильовий. 1923-1933. – Лондон, 1984.
4. Бойко Ю. Основи українського націоналізму. – Б.м., 1951.
5. Леськова М. Часописи Дмитра Донцова // Рідна школа. – 1995. – №12.
6. Донцов Д. Де шукати наших традицій ? // Квартальник "Вісника". – Львів, 1938.
7. Пулдик Ю. Український націоналізм. – Чикаго, 1965.
8. Донцов Д. Від містики до політики. – Торонто, 1957.
9. Бачан О. Націоналізм і націоналістичний дух. – Дрогобич, 1994.
10. Дорошенко В. Рецензія на книгу В. Леонтовича "Спомини утікача" // ЛНВ – 1922. – Кн.IV.
11. Леськова М. Народознавство в часописах Дмитра Донцова // Рідна школа. – 1996. – №4.
12. Маланюк Е. Книга спостережень. – Торонто, 1966. – Т.2.
13. Квіт С. Трагічний оптимізм Дмитра Донцова // Слово і час. – 1993. – №3.

ЗМІСТ

Ф.Г.Турченко (<i>Запоріжжя</i>)	
ДМИТРО ДОНЦОВ НА РОЗДОРЖЖІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ...3	
В.П.Шкварець, В.І.Друмов (<i>Миколаїв</i>)	
ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТА ДМИТРА ДОНЦОВА.....6	
Б.Корогод (<i>Суми</i>)	
ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНЦЕПЦІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	
Д.ДОНЦОВА.....13	
М.С.Васьків (<i>Запоріжжя</i>)	
СУЧАСНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І ПУБЛІЦИСТИЧНА	
СПАДЩИНА ДМИТРА ДОНЦОВА.....16	
В.В.Трофимович (<i>Львів</i>)	
ДМИТРО ДОНЦОВ ПРО РЕВОЛЮЦІЙНУ УКРАЇНСЬКУ	
ПАРТІЮ.....20	
Ю.Вільчинський (<i>Львів</i>)	
ДМИТРО ДОНЦОВ: ФІЛОСОФІЯ ЯК ІДЕОЛОГІЯ.....27	
✓ Щ.І.Ситник (<i>Луцьк</i>)	
“ЧИННИЙ НАЦІОНАЛІЗМ” Д.ДОНЦОВА ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ	
УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ.....30	
✓ В.М.Мороко (<i>Запоріжжя</i>)	
АНТИДЕМОКРАТИЗМ ІНТЕГРАЛЬНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ: МІФ	
І РЕАЛЬНІСТЬ.....35	
В.І.Головченко (<i>Харків</i>)	
МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ І ДМИТРО ДОНЦОВ – РЕЧНИКИ	
ДВОХ КОНЦЕПЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ.....39	
О.В.Добржанський (<i>Чернівці</i>)	
ДОНЦОВ ПРО ПОЛІТИЧНУ БОРТЬБУ В ГАЛИЧИНІ У 1912-НА	
ПОЧАТКУ 1914 РОКІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПУБЛІКАЦІЙ В	
ЖУРНАЛІ “УКРАИНСКАЯ ЖИЗНЬ”).....43	
Г.І.Корогод (<i>Суми</i>)	
Д.ДОНЦОВ ПРО ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ УКРАЇНСЬКОГО	
ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В 1917-1920 РР.48	
Л.В.Єременко (<i>Львів</i>)	
РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ Д.ДОНЦОВА В ПЕРШІЙ	
ПОЛОВИНІ 20-Х РОКІВ.....52	

В.С.Макарчук (<i>Львів</i>)	
ПОГЛЯДИ ДМИТРА ДОНЦОВА НА ПРОБЛЕМУ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН І СУЧАСНІСТЬ.....	55
О.М.Черненко (<i>Запоріжжя</i>)	
Д.ДОНЦОВ У БОРОТБІ ПРОТИ БІЛЬШОВИЗМУ, СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ІДЕЇ ТА МОСКВОФІЛЬСТВА.....	58
О.Я.Мазур, І.Б.Пилипів (<i>Львів</i>)	
ДМИТРО ДОНЦОВ ПРО ПОЛІТИЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ НАЦІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	62
В.А.Чабаненко (<i>Запоріжжя</i>)	
"ЛИСТИ З ГАЛИЧИНИ" Д.ДОНЦОВА У СЬОГОДНІШНЬОМУ ПРОЧИТАННІ.....	68
В.В.Гудзь (<i>Мелітополь</i>)	
Д.ДОНЦОВ ПРО УКРАЇНСЬКУ МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ.....	70
Т.Г.Шевченко (<i>Запоріжжя</i>)	
УКРАЇНСЬКА ШКОЛА НА ЗАПОРІЖЖІ: ВІДРОДЖЕННЯ ЧИ ЖИВОТІННЯ ?	74
Ж.Н.Ковба (<i>Львів</i>)	
СПАДЩИНА Д.ДОНЦОВА У КОЛІ ЧИТАННЯ МОЛОДІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ЛЬВІВЩИНІ)	76
О.Нарбут (<i>Запоріжжя</i>)	
ЗАСАДИ ТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ.....	77
П.П.Панченко (<i>Київ</i>), С.М.Тимченко (<i>Запоріжжя</i>)	
ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕТРОСПЕКТИВИ ІДЕЇ САМОСТІЙНОЇ УКРАЇНИ І ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.....	80
Б.Б.Глотов, О.А.Матюхіна (<i>Львів</i>)	
ПСИХОЛОГІЧНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ВИМІРІ.....	86
А.С.Зеленько (<i>Луганськ</i>)	
МОВНА МОДЕЛЬ І НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ У СПАДЩИНІ Д.ДОНЦОВА.....	90
О.В.Михальчук (<i>Київ</i>)	
ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС ХІХ СТ. В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Д.ДОНЦОВА.....	92
В.П.Бондаренко, Л.В.Турчина (<i>Запоріжжя</i>)	
ДМИТРО ДОНЦОВ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЦЕСИ 20-Х РОКІВ: ПРОБЛЕМИ, ПРОТИРІЧЧЯ.....	96

М.В.Дєлков (<i>Запоріжжя</i>) ВИСВІТЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ 1920-30-ИХ РОКІВ У КНИЖЦІ Д.ДОНЦОВА "ДВІ ЛІТЕРАТУРИ НАШОЇ ДОБИ".....	100
Л.П.Денисенко (<i>Запоріжжя</i>) ПОРІВНЯННЯ У ТВОРАХ ІЗ КНИГИ ДМИТРА ДОНЦОВА "ДУХ НАШОЇ ДАВНИНИ".....	103
О.Т.Ковальчук (<i>Ніжин</i>) Д.ДОНЦОВ ПРО ПОНЯТТЯ "КРАСА" (ОСОБЛИВОСТІ ТРАКТУВАННЯ).....	105
С.М.Квіт (<i>Київ</i>) ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК МІФ У ТВОРЧОСТІ ДМИТРА ДОНЦОВА.....	107
В.І.Пахаренко (<i>Київ</i>) НЕПРИМИРЕННІ СОРАТНИКИ (ІДЕОЛОГІЇ Д.ДОНЦОВА ТА М.ХВИЛЬОВОГО).....	111
С.П.Михида (<i>Кіровоград</i>) ДМИТРО ДОНЦОВ І ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО НА СКРИЖАЛЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ.....	116
✓ Е.К.Нахлік (<i>Львів</i>) ДОНЦОВСЬКЕ ПРОТИСТАВЛЕННЯ П.КУЛІША ТА Т.ШЕВЧЕНКА (ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ).....	119
О.М.Нахлік (<i>Львів</i>) ТВОРЧІ ВЗАЕМОЗВ'ЯЗКИ Д.ДОНЦОВА ТА Є.МАЛАНЮКА.....	127
В.М.Жук (<i>Королівка, Чернігівської обл.</i>) ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА КОНЦЕПЦІЯ ДМИТРА ДОНЦОВА.....	132
Г.Давлетова (<i>Запоріжжя</i>) ІДЕЇ ДМИТРА ДОНЦОВА НА СТОРІНКАХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ВИДАНЬ.....	135

Ідейно-теоретична спадщина Дмитра Донцова і сучасність

**Матеріали
науково-теоретичної конференції**

Віддруковано з готового оригінал-макету.
Підписано до друку 24.11.98 р.
Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура літ.

*Технічний редактор – Коваленко Ю.В.
Коректура – Бовт Н.Ф.
Дизайн обкладинки – Горбачов С.І.
Тиражування – Шкрябін О.Б.*

Рекламно-видавниче агентство “Просвіта”
330063, Запоріжжя, вул. Горького, 38
т/ф: (0612) 13-81-60, 64-38-47

 Proceita